Inkeri Hirvensalo

Suomen ja SNTL:n välinen clearing-maksujärjestelmä

Suomen Pankki

1979

A:49

Inkeri Hirvensalo

Suomen ja SNTL:n välinen clearing-maksujärjestelmä

Suomen Pankki

Helsinki 1979

ISBN 951-686-053-2
ISSN 0355-6034

ALKUSANAT

Clearing-maksujärjestelmästä luopuminen Suomen ja Neuvostoliiton välisessä maksuliikkeessä on 1960-luvun jälkipuoliskolta lähtien ollut keskustelun kohteena. Vuosien 1976 - 1980 runkosopimuksesta neuvoteltaessa maitten välinen maksujärjestelmä päätettiin säilyttää entisellään vuoteen 1980 saakka, "elleivät osapuolet sitä ennen toisin päätä". Toukokuussa 1977 allekirjoitettiin Suomen ja SNTL:n välinen, vuoteen 1990 ulottuva pitkän ajanjakson ohjelma kaupallis-taloudellisen, teollisen ja tieteellis-teknisen yhteistyön kehittämiseksi ja syventämiseksi. Ohjelmassa todetaan maksukysymyksistä, että "osapuolet pyrkivät kehittämään keskinäistä maksupohjaa ja maiden välisiä maksutapoja ja luottosuhteita ja, sikäli kuin kumpikin osapuoli on asiasta kiinnostunut, tutkimaan mahdollisuutta siirtyä maksuihin vapaasti vaihdettavissa valuutoissa". Näin ollen maitten välisiä maksujärjestelyjä analysoivan kartoituksen tarve on hyvin ajankohtainen.

Tutkimus on tehty Suomen Pankin tutkimusosastolla 1.8.1976 - 31.3.1977. Tutkimusaineiston keräämisessä ja muokkaamisessa ovat avustaneet idänkaupan osaston toimistovirkailija Riitta

Vuolle sekä tutkija Kaarina Malmberg. Työn saattamisessa julkaisukelpoiseen asuun on lisäksi auttanut Suomen Pankin tiedotus- ja julkaisuosasto.

Joulukuussa 1978

Inkeri Hirvensalo

SISÄLLYS

	Sivu
1. JOHDANTO	9
2. KAHDENVÄLISTEN MAKSUSOPIMUSTEN JA CLEARING-MAKSUJÄRJESTELMÄN KÄYTTÖ	11
2.1. Clearing-järjestelmän käyttöön johtaneet syyt	11
2.2. Clearing-maksujärjestelyihin kohdistettu kritiikki	13
2.3. Suomen ja sosialistimaiden väliset maksusopimukset	15
2.4. Bilateralismi ja maksusopimukset	18
3. SUOMEN JA SNTL:N VÄLINEN CLEARING-MAKSUJÄRJESTELMÄ SNTL:N ULKOMAANKAUPPAJÄRJESTELMÄSSÄ	20
3.1. SNTL:n ulkomaankaupan maksujärjestelmät sekä kauppaa ja maksuliikettä hoitavat organisaatiot	20
3.2. SNTL:n ja Suomen välistä kauppaa sekä maksuliikettä hoitavat neuvostoliittolaiset organisaatiot	21
3.2.1. SNTL:n ulkomaankauppaministeriö	23
3.2.2. Ulkomaisten taloussuhteiden valtionkomitea GKES	27
3.2.3. SNTL:n valtiovarainministeriö	28
3.2.4. SNTL:n valtionpankki	29
3.2.5. SNTL:n ulkomaankauppapankki	30
3.3. SEV-kaupan maksuliike ja rahoitus	36
3.4. SNTL:n viranomaisten suhtautuminen Suomen ja SNTL:n väliseen clearing-maksujärjestelmään	40
3.4.1. Clearing-järjestelmään liittyvät rahoituskysymykset	40
3.4.2. Kaupan ja maksuliikkeen tasapaino	44
3.5. SNTL:n ulkomaankaupan ja maksujärjestelmien kehitys erityisesti Suomen kanssa käytävän kaupan kannalta	47

Sivu

4. SUOMEN JA SNTL:N VÄLISEN CLEARING-MAKSUJÄRJESTELMÄN PÄÄPIIRTEET 51

4.1. Kaupan ja maksujen tasapainomekanismi 51

4.2. Suomen ja SNTL:n välisen sidotun maksusopimuksen pääpiirteet 55

4.2.1. Kompensaatiosopimukset 57

4.2.2. Keskitetty maksuliike 58

4.2.3. Vapaasti vaihdettavien valuuttojen käyttö 58

4.2.4. Vastuu clearing-tileistä ja niiden kautta kulkevat maksut 59

4.2.5. Tilivaluutta ja kurssimäärittely 61

4.2.6. Clearing-tilin korko 64

4.2.7. Alkuperäkysymys ja sidottujen valuuttojen arvostus 64

4.2.8. Luottoraja 66

4.2.9. Kolmikantasopimukset 67

4.3. Tavaratoimitusten maksuajat 68

4.4. Maksujen kulku käytännössä 71

5. SUOMEN JA SNTL:N VÄLISEN KAUPAN JA MAKSULIIKKEEN KEHITYS SEKÄ MAKSUTASEEN KOOSTUMUS VUOSINA 1961 - 1977 72

5.1. Kauppatase 72

5.1.1. Kaupan tavararakenne 75

5.1.2. Kaupan kasvu ja vaihtelut 77

5.2. Vaihtotase 81

5.3. Pääomatase 87

5.4. Vapaavaluuttamaksut ja viennin länsivaluuttaosuus 89

5.5. Clearing-tilisaldo ja luottorajat 92

6. CLEARING-TILISAATAVAN JA KOTIMAAN RAHAMARKKINOIDEN VÄLISET YHTEYDET 95

6.1. Clearing-tilisaatavan ja sidotun valuuttavarannon luonne 95

6.2. Clearing-tilisaldon yhteydet kotimaisiin rahamarkkinoihin 98

Sivu

6.3. Clearing-saatavan tai -velan merkitys ja kustannukset muuhun maitten väliseen luototukseen verrattuna 99

6.4. Clearing-tilisaldon kehityksen ennakointi 101

7. YHTEENVETO 103

LÄHDELUETTELO 105

SUMMARY 109

1. JOHDANTO

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on muodostaa Suomen ja SNTL:n välisen clearing-maksujärjestelmän peruskartoitus, jossa kuvataan maitten välisen clearing-maksujärjestelmän kehitys sekä nykyinen toimintatapa. Tutkimuksessa tarkastellaan maksujärjestelyjen vaikutuksia maitten välisen kaupan ja palvelusten vaihdon tasapainoon sekä pääomaliikkeiden kehitykseen vuosina 1961 - 1977. Lisäksi käsitellään kaupan rahoitusjärjestelyjä. Maitten välisiä maksujärjestelyjä SNTL:n kannalta tarkastellaan luvussa 3, joka perustuu kirjoittajan syyskuussa 1976 Moskovassa neuvostoliittolaisten ulkomaankauppaviranomaisten kanssa käymiin keskusteluihin.

Aiheen käsittely on peruskartoituksen mukaisesti pääasiassa kuvailevaa. Clearing-maksujärjestelmän vaikutuksia Suomen ja SNTL:n väliseen kauppaan ja maksuliikkeeseen analysoidaan maitten välisen maksutaselaskelman pohjalta. Kaupan rahoitusjärjestelyjen tarkastelun yhteydessä kartoitetaan clearing-maksuliikkeen ja kotimaisten rahamarkkinoiden välisiä yhteyksiä sekä pohditaan clearing-saatavaa osana sidottua valuuttavarantoa. Tarkastelussa joudutaan käsittelemään kysymyksiä suhteellisen pinnallisesti ja sivuuttamaan usein viittauksenomaisesti mielenkiintoisia sekä teoreettisia että käytännön kysymyksiä,

joita ei tässä yhteydessä ole mahdollista käsitellä laajemmin. Nämä antavat kuitenkin käsityksen siitä, miten monenlaisia ongelmia Suomen ja SNTL:n välinen clearing-maksujärjestelmä tutkimusaiheena sisältää. Valtaosaa mm. clearingmaksujärjestelmään liittyvistä rahoitusaspekteista ei ole Suomessa tätä ennen lainkaan kirjallisuudessa käsitelty. Suomen ja muiden sosialistimaiden kuin SNTL:n välisistä maksujärjestelyistä on valmistunut kartoitus Suomen Pankin tutkimusosastolla vuonna 1976.[1]

---

1. Terhi Kivilahti: Suomen kaupasta ja maksujärjestelmästä muiden itäryhmän maiden kuin SNTL:n kanssa, Suomen Pankki A:44, Helsinki 1977.

2. KAHDENVÄLISTEN MAKSUSOPIMUSTEN JA CLEARING-MAKSUJÄRJESTELMÄN KÄYTTÖ

2.1. Clearing-järjestelmän käyttöön johtaneet syyt

Bilateraalisilla maksusopimuksilla säädelty sidottu maksuliike sai alkunsa Euroopassa 1930-luvulla, jolloin yleismaailmallisen lamakauden johdosta kauppaa käyvien maiden oli pakko etsiä uusia keinoja kaupallisten etujensa valvomiseksi. Myös Suomi teki tuolloin ensimmäiset maksusopimuksensa, joiden tarkoituksena oli pääasiassa turvata viennin jatkuvuus niihin maihin, jotka kärsivät vapaasti vaihdettavien valuuttojen puutteesta ja joitten talouselämä oli tiukasti säännösteltyä.

Sotien aikana ulkomainen maksuliikkeemme tapahtui lähes yksinomaan clearing-menettelyn puitteissa, mutta lisäsyynä olivat vuorostaan omat niukat valuuttavaramme. Kriisiaikana ovat myös clearing-menettelyn tarjoamat maksuliikkeen valvontamahdollisuudet olleet erityisen tärkeät. Sodanjälkeisessä kroonisen valuuttapulan vaivaamassa Euroopassa kansainvälinen maksuliike hoidettiin edelleen suureksi osaksi kahdenvälisten maksusopimusten säätelemissä puitteissa. Näin oli myös Suo-

messa, jossa maksusopimusten "kulta-aikaan" vuonna 1951 koko ulkomaankaupasta 56 % maksettiin clearing-sopimusten puitteissa.[1]

1950-luvun puolivälissä alettiin maassamme purkaa ulkomaankaupan säännöstelyä. Samanaikaisesti uusittiin maksusopimuksia siten, että maksuliike Suomen ja tärkeimpien Länsi-Euroopan maiden kanssa saatettiin vuoteen 1960 mennessä multilateraaliselle pohjalle. Tuolloin jäi maksuliike Suomen ja sosialistimaiden välillä edelleen clearing-pohjalle.

Länsi-Euroopassa syyt clearing-maksusopimusten käyttöön ovat olleet lähinnä kahdenlaisia: omien vienti-intressien turvaaminen ja puute vapaasti vaihdettavista valuutoista. Tarkasteltaessa asiaa Euroopan sosialististen suunnitelmatalousmaiden kannalta näihin syihin voidaan lisätä clearing-järjestelyihin välittömästi liittyvien bilateraalisten kauppasopimusten tuomat edut ulkomaankaupan suunnittelulle. Markkinatalousmaille itä-länsi-kaupassa käytetyt kauppa- ja maksusopimukset ovat tarjonneet lisäksi mahdollisuuden kaupan ja maksuliikkeen keskitettyyn hoitoon ja valvontaan muodollisesti lähes samalla tavoin kuin suunnitelmataloudessa.

Kaikkialla Euroopassa kahdenväliset maksusopimukset ovat pisimpään olleet säätelemässä maksuliikettä sosialististen ja markkinatalousmaiden välillä. SEV-maiden kesken toteutettiin keskinäisten maksujen multilateraalinen selvittely rajoite-

1. Ole Bäckman: Sidotusta maksuliikkeestä Suomen ulkomaankaupassa, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Sarja B:14, 1954, s. 47.

tusti jo vuonna 1957.[1] 1960-luvun aikana on myös sosialistimaiden ja markkinatalousmaiden välisten sopimusten määrä huomattavasti vähentynyt. Suomen idänkaupassa clearing-maksujärjestelmää on sovellettu laajemmin ja pitempään kuin sosialistimaiden markkinoilla tärkeimpien Suomen kanssa kilpailevien maiden idänkaupassa.

Näistä viimeisenä Itävalta siirtyi idänkaupassaan vapaavaluuttapohjalle 1970-luvun alussa.[2]

2.2. Clearing-maksujärjestelyihin kohdistettu kritiikki

Kansainvälinen valuuttarahasto on 1950-luvun puolivälistä lähtien systemaattisesti suositellut jäsenmailleen, että näiden keskenään ylläpitämistä clearingmaksujärjestelmistä luovuttaisiin. Myös jäsenmaiden ja rahaston ulkopuolisten maiden, mukaan luettuna sosialistiset maat, välisiä clearing-tilejä on pyritty vähentämään. Perusteluna on esitetty toisaalta clearingmaksujärjestelmän kahden maan välisen kaupan kehitykselle asettamat rajoitukset ja toisaalta sen aiheuttama kolmansiin maihin kohdistuva diskriminointi.[3] 1970-luvun puoliväliin mennessä sekä valuuttarahaston jäsenmaiden välisten clearingsopimusten että jäsenmaiden ja ulkopuolisten maiden

1. Ks. esim. Rolf C. Ribi: Das Comecon, Veroffentlichungen des Schweizerischen Instituts für Aussenwirtschafts und Marktforschung an der Hochschule St. Gallen 1970, s. 354.

2. Itävallan ja Ruotsin siirtymistä vapaavaluuttapohjalle idänkaupassaan on käsitelty Terhi Kivilahden tutkimuksessa Suomen kaupasta ja maksujärjestelmästä muiden itäryhmän maiden kuin SNTL:n kanssa.

3. Margaret G. de Vries: The Retreat of Bilateralism, teoksesta The International Monetary Fund 1945 - 1965, Twenty Years of International Monetary Cooperation Volume II, Washington, D.C. 1969, Analysis by Margaret G. de Vries and J. Keith Horsefield, s. 308 - 309.

välisten clearing-sopimusten määrä on huomattavasti pienentynyt siitä huolimatta, että rahastoon on tänä aikana liittynyt uusia suuressa määrin clearing-sopimuksia käyttäviä maita, kuten Romania.

Suomen ja sosialistimaiden välisten clearing-maksujärjestelyjen osalta on rahastolle pyritty osoittamaan, etteivät ne ole kolmansia maita diskriminoivia vaan että niiden tarkoituksena on ensisijaisesti ollut turvata maitten välisen kaupan tasapainoinen kehitys.

Clearing-maksujärjestelmän avulla voidaan usein lyhyellä tähtäimellä saavuttaa sen tavoitteena olevat edut, vapaasti vaihdettavien valuuttojen säästö sekä traditionaalisten vientiintressien turvaaminen. Pitkällä tähtäimellä clearing-maksujärjestelmän käyttöön liittyy kuitenkin selviä haittoja. Näistä suurimpana pidetään sitä, että se rajoittaa kahden maan välisen kauppavaihdon kehitystä, koska vienti bilateraalimaahan ei järjestelmän puitteissa voi olennaisesti ylittää tuontia sieltä. Näin ollen kauppavaihto maitten välillä määräytyy sen maan asianomaisesta clearing-maasta tapahtuvan tuonnin perusteella, jolla on pienemmät tuontimahdollisuudet. Haittavaikutuksiin luetaan pitkällä aikavälillä lisäksi se, että osapuolista erityisesti vähemmän kehittyneen maan vienti kärsii siksi, että kaupan rakenne myös helposti juuttuu paikoilleen.[1]

1. de Vries, s. 315 - 316.

Edellä esitetyn kaltaisia haittoja on nähty myös Suomen ja sosialistimaiden välisissä clearing-maksujärjestelyissä, vaikkakin niiden toteen näyttäminen on käytännössä osoittautunut lähes mahdottomaksi tehtäväksi. Sen sijaan voidaan kuitenkin pyrkiä kartoittamaan ne kanavat, joiden kautta tällaiset vaikutukset saattavat syntyä.

Koska Suomessa on 1950-luvulla tapahtuneen länsikaupan vapautumisen jälkeen käytetty clearing-tilejä ainoastaan sosialistimaiden ja Suomen välisessä maksuliikkeessä, käsitetään maassamme clearing-maksujärjestelmä tavallisesti eräänlaiseksi idänkaupan erityispiirteeksi. Maksujärjestelmää tarkasteltaessa onkin vaikea erottaa itse clearing-järjestelmästä johtuvat vaikutukset niistä vaikutuksista, jotka aiheutuvat kauppaa käyvissä maissa vallitsevien talousjärjestelmien eroista tai pelkästään asianomaisten maiden välisen kaupan rakenteellisista erityispiirteistä.

2.3. Suomen ja sosialistimaiden väliset maksusopimukset

Suomen idänkaupan maksujärjestelyjen kehittymisen kannalta ovat Suomen ja SNTL:n väliset maksusuhteet olleet avainasemassa, koska niistä on muodostunut eräänlainen periaatemalli Suomen ja muiden sosialististen maiden välisille maksujärjestelyille.

SNTL:n ja Suomen välisen clearing-järjestelmän syntyyn ovat puolestaan olleet vaikuttamassa samat syyt kuin kahdenvälis-

ten maksusopimusten syntyyn yleisestikin. Ensimmäinen maksusopimus maitten välillä tehtiin vuonna 1940 - aikana, jolloin kansainvälinen maksuliike tapahtui pääasiassa kahdenvälisten maksusopimusten puitteissa. Sotien jälkeen vuosina 1945 ja 1946 tehtiin Suomen ja SNTL:n välillä tavaranvaihtosopimuksia kompensaatiopohjalla. Vuonna 1946 allekirjoitetussa tavaranvaihto- ja maksusopimuksessa siirryttiin maksujen osalta silloin vallitsevaan clearing-käytäntöön. Vuonna 1950 tehtiin maitten välillä ensimmäinen pitkäaikainen tavaranvaihtosopimus, joka myös oli ensimmäinen laatuaan suunnitelmatalous- ja markkinatalousmaan välillä. Maksujärjestelmäsäädökset sisältyivät tähän ensimmäiseen runkosopimukseen. Viisivuosittain uusituissa pitkäaikaissopimuksissa maksujärjestelyt ovat säilyneet periaatteessa lähes muuttumattomina.

Ensimmäisen pitkäaikaissopimuksen solmimiseen saakka voitaneen Suomen ja SNTL:n välisessä maksuliikkeessä sanoa noudatetun kunkin aikakauden käytäntöä. Clearing-järjestelmän säilymiseen maitten välillä 1970-luvulle asti ovat kuitenkin vaikuttaneet kasvavassa määrin erityissyyt, joista Suomen kannalta tärkeimmiksi ovat muodostuneet kaupan rahoitusjärjestelyt sekä huoli viennin kilpailukyvystä siinä tapauksessa, että clearing-järjestelmästä luovuttaisiin.

Mainitut kaupan rahoitusjärjestelyt käsittävät etupäässä SNTL:n suurista kone- ja laivahankinnoista maksamat ennakkomaksut. Muihin sosialistisiin maihin on clearing-järjestelmänkin puitteissa myönnetty toimitusluottoja sellaiseen vientiin, johon

kansainvälinen käytäntö on tätä edellyttänyt. SNTL:n kaupassa on haluttu pitää kiinni viennin ennakko- ja käteismaksuista pääasiassa siksi, että kaupan rakenteen huomioon ottaen viennin luototustarve ylittää huomattavasti nykyisin vientiluototukseen käytettävissä olevat resurssit. Toisaalta SNTL:n taholta on selvästi ilmoitettu, että kansainvälisen maksukäytännön noudattaminen saattaa tulla suomalaisille viejille eteen, vaikka itse maksujärjestelmää ei muutettaisikaan. On huomattava, että SNTL:sta on saatu sekä finanssi- että toimitusluottoja sieltä tapahtuvan tuonnin rahoittamiseksi.

Toinen tärkeä Suomessa vaikuttava syy Suomen ja SNTL:n välisen clearing-järjestelmän säilyttämiseen on kasvava huoli viennin kilpailukyvystä, jos clearing-järjestelmästä luovuttaisiin. Vapaasti vaihdettavia valuuttoja käytettäessä ei voida olla varmoja siitä, että SNTL käyttää Suomesta ansaitsemansa valuutat myös hankintoihin Suomesta. Clearing-järjestelmässä tästä on olemassa eräänlainen, joskaan ei ehdoton varmuus. Kysymys on yhä ajankohtaisempi jatkuvasti kiristyvässä kilpailussa sosialististen maiden markkinoista.

Maksusopimukset muiden Itä-Euroopan sosialistimaiden ja Suomen välillä laadittiin 1940-luvun lopussa ja 1950-luvun alussa Suomen ja SNTL:n kesken syntyneen mallin mukaisesti. Niitä ei kuitenkaan ole liitetty pitkäaikaisiin kauppasopimuksiin kuten tehtiin SNTL:n kanssa vuodesta 1951 lähtien. Suomen ja SNTL:n välisiin maksujärjestelyihin liittyville rahoituksellisille erikoispiirteille ei sen sijaan ole vastinetta muiden

sosialistimaiden ja Suomen välisissä maksusuhteissa. Kauppapoliittisista syistä on kuitenkin myös maksuasioissa noudatettu kaikkiin sosialistisiin maihin nähden periaatteessa yhtenäistä linjaa, eikä ole minkään maan osalta toistaiseksi haluttu tehdä lopullista erityisratkaisua clearing-maksujärjestelmästä luopumisesta niin kauan kuin SNTL:n ja Suomen välillä on nähty tarpeelliseksi säilyttää voimassa oleva maksujärjestelmä.

2.4. Bilateralismi ja maksusopimukset

Kahdenväliseen maksusopimukseen liittyy useimmiten sopimus maitten välisestä keskinäisesti tasapainotetusta tavaranvaihdosta. Clearing-järjestelmä ei näin ollen tavallisesti esiinny itsenäisenä vaan liittyy välittömästi bilateraaliseen kauppavaihtoon. Bilateraalikaupan ja maksusopimusten keskinäisestä yhteydestä on ilmeisesti myös syntynyt eräs bilateralismin määritelmä, jonka mukaan se on kauppaa ilman vaihdettavia valuuttoja.[1] Yleisemmin bilateralismilla kuitenkin tarkoitetaan pyrkimystä tasapainottaa keskinäinen kauppa tietyn ajan kuluessa.[2] Täten bilateralismiin kuuluu olennaisesti kaupan tasapainon käsite, jolla edellä olevan mukaisesti tavallisesti tarkoitetaan keskinäisten tavaratoimitusten tasapainoa tietyn ajan kuluessa.

---

1. J.M.P. van Brabant: Bilateralism and Structural Bilateralism in Intra-CMEA Trade, Rotterdam University Press, 1973, s. 67-68.
2. Vrt. esim. Ulkomaankaupan termit, Vientikoulutussäätiö, Helsinki 1975.

Tästä askeleen eteenpäin on ottanut Brabant,[1] joka on määritellyt bilateraalikaupan tasapainon seuraavasti: kahden osapuolen välisen bilateraalikaupan tasapaino toteutuu silloin, kun sen saavuttamiseen ei vaadita ennakolta odottamattomia pääomaliikkeitä. Brabant on näin liittänyt bilateraalisen kauppavaihdon ja maksuliikkeen selvemmin toisiinsa kuin em. yleinen määritelmä tekee.

Yksittäisiin kauppoihin liittyvien maksuehtojen lisäksi tasapainon määrittelyyn vaikuttaa itse clearing-tilijärjestelyihin liittyvän luottorajan suuruus. Käytännössä on tuskin kahta maksusopimusta, joiden puitteissa tasapaino olisi määritelty tai tulkittu täysin samalla tavalla. Suomen ja sosialistimaiden välillä maksutilannetta clearing-tileillä ei ole käytännössä tarkemmin analysoitu, vaan tasapainoa on tarkasteltu pääasiassa tilisaldon valossa.

Tasapainon määrittelyn lisäksi myös muissa kohdin bilateralismia sekä kahdenvälisiä clearing-maksusopimuksia koskevassa kirjallisuudessa vallitsee suuri käsitteellinen ja terminologinen kirjavuus, joka kuvastaa sitä, että ei ole ollut olemassa bilateraalisen kauppa- ja maksusopimuksen perusmallia, jonka mukaan sopimukset olisi laadittu. Todellisuudessa bilateraaliset clearing-järjestelyt käsittävät erilaisissa tilanteissa tehtyjä sopimuksia, jotka yksityiskohdissaan poikkeavat toisistaan suuresti ja joita on lisäksi sovellettu eri tavoin. Konkreettisina esimerkkeinä tästä ovat Suomen ja sosialistimaiden väliset maksusopimukset, joiden käytäntöön soveltaminen on ollut hyvin epäyhtenäistä.

1. van Brabant, s. 68 - 69.

3. SUOMEN JA SNTL:N VÄLINEN CLEARING-MAKSUJÄRJESTELMÄ SNTL:N ULKOMAANKAUPPAJÄRJESTELMÄSSÄ

3.1. SNTL:n ulkomaankaupan maksujärjestelmät sekä kauppaa ja maksuliikettä hoitavat organisaatiot

SNTL:n ulkomaankaupan maksuliike tapahtuu nykyään kolmen toisistaan selvästi erillään olevan maksujärjestelmän puitteissa. Yli puolet SNTL:n ulkomaankaupasta (50.8 % vuonna 1976) käydään muiden SEV-maiden kanssa ja maksetaan pääasiassa SEV-maiden monenkeskisen siirtoruplatilitysjärjestelmän avulla vuonna 1963 perustetun Kansainvälisen taloudellisen yhteistyön pankin (Yhteistyöpankki) kautta. Siirtoruplajärjestelmää käsitellään tarkemmin kohdassa 3.3.

Länsikauppa eli kauppa ns. teollisesti kehittyneiden kapitalistimaiden kanssa, joka oli 32.9 % SNTL:n koko ulkomaankaupasta vuonna 1976, maksetaan pääsääntöisesti vapaasti vaihdettavina valuuttoina. Huomattavimpia poikkeuksia tästä ovat kauppa ja maksuliike Suomen kanssa, jossa edelleenkin sovelletaan kolmatta vaihtoehtoa - clearing-maksujärjestelmää. Vuonna 1976 Suomen kauppa oli 3.5 % SNTL:n koko ulkomaankaupasta ja 10.6 % kaupasta teollisesti kehittyneiden markkinatalousmaiden kanssa.

Neuvostoliitolla on voimassa olevia clearing-maksusopimuksia nykyään jonkin verran yli 20 maan kanssa.[1] Suurin osa näistä on tehty kehitysmaiden kanssa, joiden kanssa käyty kauppa[2] oli 16.3 % SNTL:n koko ulkomaankaupasta vuonna 1976. Tästä huolimatta merkittävä osa myös kehitysmaiden kanssa käytävästä kaupasta maksetaan nykyään vapaasti vaihdettavina valuuttoina. SNTL:n eurooppalaisina clearing-kumppaneina mainitaan Suomen lisäksi eräissä lähteissä[3] Islanti ja Kreikka[4] sekä joskus myös Turkki ja Kypros, vaikka viimeksi mainittuja ei varsinaisesti lasketakaan kuuluviksi Eurooppaan. Clearing-tileistä suurin osa pidetään USA:n dollareina. Rupla-clearing-sopimuksia SNTL:lla on nykyään kolme: Korean demokraattisen tasavallan, Vietnamin demokraattisen tasavallan ja Suomen kanssa tehdyt sopimukset.

3.2. SNTL:n ja Suomen välistä kauppaa sekä maksuliikettä hoitavat neuvostoliittolaiset organisaatiot

Ulkomaankauppaa ja näin ollen myös Suomen kanssa käytävää kauppaa johtavat ja valvovat organisaatiot Neuvostoliitossa

---

1. Kansainvälisen Valuuttarahaston julkaisussa 27th Annual Report, Exchange Restrictions, 1976, mainitaan kaikkiaan 20 rahaston jäsenmaata, joilla on voimassa oleva clearing-maksusopimus SNTL:n kanssa. Näiden lisäksi on olemassa eräitä sekä rahastoon että SEVin monenkeskiseen tilitysjärjestelmään kuulumattomia sosialistimaita (kuten esim. Pohjois-Korea), joilla myös on clearing-maksusopimus SNTL:n kanssa.

2. Mukaan luettuna kauppa SEVin ulkopuolisten sosialistimaiden kanssa.

3. Mm. Eastwest Markets, julk. Chase World Information Corporation, Nov. 29, 1976, s. 9.

4. Em. Kansainvälisen Valuuttarahaston 27th Annual Reportin mukaan SNTL:n ja Islannin välinen clearing-maksusopimus on purettu 1.1.1976 lähtien. Purkamisaikataulusta ei sen sijaan ole käytettävissä tietoa. - SNTL:n ja Kreikan välinen clearing-järjestely puolestaan on sovittu asteittain poistettavaksi Financial Times'in 23.4.1976 julkaiseman tiedon mukaan. Aikataulusta ei tässäkään tapauksessa ole tarkempaa tietoa.

Kaavio 1. SNTL:N ULKOMAISTEN TALOUSSUHTEIDEN ORGANISOINTI

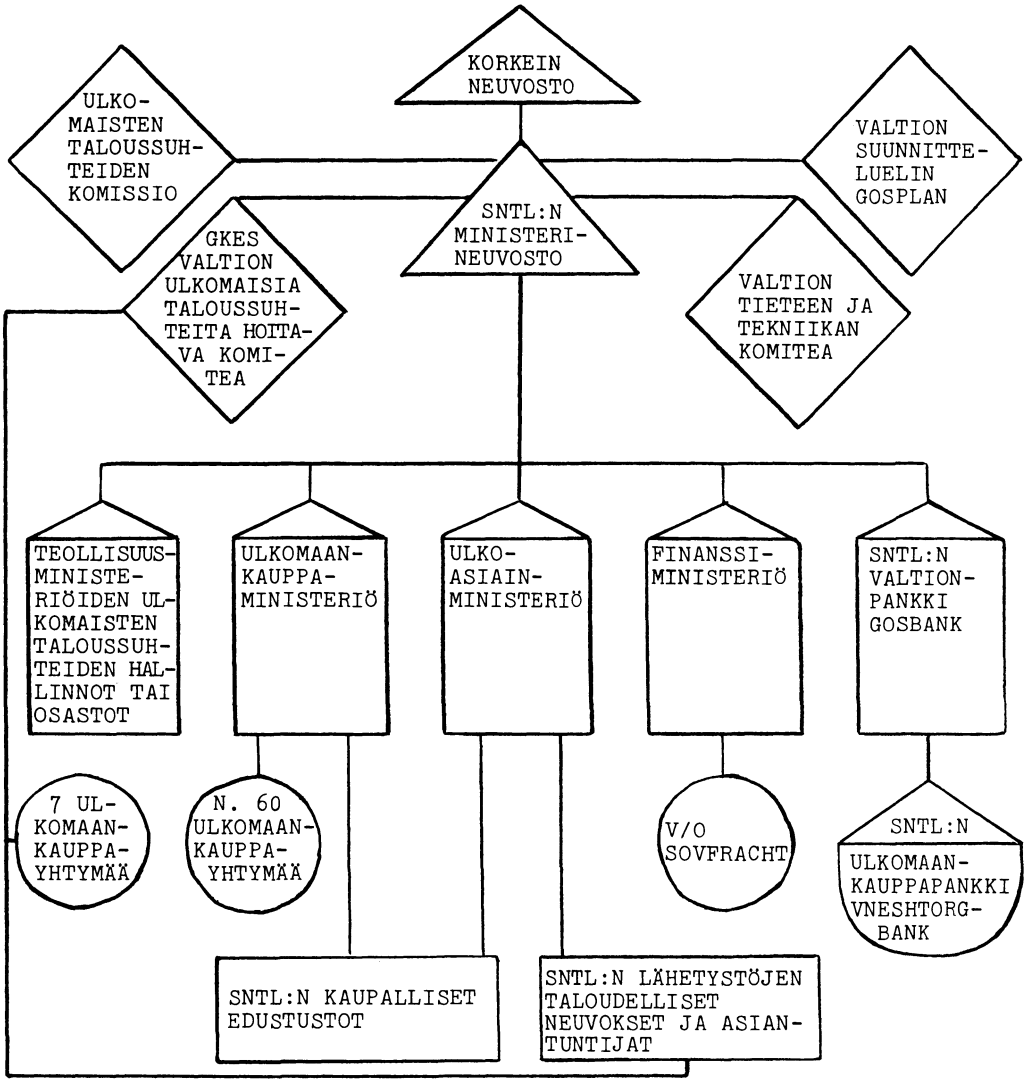

△ johtavat elimet

◇ koordinoivat elimet

▭ hallinto- ja valvontaelimet

○ operatiiviset elimet

LÄHDE: Hermann Clement: Die Organisationsstruktur der sowjetischen Aussenwirtschaft, Verlag Weltarchiv GmbH, Hamburg 1973, s. 27, pääpiirteittäin.

ovat ulkomaankauppaministeriö sekä valtion ulkomaisia talous-suhteita hoitava komitea GKES. GKES:n toimialaan kuuluvat kokonaistoimitukset SNTL:sta eli projektivienti, kun taas ulkomaankauppaministeriö hoitaa muuta ulkomaankauppaa. Ulkomaankaupan maksuliikkeen ja rahoituksen kannalta tärkeitä tehtäviä hoitavat lisäksi valtiovarainministeriö (finanssiministeriö) sekä SNTL:n valtionpankki (Gosbank). Ulkomaankauppaan liittyvät käytännön vienti- ja tuontitoimet on keskitetty ulkomaankauppaministeriön sekä GKES:n alaisuudessa toimiville ulkomaankauppayhtymille. Vastaavasti ulkomaankaupan maksuliikettä ja rahoitusta hoitaa käytännössä ulkomaankauppapankki (Vneshtorgbank). SNTL:n ulkomaankaupan organisointi käy tarkemmin ilmi kaaviosta 1. Mainittujen organisaatioiden toimintaa erityisesti Suomen kanssa käytävän kaupan kannalta käsitellään seuraavassa lähemmin.

3.2.1. SNTL:n ulkomaankauppaministeriö

SNTL:ssa kaupankäynti ulkomaiden kanssa on valtion yksinoikeus. Ulkomaankaupan suunnittelu sekä valvonta on keskitetty ulkomaankauppaministeriöön. Ministeriö on myös vastuussa kauppapolitiikasta ja käy kauppaneuvottelut ulkomaiden kanssa. Ulkomaankaupan vienti- ja tuontitehtävät on käytännössä keskitetty noin 60 eri tuotealoihin erikoistuneelle ulkomaankaupparyhmälle, joilla on omalla sektorillaan yksinoikeus ulkomaankauppaan.

Yhtymät ovat taloudellisesti itsenäisiä juridisia yksiköitä, jotka toimivat komissioperiaatteella oman pääoman turvin. Kul-

lakin ulkomaankauppayhtymällä on oma vienti- ja/tai tuontisuunnitelmansa, joka laaditaan SNTL:n taloussuunnitelman pohjalta eri ministeriöiden ja muiden organisaatioiden tilausten perusteella. Ulkomaankauppasuunnitelman toteutumisesta on kuitenkin viime kädessä vastuussa ulkomaankauppaministeriö, joka valvoo tässä suhteessa yhtymien toimintaa.

Ulkomaankauppaministeriössä laaditaan (yhteistyössä Gosplanin sekä muiden ministeriöiden kanssa) ulkomaankaupan 5-vuotissuunnitelma, joka muodostaa osan koko kansantalouden kattavasta viisivuotissuunnitelmasta ja on ministeriön toiminnan perustana. Ulkomaankauppasuunnitelman "selkärangan" muodostavat puolestaan ulkomaiden kanssa tehdyt pitkäaikaiset kauppasopimukset, joihin myös Suomen kanssa vuosiksi 1976 - 1980 tehty tavaranvaihto- ja maksusopimus kuuluu. Tämä sopimus allekirjoitettiin jo vuonna 1974, joten se on voitu sellaisenaan ottaa huomioon laadittaessa SNTL:n ulkomaankauppasuunnitelmaa vuosiksi 1976 - 1980. Ulkomaankauppasuunnitelmasta julkaistaan vain yleislinjat, kuten kaupan kokonaiskasvu-% seuraavan viiden vuoden aikana. Yksityiskohdiltaan suunnitelma on salainen. Ulkomaankauppasuunnitelmaan liittyy välittömästi valuuttasuunnitelma, joka tehdään vuodeksi kerrallaan. Valuuttasuunnitelma laaditaan kaupallisten maksujen osalta tavararyhmittäin ja ulkomaankauppaministeriö kontrolloi suunnitelman toteutumista joka ryhmän osalta erikseen.

Kaavio 2. NEUVOSTOLIITON ULKOMAANKAUPPAMINISTERIÖN ORGANISAATIO[1]

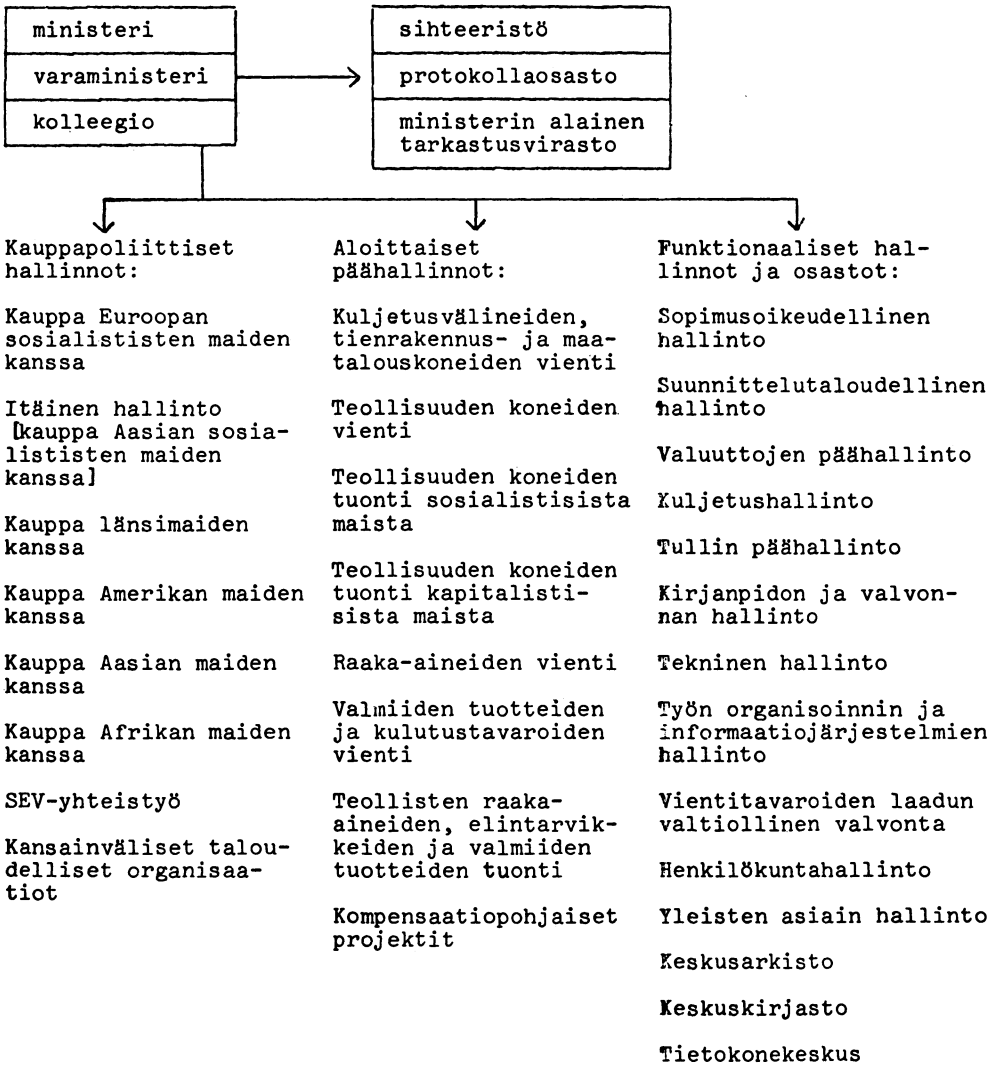

1. Feonova - Postolenko - Nikitin, s. 24.

Gruzinov: Upravlenie vnešnej torgovlei, Moskva 1976, s. 22.
Kaavio on pääosin Feonovan ym. teoksesta; sitä on täydennetty Gruzinovin teoksen perusteella.

Kaavio 3. NEUVOSTOLIITTOLAISEN TUONTIYHTYMÄN TILAAJAN JA MUIDEN TUONTIORGANISAATIOIDEN SUHTEET ULKOMAISIIN TOIMITTAJIIN

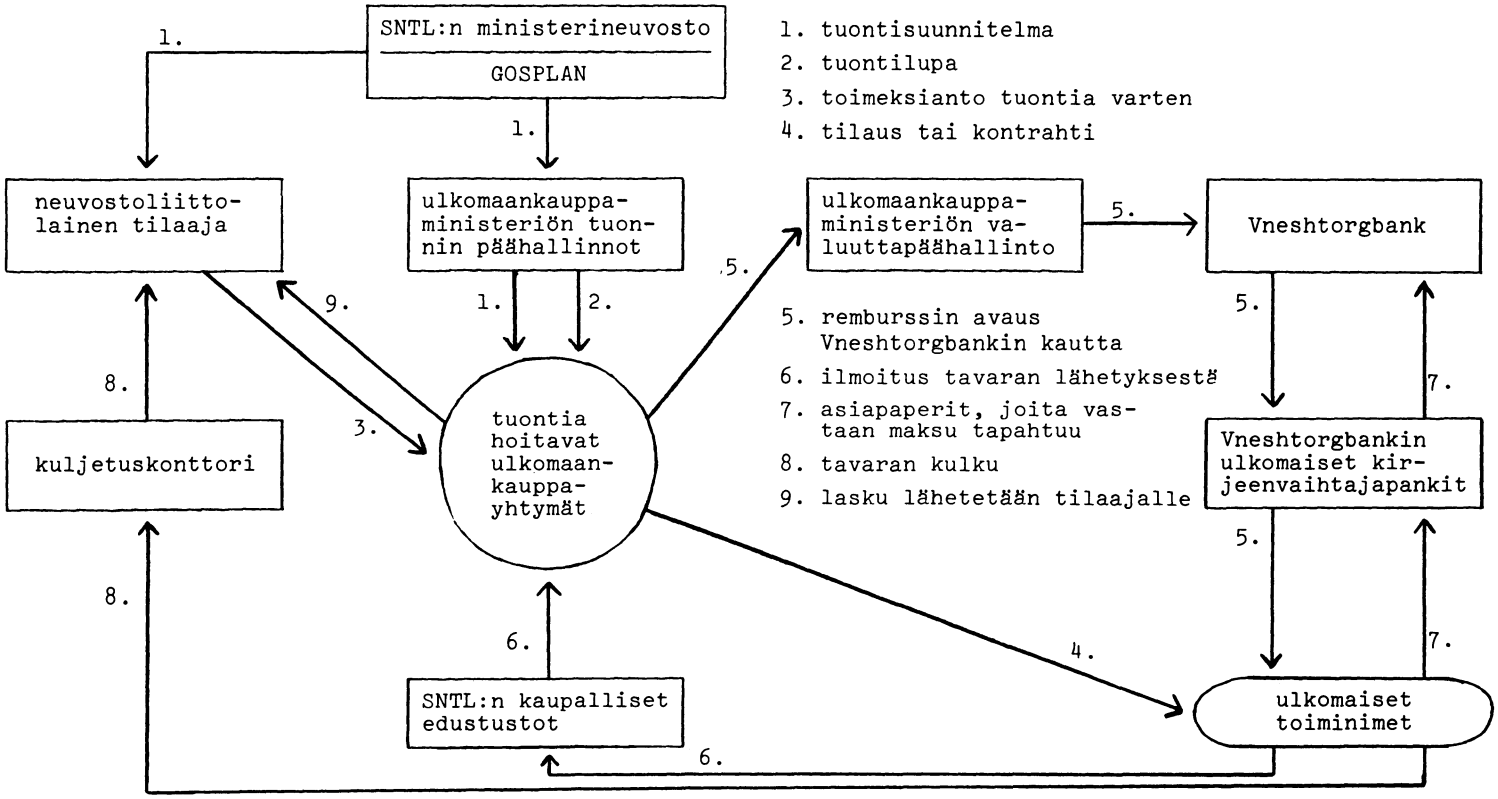

LÄHDE: V.P. Gruzinov: Upravlenie vnešnej torgovlei, "Meždunarodnye otnošenija", Moskva 1976, s. 24 - 25 pääpiirteittäin.

Suomen kanssa käytävän kaupan ennakoitu maksuliike muodostaa osan valuuttasuunnitelmasta. Tämän pohjana ovat puolestaan vuosittain maitten välillä laadittavat tavaranvaihtopöytäkirjat. Suomen kanssa käytävää kauppaa hoitaa pääasiassa länsikaupan hallinnon alaisuudessa toimiva Skandinavian maiden osasto. Kaupan maksukysymykset käsitellään kuitenkin valuuttapäähallinnon länsikaupan maksuosastolla. Ulkomaankauppaministeriön organisatorinen rakenne ja tuontiorganisaatioiden yhteydet sekä SNTL:n kotimaisiin tilaajiin että ulkomaisiin toimittajiin käyvät ilmi kaavioista 2 ja 3.[1]

3.2.2. Ulkomaisten taloussuhteiden valtionkomitea GKES

GKES perustettiin vuonna 1957 hoitamaan SNTL:n teknistä ulkomaanapua, johon kuuluvat kokonaisten tehdaslaitosten toimittaminen ja rakentaminen. GKES:n tehtävänä on SNTL:n teknisen avun antaminen sosialistisille maille ja kehitysmaille sekä yhteistyö näiden maiden kanssa.[2] Vasta vuonna 1976 komitea on saanut hallitukselta määräyksen pyrkiä länsimarkkinoille.

Suomalaiset yritykset ovat olleet niiden harvojen teollistuneitten markkinatalousmaitten yritysten joukossa, jotka ovat käytännössä olleet yhteistyössä GKES:n alaisten ulkomaankauppayhtymien kanssa. SNTL:n suuret kokonaistoimitukset mm. Loviisaan ovat kuuluneet GKES:n toimialaan. Suomen ja SNTL:n projektiyhteistyön pohjana on tavallisesti ollut valtioiden välinen sopimus.

1. SNTL:n ulkomaankaupan organisaatiota käsitellään perusteellisesti mm. Hermann Clementin teoksessa "Die Organisationsstruktur der Sowjetischen Aussenwirtschaft", Verlag Weltarchiv GmbH, Hamburg 1973, sekä teoksessa Feonova - Postolenko - Nikitin: Neuvostoliiton ulkomaankaupan organisaatio ja tekniikka, Vientikoulutussäätiön julkaisuja n:o 15, Pori 1977.

2. Vrt. esim. Feonova - Postolenko - Nikitin, s. 280 - 287.

GKES:n toimialaan kuuluvat toimitukset sosialistisiin ja kehitysmaihin tapahtuvat usein kompensaatiopohjalla, jolloin maksut suoritetaan joko toimitusmaan oman teollisuuden tuotteilla tai toimitetun tehtaan tuotteilla. Projektiviennin luottoehdot valmistellaan yhdessä finanssiministeriön, ulkomaankauppaministeriön ja Gosbankin kanssa.

3.2.3. SNTL:n valtiovarainministeriö

Valtion ulkomaankaupan monopoliin liittyy SNTL:ssa välittömästi ns. valtion valuuttamonopoli, jolla tarkoitetaan kaiken ulkomaisen maksuliikkeen keskittämistä valtion pankeille, Gosbankille[1] ja Vneshtorgbankille. Maksuliikkeen valvonnassa tärkein väline on edellä mainittu vuosittain laadittava valuuttasuunnitelma, josta on viime kädessä vastuussa SNTL:n finanssiministeriö (valtiovarainministeriö) varsinaisen suunnitteluviranomaisen Gosplanin lisäksi. Finanssiministeriöllä on myös päävastuu valtion budjetin laatimisesta ja toteutumisesta. Valuuttasuunnitelmaan sisältyvien muiden kuin kaupallisten maksujen osalta Finanssiministeriö lisäksi suorittaa samankaltaista valvontaa kuin Ulkomaankauppaministeriö omalla sektorillaan.[2] SNTL:n valuuttasuunnitelma on puolestaan yhteydessä sekä koko kansantalouden kehityssuunnitelmaan (vienti- ja tuontisuunnitelman välityksellä) että val-

1. Maan kultavaranto sekä ulkomaiset valuutat lasketaan Gosbankin taseeseen, jonka laatimisperusteita käsitellään teoksessa I.V. Krasavin - D.A. Rogulin - N.S. Hlynov: Učet i operacionnaja tehnika v Gosbanke, Moskva, "Finansy" 1976. Gosbankin tasetta ei julkaista.

2. Finanssiministeriön tehtäviä SNTL:n ulkomaankaupan maksujen valvonnassa käsitellään mm. teoksissa: "Denežnoe Obraščenie i kredit SSSR", Moskva "Finansy" 1976, s. 330, 336, sekä Clement, s. 115.

tion budjettiin. Yhteys valtion budjettiin syntyy siten, että ulkomaille maksettavat ns. ei-kaupalliset maksut sekä ulkomaille myönnettävät luotot kulkevat budjetin kautta.[1] SNTL:n ulkomaankaupassa sovellettavien maailmanmarkkinahintojen ja SNTL:n sisäisten hintojen välinen erotus katetaan tarvittaessa myös finanssiministeriön välityksellä valtion budjetista tai päinvastaisessa tapauksessa tilitetään sinne.

Suomen ja SNTL:n välisen clearing-tilin tilanne joudutaan valuuttasuunnitelman osana ottamaan huomioon myös SNTL:n valtion budjetissa. Mikäli tilille kertyy SNTL:lle saatavaa, SNTL:n vienti tältä osin joudutaan viime kädessä rahoittamaan budjettivaroin.

3.2.4. SNTL:n valtionpankki

SNTL:n valtionpankin tehtäviin kuuluvat osallistuminen kansantalouden rahoitussuunnitelman laadintaan sekä sen toteutumisen seuranta. Käytännössä kaikkien valtion yritysten maksuliike tapahtuu valtionpankissa pidettävien tilien kautta. Yritysten välinen suora maksuliike ei ole sallittua samoin kuin ei yritysten välinen luototuskaan. Valtionpankki on näin ollen SNTL:n kansantalouden ainoa lyhytaikaisen luototuksen lähde. Lisäksi se myöntää pitkäaikaisia luottoja investointitarkoituksiin maataloudelle. Muu investointien rahoitus tapahtuu rakennuspankin (Stroibank) kautta. Ulkomaankaupan maksuliike ja rahoitus on keskitetty vuonna 1961 val-

1. Vrt. "Denežnoe ..., s. 335.

tionpankista omaksi itsenäiseksi pankikseen erotetulle ulkomaankauppapankille.[1]

Valtionpankille kuuluu ulkomaankauppaan välillisesti liittyvänä tehtävänä valuuttakurssien määrittely ruplan ja ulkomaisten valuuttojen välillä. Tätä varten pankin osastot seuraavat muualla maailmassa tapahtuvaa taloudellista ja erityisesti länsimaisten valuutta- ja pääomamarkkinoiden kehitystä. Ruplan kurssi muihin valuuttoihin nähden määritellään normaalisti kerran kuussa. Useammin tapahtuvaa kurssimäärittelyä ei nähdä tarpeelliseksi, koska rupla ei ole kansainvälisesti vaihdettava valuutta. Ulkomaankaupan valuutta- ja luottosuunnitelmien laadintaan valtionpankki ei käytännössä enää osallistu. Suunnittelu on tältä osin äskettäin siirretty ulkomaankauppapankille.

3.2.5. SNTL:n ulkomaankauppapankki

SNTL:n ulkomaankauppapankkiin on keskitetty koko ulkomaankaupan maksuliike ja rahoitus. Pankin toiminta ei käytännössä juuri poikkea länsimaisen ulkomaankauppaa rahoittavan liikepankin toiminnasta. Ulkomaankaupan rahoitus tapahtuu Vneshtorgbankissa pääpiirteittäin seuraavasti:[2]

---

1. SNTL:n pankkijärjestelmästä perusteellisen kuvauksen on kirjoittanut mm. George Garvy teokseen The Soviet Economy, A Book of Readings, edited by Morris Bornstein and Daniel Fusfeld, neljäs painos, Richard D. Irwin, Inc. Homewood, Illinois, 1974.

2. SNTL:n ulkomaista maksuliikettä käsitellään mm. julkaisussa: L.I. Frej: "Meždunarodnye rasčety i finansirovanie vnešnej torgovli socialističeskih stran", Meždunarodnye otnošenija, Moskva 1965, s. 93 - 107.

Tuonti Saatuaan tilauksen neuvostoliittolaiselta tehtaalta tai muulta käyttäjältä asianomaisen alan ulkomaankauppayhtymä tekee sopimuksen ulkomaisen toimittajan kanssa. Ulkomaankauppapankki ryhtyy rahoittamaan kyseistä kauppaa tarkistettuaan ensin, että tilaus on kaikin puolin kunnossa ja että muut luoton myöntämisen edellytykset on täytetty. Ulkomaankauppapankki myöntää tämän jälkeen valuuttamääräisen luoton ulkomaankauppayhtymälle, jotta tämä voi puolestaan pankin välityksellä maksaa tavaran toimittajalle. Luotto myönnetään koko kauppasummalle remburssia (tai perittäviä asiapapereita) vastaan. Luottoaika on tavallisesti remburssin voimassaoloaika (45 - 90 päivää), johon lisätään 7 päivää postin kulkua varten. Kun maksu ulkomaille on tapahtunut, pankki myöntää ulkomaankauppayhtymälle luottoa maassa jo olevia tavaroita vastaan kuljetuksen ja tullimuodollisuuksien vaatimaksi ajaksi (20 - 30 päiväksi). Samanaikaisesti ulkomaankauppayhtymä kirjoittaa tavaran lopulliselle ostajalle ruplamääräisen laskun, joka pankin tarkistuksen jälkeen lähetetään ostajalle. Ostaja puolestaan maksaa laskun SNTL:n sisäisillä ruplilla ulkomaankauppapankin kotimaan maksujen osastolle, jolloin ulkomaankauppayhtymän saama luotto kirjataan maksetuksi. Ulkomaankaupassa sovellettavien maailmanmarkkinahintojen ja SNTL:n sisäisten hintojen välisen erotuksen ulkomaankauppayhtymä joutuu tilittämään finanssiministeriölle tai päinvastaisessa tapauksessa saa ministeriöltä erotuksen kattavan korvauksen. Tuon-

nin luototusjärjestelmä on jotakuinkin sama kaikessa tuonnissa riippumatta siitä, mistä maasta tuonti tapahtuu. Luottoajat vaihtelevat tavaran ja tuontimaan mukaan, mikä johtuu lähinnä kuljetuksen vaatiman ajan suurista vaihteluista.

Mikäli tuontiin liittyy toimittajan myöntämä pitkäaikainen toimitusluotto, se kirjataan ruplina asianomaisen ulkomaankauppayhtymän tilille. Tavaran lopullinen käyttäjä joutuu sen sijaan aina maksamaan tavaran heti sen saatuaan tai hankkimaan rahoituksen muista kotimaisista lähteistä. Tuonnista maksettavia ennakkomaksuja, kuten mm. Suomeen maksettavia laivaennakkoja, ulkomaankauppapankki ei periaatteessa rahoita. Normaalisti tavaran lopullisella käyttäjällä, joka esim. laivojen kyseessä ollen on joko SNTL:n merilaivasto- tai jokilaivastoministeriö, tulee ennakkoja maksettaessa olla vastaava rahamäärä hallussaan. Asianomaiset ministeriöt voivat tarvittaessa kuitenkin rahoittaa ennakkomaksunsa joko Stroibankilta[1] tai poikkeustapauksessa asianomaiselta ulkomaankauppayhtymältä saamallaan luotolla.

Vienti Viennissä ulkomaankauppayhtymä, joka on myynyt tavaran ulkomaille, saa valmistajalta laskun SNTL:n sisäisinä ruplina. Ulkomaankauppapankilta yhtymä saa tavaroita vastaan luoton, jolla maksu valmistajalle suoritetaan. Kun tavarat on toimitettu ulkomaiselle ostajalle, yh-

1. Vrt. Frej, s. 97.

tymä saa edelleen pankilta luottoa, jonka vakuutena ovat myönnetyn maksuajan ja -tavan mukaan joko remburssi, perittävät asiakirjat tai pitkäaikaisen luoton kyseessä ollen esim. ostajan hyväksymät vekselit. Ulkomaankauppapankki rahoittaa myös ostajalle myönnettävät pitkäaikaiset toimitusluotot, silloin kun asianomaista tavaraa koskevat kansainväliset maksuehdot tai muut olosuhteet sitä edellyttävät.[1] Kun ulkomainen ostaja aikanaan maksaa tavaran ulkomaankauppayhtymälle, pankin luotto kuitataan maksetuksi. Kaaviossa 4 kuvataan ulkomaankaupan rahoitusta Suomen kanssa käytävässä kaupassa.

Ulkomaankaupan luototusta luonnehditaan seuraavasti: luotot ovat aina määräaikaisia, ne on aina maksettava takaisin ja niitä myönnetään vain tavaroita vastaan. Ulkomaankauppapankki suorittaa luototukseen liittyvää jatkuvaa valvontaa mm. sen seikan varmistamiseksi, että ulkomailta saadut varat todella käytetään yhtymien pankilta saamien luottojen maksamiseen. Pankin kontrollia varten ulkomaankauppayhtymät joutuvat säännöllisesti raportoimaan pankille sekä tuonnin että viennin osalta seuraavat erät: voimassa olevien tuontiremburssien, perittävien sekä vientivelkojen arvo; yhtymän hallussa olevien tuonti- ja/tai vientitavaroiden arvo sekä luotto-osuus ulkomaankauppapankissa. Jos yhtymällä osoittautuu olevan luot-

1. SNTL:ssä ei käytetä lainkaan termiä "pääoman vienti", koska kaikki vienti tapahtuu periaatteessa tasapainotetun tavaranvaihdon puitteissa. Luottoja on myönnetty pääasiassa kehitysmaihin ja niiden tarkoituksena on asianomaisten maiden kansantalouden kehittäminen ja niiden taloudellisen riippumattomuuden edistäminen. Vrt. Denežnoe ..., s. 338.

Kaavio 4. SNTL:N ULKOMAANKAUPAN MAKSULIIKE JA RAHOITUS: MAKSUT SUOMEN KAUPASSA

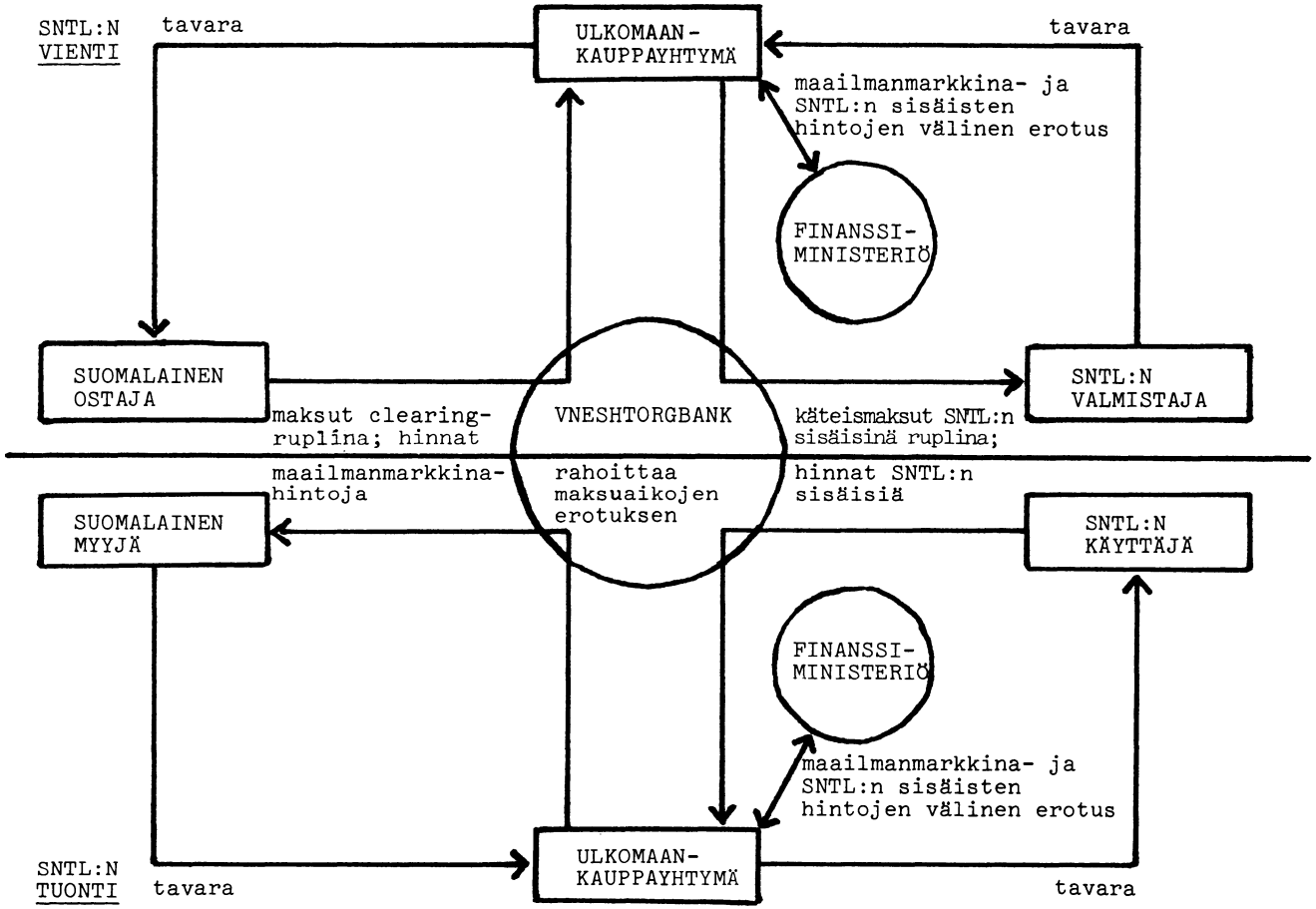

toja, joille ei ole tavarakatetta, nämä erääntyvät heti maksettaviksi. Laskelmissa otetaan huomioon myös varastoissa olevat tavarat ja varastointiaika, joka liian pitkäksi venyessään vähentää osaltaan luotto-osuutta ulkomaankauppapankissa.

Edellä kuvatun rahoitusjärjestelmän erityispiirteenä on mainittava järjestely,[1] jonka mukaan neuvostoliittolainen valmistaja saa "omaan käyttöönsä" tietyn prosenttiosuuden (arviolta 5 - 6 %) vientitoimituksista, jotka täyttävät hyvän laadun vaatimukset ja jotka on suoritettu ajoissa. Tämä merkitsee sitä, että tehdas saa tallettaa vastaavan suuruisen valuuttamäärän erikoistilille ulkomaankauppapankkiin, jolloin tehtaalla on valuutan käyttöoikeus mutta ulkomaankauppamonopolin toteuttavan järjestelmän mukaisesti vain ulkomaankauppayhtiöiden välityksellä. Nämäkin erät kuuluvat valuuttasuunnitelmaan ja käytetään tavallisesti uusimpien länsimaisten koneiden ja laitteiden hankintaan.

Suomen kannalta voidaan todeta, että maitten välisen clearing-maksujärjestelmän johdosta Suomi on edellä mainitun bonusjärjestelmän puitteissa kertyvien valuuttatulojen käyttökohdetta valittaessa selvästi epäedullisemmassa asemassa kuin ne maat, jotka käyvät kauppaa SNTL:n kanssa vapaasti vaihdettavilla valuutoilla. Tähän on vaikuttamassa pääasiassa kaksi syytä. Ensiksi on epätodennäköistä, että vapaasti vaihdettavilla valuutoilla tehtävät hankinnat yleensäkään suuntautuisivat Suomeen, koska maittemme välillä on voimassa clearing-maksu-

1. Ks. esim. Ekonomičeskaja Gazeta 12/1975, Stimulirovanie eksportnogo proizvodstva.

sopimus. Toiseksi nykyisen clearing-järjestelmän puitteissa tällaisten ostojen suuntautuminen Suomeen riippuu viime kädessä clearing-tilillä vallitsevasta tilanteesta. Kovin suuresta, joskin kaiken aikaa kasvavasta, edun menetyksestä tässä ei kuitenkaan ole kyse.

Edellä kuvattuun viennin bonusjärjestelmään verrattava on järjestely, jonka mukaan suunnitelman ylittävästä viennistä jää tietty valuuttaosuus sen osavaltion käyttöön, jossa vientiin valmistava tehdas sijaitsee.[1] Suomen viennin kannalta täten kertyvien varojen käyttöön liittyvät varaukset ovat samankaltaiset kuin edellä.

3.3. SEV-kaupan maksuliike ja rahoitus

Tärkeän ja muusta ulkomaankaupasta selvästi erottuvan osan SNTL:n ulkomaankaupan rahoitusjärjestelmässä muodostaa kauppa muiden SEV-maiden kanssa. Maksut tässä kaupassa tapahtuvat vuonna 1964 muodostetun monenkeskisen clearing-järjestelmän puitteissa Kansainvälisen taloudellisen yhteistyön pankin[2] välityksellä. Järjestelmässä jokaisella pankin jäsenmaalla on yhteistyöpankissa siirtoruplamääräinen[3] selvitystili, jonka kautta kaikki SEV-kaupan maksut kulkevat. Vaikka maksut

1. Neuvostoliiton Talousuudistuksesta, Kauppapoliittisia Tiedotuksia, 1-2/1972.

2. Ven Meždunarodnyj Bank Ekonomičeskogo sotrudnitčestva (MBES), engl. International Bank for Economic Cooperation (IBEC).

3. Siirtorupla on SEV-maiden keskinäisissä maksuissa käytettävä tiliyksikkö, jonka kulta-arvo on sama kuin SNTL:n ruplan kulta-arvo.

selvitetään multilateraalisesti, maiden välinen kauppa tapahtuu edelleen bilateraalisesti tehtävien kauppasopimusten pohjalta. Yhteistyöpankki rahoittaa maiden välistä kauppaa myöntämällä automaattisesti ns. tililuottoa maalle, jonka tilillä olevat varat eivät riitä maksujen suorittamiseen. Tililuottoa myönnetään tiettyyn pankin neuvoston vahvistamaan luottorajaan saakka. Tämän lisäksi pankki myöntää maksutasevaikeuksissa olevalle maalle ns. aikaluottoa 3 vuoteen saakka.[1] Tililuottoa voidaan verrata Suomen ja SNTL:n välisessä clearing-järjestelmässä tilejä pitävien pankkien maksusopimuksessa määriteltyyn luottorajaan saakka ulottuvaan rahoitusvelvollisuuteen. Aikaluotolla ei ole Suomen ja SNTL:n välillä suoranaista vastinetta, ellei luottorajojen huomattavia ylityksiä viime vuosina haluta tulkita eräänlaiseksi aikaluotoksi.

SEV-maiden monenkeskinen tilitysjärjestelmä on huomattavasti helpottanut ja nopeuttanut maksuliikettä maiden keskinäisessä kaupassa. Eräänä sen hyvänä puolena pidetään sitä, että maksuliikkeen vaatima vaihdettavan valuuttavarannon määrä on minimoitu. Järjestelmän selvä heikkous on kuitenkin se, että siirtorupla on sidottu tavaraan. Siirtoruplasaatavat eivät ole ilman muuta siirrettävissä, vaan siirto edellyttää monenkeskisiä neuvotteluja vastaavista tavaratoimituksista. Tässä näkyy hankaluus, joka aiheutuu myös monenkeskisen maksujärjestelmän taustalla olevan kaupan bilateraalisuudesta. Yhteistyöpankin rooli on tässä suhteessa ainoastaan tekninen -

1. Procedure for performance of settlements in transferable roubles between the member countries and non-member countries of the IBEC, International Bank for Economic Co-operation, Moscow 1976.

epätasapainotilanteessa tasapainon saavuttaminen riippuu jäsenmaiden ulkomaankauppaviranomaisten välillä käytävistä kauppaneuvotteluista.

Siirtoruplamaksujen ohella SEV-maiden keskinäisessä kaupassa käytetään jonkin verran myös vapaasti vaihdettavia valuuttoja. On tavallista, että bilateraalisissa kauppasopimuksissa sovittujen kiintiöiden ylittävä vienti ja tuonti maksetaan vapaasti vaihdettavina valuuttoina. Tämän lisäksi eräät "kovat tuotteet", joille on kysyntää myös länsimaissa, maksetaan vapaasti vaihdettavina valuuttoina. Näin maksettavan kaupan osuus on noin 10 - 15 % SEV-maiden keskinäisestä kaupasta.

Yhteistyöpankin toiminta tapahtuu vuosittain jäsenmaiden toimesta laadittavien rahoitussuunnitelmien puitteissa. Ne laaditaan kussakin maassa taloussuunnitelman pohjalta ja perustuvat maiden välisiin pitkäaikaisiin kauppasopimuksiin. Yhteistyöpankin tehtävänä on saattaa eri maiden siirtoruplakäyttösuunnitelmat sopusointuun keskenään ja laatia tämän perusteella oma luottosuunnitelmansa seuraavaksi vuodeksi. Pankki ei hoida muita kuin jäsenmaiden välisiä siirtoruplamaksuja.

SEV-maiden keskinäisen kaupan keskipitkä ja pitkäaikainen luototus tapahtuu vuonna 1971 perustetun Kansainvälisen investointipankin[1] toimesta. Investointipankki rahoittaa periaatteessa vain sellaisia investointikohteita, joista vähintään

1. Ven. Meždunarodnyj Investicionnyj Bank (MIB), engl. International Investment Bank (IIB).

kolme SEV-maata on kiinnostunut. Perustamisestaan lähtien pankki on myöntänyt luottoja yli 40 kohteeseen. Suurin kohteista on SNTL:oon rakennettava Orenburgin öljyjohto, jonka rakentamiseen osallistuu viisi SEV-maata. Investointipankin luotot on myönnetty kullekin projektiin osallistuvalle maalle osittain siirtoruplina (SEV-maista tehtäviä hankintoja varten) ja osittain vapaasti vaihdettavina valuuttoina (länsimaista tehtäviä hankintoja varten). Projektiin osallistuvat neljä SEV-maata (Neuvostoliiton lisäksi) ovat myöntäneet edelleen SNTL:lle pitkäaikaista luottoa projektin maksamiseksi.

Käytännössä Investointipankin myöntämien siirtoruplamääräisten luottojen maksut tapahtuvat Yhteistyöpankin välityksellä. Esim. Unkarille myönnetty luotto kirjataan Investointipankissa maksetuksi Unkarille pankin Yhteistyöpankissa olevan siirtoruplatilin kautta. Yhteistyöpankissa ei kuitenkaan siirretä luottoa Unkarin tilille, vaan kirjataan suoraan maksuiksi kolmansille maille. Täten Yhteistyöpankki tavallaan hoitaa tilitykset Investointipankin puolesta. Kullakin SEV-maalla Yhteistyöpankissa olevan siirtoruplatilin kautta kulkevat näin ollen normaaliin tavarakauppaan liittyvien käteismaksujen lisäksi myös pitkäaikaisiin luottoihin liittyvät maksut. Nämä vaikuttavat kunkin maan tilitilanteeseen samoin kuin pääomaliikkeet Suomen ja SNTL:n välisellä clearing-tilillä. Luottojen nostot ja kuoletukset sekä Investointipankille (pitkäaikaiset luotot investointitarkoituksiin) että Yhteistyöpankille (tili- ja aikaluotot) joudutaan tällöin ottamaan huomioon SEV-maiden keskinäisissä bilateraalisissa tavaratoimitussuunnitelmissa.

Molemmat SEV-maiden yhteiset pankit Yhteistyöpankki ja Investointipankki ovat viime vuosina olleet aktiivisia lainanottajia euromarkkinoilla. Yhteistyöpankki on toiminut myös lainanantajana ja ollut mukana mm. Italialle ja Ranskalle annetuissa luotoissa. Vapaasti vaihdettavina valuuttoina saamansa luotot molemmat pankit ovat kuitenkin välittäneet pääasiassa jäsenmailleen. Näiden luottojen tarkoituksena on lähinnä länsimaista tapahtuvan tuonnin rahoitus. Yhteistyöpankki saattaa myöntää jäsenmaalle myös puhtaasti finanssiluottoa vapaasti vaihdettavina valuuttoina. Investointipankin luototus sen sijaan on aina sidottu tiettyyn yhteisprojektiin ja sitä varten tehtäviin hankintoihin. Pankilla ei kuitenkaan ole kiinteitä ohjeita siitä, missä suhteessa vapaavaluuttamääräisiä luottoja voidaan myöntää koko hankkeen siirtoruplamääräiseen luototukseen nähden, vaan tämä riippuu itse hankkeesta. Pitkällä aikavälillä SEV-maiden keskinäisten investointihankkeiden rahoitus tullee enimmäkseen tapahtumaan ns. monenkeskisen, tiettyyn kohteeseen myönnettävän luototuksen muodossa. Tähän liittyy tavallisesti lisäksi järjestely, jossa luotot maksetaan aikanaan takaisin itse investointikohteen tuottamilla tavaroilla.

3.4. SNTL:n viranomaisten suhtautuminen Suomen ja SNTL:n väliseen clearing-maksujärjestelmään

3.4.1. Clearing-järjestelmään liittyvät rahoituskysymykset

SNTL:n kannalta Suomen ja SNTL:n väliseen clearing-kauppaan liittyvät rahoitusjärjestelyt jakautuvat selvästi kahteen eri ryhmään: itse clearing-järjestelmään liittyvään, tilisaatavien tai -velkojen muodossa tapahtuvaan valtioiden väliseen luototukseen sekä yritysten välisiin toimitusluottoihin.

Valtioiden väliseen clearing-tililuototukseen suhtaudutaan SNTL:ssa ilmeisen tunnepitoisesti sen mukaan, onko kyseessä velka vai saatava. Niinpä clearing-velkaan Suomelle suhtaudutaan varauksin, koska 250-miljoonaisen SNTL:n valtion velkaantumisen pienelle Suomelle ei katsota olevan luonnollista. Toisaalta päinvastaista tilannetta - Suomen velkaa SNTL:lle - ei nähdä samassa valossa, koska kauppasopimusjärjestelmämme takaa sen, että SNTL:n saatava maksetaan aikanaan tavaratoimituksilla.[1]

Valtioiden välisen clearing-luoton rahoitus tapahtuu SNTL:ssa periaatteessa valtion budjetin kautta. Tilanne on täten selkeämpi kuin Suomessa, jossa rahoitusvastuu on viime kädessä valtion, mutta budjettivaroja ei ole koskaan tähän tarkoitukseen osoitettu. Clearing-tilin rahoituksesta aiheutuvat vaikutukset koko kansantalouteen ovat SNTL:ssa Suomeen verrattuna kuitenkin täysin marginaaliset. Suomen ja SNTL:n välinen kauppa oli vuonna 1976 vain 3.5 % SNTL:n koko ulkomaankaupasta. Näin ollen maitten välisen clearing-tilin saatavien ja velkojen suhteellisen suuretkaan vaihtelut eivät SNTL:n koko ulkomaankaupan rahoitusjärjestelyjen kannalta ole merkittäviä. Ulkomaankaupan osuus SNTL:n bruttokansantuotteesta on puolestaan vain noin 4 - 5 %. Lisäksi on todettava, että maitten välisellä clearing-tilillä on lyhyitä poikkeusajan-

1. SNTL:ssa clearing-tilit jaetaan kolmeen ryhmään sen mukaan, maksetaanko tilin saldo aina kultana tai vapaasti vaihdettavina valuuttoina, vaan määräajoin vapaasti vaihdettavina valuuttoina vai ainoastaan tavaratoimituksina (vrt. Denežnoe ..., s. 345 - 346). Suomen sopimus kuuluu näin ollen kolmanteen ryhmään.

jaksoja lukuun ottamatta vallinnut Suomen saatavatilanne, jossa rahoituksen on saatavan osalta hoitanut Suomen Pankki.[1]

Clearing-luoton rahamarkkinavaikutuksista ei SNTL:ssa voida puhua samassa merkityksessä kuin Suomessa, koska rahamarkkinoita ei siellä varsinaisesti ole eikä rahapolitiikkaa harjoiteta samassa mielessä kuin Suomessa. SNTL:n ulkomaisen velkaantumisen lisäännyttyä viime vuosina on kuitenkin odotettavissa, että maassa aletaan kiinnittää entistä enemmän huomiota maan ulkoisen maksutaseen ja kotimaassa liikkeellä olevan rahan määrän väliseen yhteyteen.[2]

Luotollakaan sinänsä ei SNTL:n talousjärjestelmässä ole samaa merkitystä kuin länsimaissa, koska esimerkiksi tuotantolaitosten rahoitus hoidetaan suureksi osaksi valtion budjetin kautta kulkevilla määrärahoilla, joita nämä eivät ole velvollisia maksamaan takaisin.[3] Jatkuvasti meneillään olevan talousuudistuksen edetessä on kuitenkin myös luoton käyttö taloudellisen kehityksen stimuloinnissa kasvamassa. Tähän ovat osaltaan vaikuttaneet kansainvälisessä pääomatavaroiden kaupassa myönnettävät pitkäaikaiset toimitusluotot, joita myös SNTL pääomatavaroita tuovana maana on saanut, vaikka ulkomaisilla toi-

1. Kysymykseen maitten välisen clearing-saldon rahoituksesta SNTL:ssa saattoi saada vastauksen, ettei sitä rahoiteta lainkaan. Tämä pitää luonnollisesti paikkansa SNTL:n velkatilanteessa, mutta ei päde SNTL:n saatavatilanteessa, jollainen vallitsi viimeksi vuonna 1974.

2. Vrt. George Garvy: Finance and Banking in the USSR, teoksessa The Soviet Economy.

3. Luoton merkitystä SNTL:n talouselämässä käsittelee mm. Garvy edellä siteeratussa artikkelissaan, s. 135 - 147.

mitusluotoilla ei olekaan välitöntä yhteyttä SNTL:n kotimaisiin rahoitusjärjestelyihin.

Pääasiassa länsimaista saadut toimitus- samoin kuin rahoitusluotot ovat viime vuosina olleet SNTL:lle tarpeen investointitavaroiden tuonnin toteuttamiseksi halutussa laajuudessa, koska SNTL:n länsikaupasta saamat vientitulot eivät ole tähän riittäneet.[1] Halukkuus länsimaisten pääomatavaroiden tuontiin on puolestaan viime vuosina johtunut mm. kansantalouden tehokkuuden ja tuottavuuden kasvun (ns. intensiivisen kasvun) lisääntymisestä, koska ns. ekstensiivisen (vielä käyttämättöminä olevien tuotannontekijöiden käyttöönottoon perustuvan) kasvun rajat on monilla aloilla jo saavutettu. Tehokkuuden ja tuottavuuden kasvuun on kiinnitetty erityisen paljon huomiota maataloudessa sekä kemian teollisuudessa. Toisaalta on myös lähdetty siitä, että parhaiten ja nopeimmin tuloksiin päästään uusimman länsimaisen teknologian avulla. Täten on mm. peräännytty aikaisemmin SNTL:ssa ja myöhemmin SEVin puitteissa korostetusta omavaraisuuden vaatimuksesta.

Edellä kuvattu kehitys heijastuu myös suhtautumisessa Suomesta tapahtuvan investointitavaroiden tuonnin rahoitusjärjestelyihin, jotka yhä silmiinpistävämmin poikkeavat länsimaista tapahtuvan muun pääomatavaratuonnin rahoituksesta. Suomen viennissä SNTL:oon toimitusluotot on Suomen taholta käytännössä suljettu clearing-maksujärjestelmän piiristä. Suomen tuonnissa SNTL:sta sen sijaan pitkäaikaisia toimitusluottoja on

1. Tietyssä määrin SNTL on myös viime vuosina rahoittanut länsikaupassa syntynyttä alijäämää kullan myynnillä, mutta etenkin vuosina 1975 ja 1976 SNTL on turvautunut länsimailta saatuihin luottoihin.

myönnetty. Suomen odotetaankin oman vientinsä rahoitusjärjestelyissä tekevän aloitteen nykyisen maksujärjestelmän kehittämiseksi. Tällaisen suhtautumisen voidaan katsoa olevan seurausta etupäässä SNTL:n länsikaupan rahoitusjärjestelyjen kehityksestä eikä niinkään siitä, että SNTL:lla on ollut lyhyitä poikkeusajanjaksoja lukuun ottamatta maittemme välisellä clearingtilillä velkaa, jota täten haluttaisiin vähentää.

3.4.2. Kaupan ja maksuliikkeen tasapaino

Suomen ja SNTL:n väliseen clearing-maksujärjestelmään liittyvä periaate, jonka mukaan tilisaatavat tai -velat tasoitetaan tavaratoimituksilla seuraavan vuoden aikana, merkitsee käytännössä melkoista epävarmuustekijää kaupankäynnin kehityksessä. Kauppavirtojen sopeuttaminen lyhyellä aikavälillä clearingtilitilanteeseen, johon vaikuttavat tavarakauppaan liittyvien käteismaksujen lisäksi myös pääomaliikkeet, on lähes päinvastainen käytäntö kuin Suomen muussa ulkomaankaupassa (SEV-kauppaa lukuun ottamatta), jossa lyhyellä aikavälillä sopeutuvia eriä ovat lähinnä pääomaliikkeet.

SNTL:ssa kauppavirtojen sopeuttamista maksutilanteen mukaan ei pidetä samalla lailla kauppavaihdon kehityksen epävarmuutta lisäävänä tekijänä kuin Suomessa. Valtaosa koko SNTL:n ulkomaankaupasta käydään vastaavanlaisen maksujärjestelmän puitteissa muiden SEV-maiden kanssa. Siirtoruplamääräiset käteismaksut kulkevat samoin kuin pitkäaikaisten luottojen nostot ja kuoletukset jokaisen SEV-maan ja Yhteistyöpankissa olevan yhden tilin kautta, jolla lisäksi saatava- tai velkasaldoille

on melko ahtaat liikkumavarat. Siirtoruplina myönnettävät pitkäaikaiset luotot ovat aina tavaratoimituksiin sidottuja eikä siirtoruplajärjestelmässä tunneta varsinaisia finanssiluottoja lainkaan. Täten järjestelmässä SEV-maiden keskinäisten maksujen tasapaino perustuu maitten välisen bilateraalisella pohjalla tapahtuvan tavaranvaihdon tasapainoon.

Eräänlainen tavaranvaihdon tasapainon periaate tuntuu olevan myös SNTL:n valuuttasuunnitelman ja maksutaseen laatimisperusteiden taustalla, mikä näkyy mm. siinä käsityksessä, että pääomaa ei SNTL:sta lainkaan viedä, vaan kaikki vienti tapahtuu tasapainotetun tavaranvaihdon puitteissa. Tasapainoon pyritään nähtävästi valuutta-alueittain, mikä on ymmärrettävää, kun kyseessä ovat toisaalta täysin sidotut clearing-valuutat tai vain osittain siirrettävät siirtoruplat ja toisaalta vapaasti vaihdettavat valuutat. Valuutta-alueilla pyritään lisäksi maakohtaiseen tavaranvaihdon tasapainoon bilateraalisten kauppasopimusmaiden, kuten Suomen, kanssa. Vapaasti vaihdettavina valuuttoina maksettavassa länsikaupassa maakohtaisen tasapainon tavoitetta ei periaatteessa ole olemassa. SNTL:n ulkomaankauppatilastoista voidaan todeta, että myöskään käytännössä länsikaupassa ei maakohtainen tasapaino ole toteutunut.

SNTL:n maksutase laaditaan Gosbankin ja Vneshtorgbankin kirjanpidon perusteella pääpiirteittäin samankaltaisen tasejaottelun pohjalta kuin Suomessa. Myös valuuttasuunnitelmassa noudatetaan samaa jaottelua, joten valuuttasuunnitelma muodostaa samalla suunnitellun maksutaseen. Maksutaseen lisäksi SNTL:ssa

lasketaan joka vuoden alussa ns. tilitase (rasčetnyi balans), joka kuvaa maan senhetkistä ulkomaista kokonaisvelkaa tai -saatavaa.[1] Maakohtaisesti tämä vastaa esimerkiksi Suomen ja SNTL:n välisen clearing-tilin saldoa kunkin vuoden alussa.

SNTL:ssa maksutasetiedot eivät ole julkisia. Ulkomaankauppatilastojen perusteella voidaan todeta, että tavaranvaihdon tasapaino ei SNTL:n länsikaupassa ole viime vuosina toteutunut. Toisaalta missään ei liene tarkasti määritelty sitä ajanjaksoa, jonka kuluessa tasapainoon pyritään. Muiden maksutasetietojen puuttuessa on myös mahdoton päätellä, onko tavaranvaihdon tasapaino SNTL:ssa käytännössä mikään suunnittelun kriteeri vai toimiiko sellaisena esimerkiksi edellä mainittu ilmeisesti valuuttoina laskettava "tilitase".

Tarkasteltaessa asiaa Suomen ja SNTL:n välisen clearing-tilin kannalta vaikuttaa siltä, että itse maksujärjestelmä tilisaldoa koskevine luottorajamäärityksineen "peittää alleen" muissa olosuhteissa tarkoituksenmukaisempina pidettävät taseanalyysit esimerkiksi vaihtotaseen tai perustaseen perusteella. Käytännössä tämä näkyy mm. siinä, että SNTL:n ulkomaankauppaviranomaiset pitävät suurehkoa clearing-velkaa Suomelle "eräänlaisena kauneusvirheenä", vaikkakin tilannetta analysoitaessa osoittautuu, että Suomen saatava vastaa suuruudeltaan esimerkiksi SNTL:n maksamia ennakkomaksuja.

---

1. Deńežnoe ..., s. 334 - 338.

3.5. SNTL:n ulkomaankaupan ja maksujärjestelmien kehitys erityisesti Suomen kanssa käytävän kaupan kannalta

SNTL:n ulkomaankaupan maksujärjestelmissä ei lähiaikoina ole odotettavissa suuria muutoksia. SEV-kaupassa nykyinen siirtoruplajärjestelmä täydennettynä vapaasti vaihdettavilla valuutoilla säilynee lähivuosina. Bukarestissa vuonna 1971 julkaistun SEVin kokonaisohjelman mukaan kysymystä siirtoruplan vaihdettavuudesta SEVin kansallisiin valuuttoihin tutkitaan. Asiassa ei ole kuitenkaan viime vuosina edistytty eikä tällä hetkellä voida määritellä mitään aikarajaa, johon mennessä tämä tavoite olisi saavutettu. Suurimpana vaikeutena kehityksen tiellä ovat SEV-maiden erilaiset hintajärjestelmät, koska siirtoruplan vaihtokelpoisuuden edellytyksenä SEV-maissa on yhteisten hinnanmäärittelyperusteiden löytyminen. Siirtoruplasta on keskusteltu eräänä vaihtoehtoisena maksuvaluuttana Suomen ja SEV-maiden (ml. Neuvostoliitto) välisessä maksuliikkeessä. Tästä ovat erityisesti olleet kiinnostuneita SEVin pankit, jotka käytännössä ovat vastuussa siirtoruplan käyttömahdollisuuksien laajentamisesta. Neuvostoliittolaiset ulkomaankauppaviranomaiset eivät kuitenkaan pidä siirtoruplaa todennäköisenä vaihtoehtona nykyiselle maksujärjestelmälle Suomen ja SNTL:n välillä. Voidaan tosin väittää, että niin kauan kuin kauppa on tasapainossa, käytännössä ei ole merkitystä sillä, minä yksikkönä maksut clearing-menettelyn puitteissa suoritetaan. Sen sijaan epätasapainotilanteissa, jollaisista Suomen ja SNTL:n välisessä maksuliikkeessä on paljon kokemuksia, siirtoruplasaatavien siirtäminen olisi toistaiseksi vaikeaa.

Kysymys SNTL:n kansallisen valuutan, ruplan, vaihtokelpoisuudesta on kansainvälisestikin mielenkiintoinen. Nykyään kun läntiset valuuttamarkkinat ovat jatkuvasti epävarmat tärkeimpien valuuttojen liukumisen takia, ruplan kansainvälisen vaihdettavuuden toteuttaminen on kuitenkin hyvin epätodennäköistä. Ruplan kurssin vakaana pitäminen saattaisi tällöin edellyttää mm. ruplien ostamista pois markkinoilta SNTL:n valuuttavarannon avulla, mikä puolestaan merkitsisi huomattavaa epävarmuutta taloussuunnitelmiin.

Neuvostoliiton vapaasti vaihdettavina valuuttoina maksettava länsikauppa on viime vuosina kasvanut ennätysvauhtia. Lähivuosina vastaavansuuruista kasvuvauhtia ei pidetä todennäköisenä, koska SNTL:n nopea velkaantuminen[1] on jo asettanut selvästi rajat lännestä tapahtuvan tuonnin kasvulle. Myös SNTL:n mahdollisuudet länsimaissa kysyttyjen raaka-aineiden vientiin ovat rajoitetut. Koska vapaasti vaihdettavina valuuttoina maksettavan kaupan kehitys tullee näin hidastumaan, voisi otaksua, että clearing-maksujärjestelmän puitteissa tapahtuvan viennin kasvumahdollisuudet puolestaan lisääntyisivät. Näin varmasti olisikin, ellei clearing-kauppaan liittyisi nykyisen kaltaista tiukkaa tasapainovaatimusta, jonka mukaan tuonnin on lisäännyttävä samassa tahdissa. SNTL:n länsikaupassa viime vuosina syntyneen vajeen pienentäminen edellyttää puolestaan SNTL:n viennin kasvua erityisesti länsimaihin,

1. East West Markets -lehden (Chase World Information), Sept. 20, 1976, julkaiseman tiedon mukaan SNTL:n länsivelka oli vuoden 1975 lopussa 10.7 mrd. $; vapaavaluuttavientitulojen suhde nettovelkaan 1.2. Esim. Brasilialla vastaavat luvut ovat 16.9 mrd. $ ja 2.0.

joissa neuvostoliittolaisten tuotteiden kysyntä on kasvanut, koska nämäkään eivät voi pitkällä aikavälillä ja ryhmänä lisätä vientiään SNTL:oon, ilman että myös tuonti sieltä kasvaa. Näin ollen Suomen ja SNTL:n välisessä kaupassa on odotettavissa, että sopivien (clearing-valuuttaa vastaan myytävien) tuontitavaroiden löytyminen on yhä vaikeampaa. Täten myös viennin kasvattaminen tasapainoisen tavaranvaihdon puitteissa käynee yhä vaikeammaksi ja tarve viennin luototusjärjestelmien kehittämiseen lisääntynee myös tästä syystä.

Toisaalta SNTL:ssa on jo jonkin aikaa ollut nähtävissä suuntaus, johon myös puoluesihteeri Brezhnev NKP:n puoluekokouksessa helmikuussa 1976 viittasi:[1] SNTL:ssa halutaan erityisesti suurien investointikohteiden rahoituksessa turvata näitä varten vapaasti vaihdettavina valuuttoina saatujen luottojen takaisinmaksu itse kohteesta aikanaan saatavilla tuotteilla, ts. kompensaatiokaupoin, tai muiden teollisuuslaitosten tuotteilla, ns. vastaostoin.[2] Suomen kaltaisen pienen maan kannalta tämä kehitys ei ole kovin suotuisa, koska suomalaisten yritysten ei ole mahdollista laajassa mitassa markkinoida kompensaatiotavaroita kotimaan markkinoille eikä myöskään muihin maihin. Toisaalta clearing-maksujärjestelmä sinänsä takaa periaatteessa maksujen tasapainon, jolloin kompensaatiovaatimusten esittäminen Suomelle ei sen puitteissa ole perusteltua. Käytännössä tuskin on kuitenkaan aina mahdollista vedota Suomen erikoisasemaan tässä suhteessa.

1. Ks. mm. Eastern Europe Report (Business International), March 5, 1976, s. 65.

2. Business Eastern Europe -lehden (Business International) October 15, 1976, julkaiseman tiedon mukaan SNTL:n ulkomaankauppaministeriöön on perustettu uusi vastaostoja hoitava päähallinto.

Viime kädessä Suomen SNTL:oon tapahtuvan viennin kehitys riippuu kuitenkin sekä SNTL:n suunnitellusta tuontitarpeesta että Suomen vientiteollisuuden kilpailukyvystä. Otaksuttavasti ulkomaiset tuotteet, jotka ovat tärkeysjärjestyksessä etusijalla SNTL:n tuontisuunnitelmissa tai jotka ovat saavuttaneet vakiintuneen aseman SNTL:n markkinoilla, hankitaan maksujärjestelmästä riippumatta ja jopa käteismaksulla. Myös clearingmaksujärjestelmän puitteissa tällaisen tuonnin maksuksi löytyy riittävästi sellaisia tuotteita, joille on kysyntää myös "vapaavaluuttamaissa". Mitä vähempiarvoisesta tuonnista SNTL:n taloussuunnitelman toteutumisen kannalta on kyse tai mitä tuntemattomampi tuote SNTL:n ostajaorganisaatioille on, sitä tärkeämpi merkitys kaupan syntymisen kannalta on valuutta- ja luottokysymyksillä.

4. SUOMEN JA SNTL:N VÄLISEN CLEARING-MAKSUJÄRJESTELMÄN PÄÄPIIRTEET

4.1. Kaupan ja maksujen tasapainomekanismi

Vuodesta 1947 lähtien Suomen ja SNTL:n välistä kauppaa on käyty varsinaisesti clearing-pohjalla, jolloin tavaranvaihdon tasapainottaminen tapahtuu - ei enää transaktiokohtaisesti kuten sotien jälkeisissä kompensaatiokaupoissa - vaan koko tavaranvaihdon tasolla. Tavaranvaihtosopimukset laadittiin 1940-luvun loppuvuosina tavallisesti vuodeksi kerrallaan ja tasapainon saavuttaminen varmistettiin mm. siten, että hinnoista sovittiin samanaikaisesti kuin määräkiintiöistä.[1] Täten mitään "ilmaa" ei päässyt syntymään tuonti- ja vientiluettelojen välille.

Siirryttäessä viisivuotisiin tavaranvaihto- ja maksusopimuksiin Suomen ja SNTL:n välillä vuodesta 1951 lähtien kaupan tasapainoon tähtäävä mekanismi muuttui olennaisesti. Hinnoista sopiminen viideksi vuodeksi kerrallaan ei enää käynyt päinsä. Näin ollen runkosopimuskiintiöt jäivät pakostakin vain suuntaa antaviksi ja täsmennettäviksi vuosittain tehtävillä tavaran-

1. Kauppaneuvotteluja 1940-luvun lopulla kuvaa mm. Johan Nykopp kirjassaan Paasikiven mukana Moskovassa, Kirjayhtymä, Helsinki 1977, s. 163 - 172.

vaihtopöytäkirjoilla. Myös vuosittaisissa tavaranvaihtoneuvotteluissa luovuttiin vähitellen hintaneuvotteluista ja sovittiin valtioiden välisten neuvotteluvaltuuskuntien kesken enää tavaratoimitusten määrä- tai arvokiintiöistä, jotka arvioitiin maailmanmarkkinahintojen perusteella. Lopulliset hinnat jätettiin viime kädessä ostajan ja myyjän väliseksi asiaksi. Tällöin vienti- ja tuontilistojen välille saattoi jäädä enemmän "ilmaa" kuin aikaisemmin.

Tarkasteltaessa Suomen ja SNTL:n välisen kauppavaihdon tasapainoa 1950-luvulla on myös muistettava, että maitten välistä kauppavaihtoa tasoitettiin tuolloin useilla kolmikantasopimuksilla,[1] jotka kuitenkin 1950-luvun puolenvälin jälkeen jäivät pois käytännöstä. 1960-luvun alusta lähtien voidaan maitten välisen kaupan tasapainon määräytymismekanismia kuvata pääpiirteittäin seuraavasti:

> Viisivuotisen runkosopimuksen vientikiintiöistä sovittaessa otetaan ensisijaisesti huomioon raskaan metalliteollisuuden, pääasiassa laivanrakennusteollisuuden pitkäaikaiset vientisopimukset, joista osa valmistellaan hyvissä ajoin ennen runkosopimuksen valmistumista sekä SNTL:n viisivuotissuunnitelman lopullista hyväksymistä. Toiseksi arvioidaan Suomen tuontimahdollisuudet ja vasta tämän jälkeen sovitaan muista vientikiintiöistä. Vuosittaisissa tavaranvaihtoneuvotteluissa kiintiöt täsmennetään kunkin vuoden tilannetta vastaaviksi. Mikäli edellisen

1. Näitä käsitellään tarkemmin sivuilla 67 - 68.

vuoden tavaranvaihdossa ei ole saavutettu tasapainoa ja sen johdosta clearing-tilille on syntynyt toiselle osapuolelle saatavaa, tämä otetaan huomioon seuraavan vuoden tavaranvaihdosta sovittaessa. Näin pitkäaikaissopimusten puitteissakaan ei pyritä tasapainoon ainoastaan viiden vuoden tähtäyksellä vaan vuosittain.

Vuosittaisia tavaranvaihtopöytäkirjoja laadittaessa on lähtökohtana pidetty edelleen pitkäaikaissopimusten kone- ja laivakiintiöitä, joista yritysten väliset toimitussopimukset kauppasopimusneuvottelujen aikana tavallisesti ovat jo olemassa. Sen sijaan muun viennin osalta usein vasta vuosittaisten kauppaneuvottelujen jälkeen ruvetaan yritystasolla neuvottelemaan hankintasopimuksista. Tähän muuhun vientiin vaikuttavat tällöin kone- ja laivaviennin lisäksi sekä tuonti että edellisen vuoden maksutilanne.

Suomen ja SNTL:n välisen bilateraalikaupan ja maksujen tasapainoa tarkasteltaessa on lisäksi otettava huomioon clearingtilin kautta kulkevat pääomaliikkeet sekä suoranaiset pääomansiirrot. Tasapainon määräytymisen kannalta on huomattava, että pääomaliikkeistä ei ole tavallisesti neuvoteltu tavaranvaihtoneuvotteluissa, vaan on pyritty sopeuttamaan seuraavan vuoden tavaranvaihtokiintiöt niihin siten, että maksutasapaino clearingtilillä säilyy mahdollisimman hyvin. Täten Suomen ja SNTL:n välisissä kauppasuhteissa tavaranvaihto on ollut sopeutuva erä, joka on muuttunut tai jota on muutettu silloin, kun tilille on syntynyt huomattava saatava tai velka. Kun on käynyt

TAULUKKO 1. SUOMEN JA SNTL:N VÄLISTEN TAVARANVAIHTO- JA MAKSUSOPIMUSTEN MAKSUJA KOSKEVAT MÄÄRÄYKSET V. 1940 - 1976

sopimus	voimassa	maksujen aihe	pankit	tilivaluutta	kurssi	vapaat valuutat	kompensaatiokaupat	kolmikantakaupat	luottoraja	tasoitusmenettely	valvonta
Suomen Tasavallan ja SNT-Liiton välinen maksusopimus, allek. 28.6.1940, n:o 9/40 (numerot viittaavat asetuskok. sop.sarjaan)	31.12.1940 saakka, minkä jälkeen toistaiseksi 3 kk:n irtisanomisajalla; kesäk. 1941 lopetettiin sopimuksen soveltam.	tavaramaksut sekä kaikki maasta toiseen siirrettävät maksut	Suomen Pankki ja SNTL:n Valtakunnanpankki	Yhdysvaltain dollari	kummankin pankin maksupäivän kurssiin		mahdollisuus kompensaatiokauppoihin ao. viranomaisten luvalla		500 000 $	luottorajan ylitys maksettava Yhdysvaltain dollareissa tai muussa valuutassa; mikäli hallitusten kesken ei päästä sopimukseen epätasapainon poistam., velkojalla oikeus keskeyttää toim.	valuutettujen kokoonnuttava joka kolmas kuukausi
Suomen ja SNTL:n välinen tavaranvaihto- ja maksusopimus, allek. 5.12.1946, n:o 1/47	2 vuotta, minkä jälkeen vuoden kerrallaan, ellei kumpikaan osapuoli irtisano	maksut tavaratoimituksista sekä tavaranvaihtoon liittyvistä kuluista	Suomen Pankki ja SNTL:n Valtakunnanpankki	Yhdysvaltain dollari	pankkien keskinäisen sopimuksen mukaisesti (vapaavaluuttatasoituksissa)	sopimuksen ulkop. voidaan tehdä muita kauppoja ja suorittaa maksuja muissa valuut. osapuolten kesken			500 000 $	jos luottorajan ylitys ei poistu 3 kk:n kuluessa, velallinen velvollinen suorittamaan ylityksen dollareissa tai muussa valuutassa	kuten edellä
sopimus Suomen Tasavallan ja SNT-Liiton välillä tavaratoimituksista v. 1951-1955, allek. 13.6.1950, n:o 35-36/50	vuosina 1951-1955	maksut sopim. nojalla toim. tavaroista sekä tavaranvaihtoon liittyvistä kuluista; tileiltä voidaan suorittaa maksuja muistakin kuin kauppatoimista	Suomen Pankki ja SNTL:n Valtakunnanpankki	rupla	ruplan ja muiden valuuttojen välinen kurssi SNTL:n Valtakunnanpankin maksupäivän noteerauksen mukaan	vuosina 1954 ja 1955 SNTL maksoi 40 milj. ruplan arvosta vapaasti vaihdettavia valuuttoja erillisen sopimuksen perusteella	erill. joukkokulutustavaranvaihtosop. 21.12.1951, jota varten perustettiin omat ruplamääräiset selvitystilit luottorajoineen (1 milj. rpl)	80-100 milj. ruplan arvosta vuosittain	6 milj. ruplaa 1.1.1954 lähtien 60 milj. ruplaa	jos luottorajan ylitys kestää yli puoli vuotta, hallitukset ryhtyvät toimenpiteisiin sen poistam. Mikäli ylitys ei poistu 3 kk:n kuluessa, velkoja voi keskeyttää viennin tai vaatia suoritusta vaihdett. valuutoissa	valtuutettujen kokoonnuttava puolivuosittain tai muuten tarvittaessa
sopimus Suomen Tasavallan ja SNT-Liiton välillä tavaratoimituksista v. 1956-1960, allek. 17.7.1954, n:o 5/55	vuosina 1956-1960	maksut tavaranvaihdosta kuten ed.; tileiltä voidaan suorittaa myös muita maks. Suomen Pankin ja SNTL:n Valtakunnanpankin sovittua asiasta kesk.	Suomen Pankki ja SNTL:n Valtakunnanpankki	rupla	kuten edellä	SNTL sitoutuu maksamaan 40 milj. ruplan arvosta vapaasti vaihdettavia valuuttoja vuosittain		vuosittain vähintään 120 milj. ruplan arvosta	60 milj. ruplaa	kuten edellä	kuten edellä
sopimus Suomen Tasavallan ja SNT-Liiton välillä tavaratoimituksista v. 1961-1965, allek. 22.9.1959, n:o 6/60	vuosina 1961-1965	kuten edellä paitsi SNTL:n Valtakunnanpankin tilalla SNTL:n Ulkomaankauppapankki	Suomen Pankki ja SNTL:n Valtakunnanpankki, 1.1.1961 lähtien SNTL:n Ulkomaankauppapankki	rupla	kuten edellä	kuten edellä	sopimuksessa lueteltujen tavaroiden lisäksi vaihdetaan kulutustavaroita	maininta multilateraalisten toimitusten mahdollisuudesta	80 milj. vanhaa ruplaa 1.1.1961 lähtien 18 milj. ruplaa	hallitukset ryhtyvät toimenpiteisiin ylityksen poistam. 3 kk:n kuluessa. Mikäli näin ei tapahdu seur. 3 kk:n aikana, velkoja voi keskeyttää vienvin tai vaatia suoritusta vaihdett. valuutoissa	valtuutettut kokoontuvat tarvittaessa
sopimus Suomen Tasavallan ja SNT-Liiton välillä tavaranvaihdosta ja maksuista v. 1966-1970, allek. 14.8.1964; n:o 28-29/65	vuosina 1966-1970	kuten edellä	Suomen Pankki ja SNTL:n Ulkomaankauppapankki	rupla	kuten edellä		sopimuksen edellyttämän tavaranvaihdon lisäksi suoritetaan tavaroiden vaihtoa Suomen ja Leningradin välillä	kuten edellä	18 milj. ruplaa	kuten edellä	kuten edellä
sopimus Suomen Tasavallan ja SNT-Liiton välillä tavaranvaihdosta ja maksuista v. 1971-1975, allek. 26.8.1969; n:o 38-39/70	vuosina 1971-1975	kuten edellä	Suomen Pankki ja SNTL:n Ulkomaankauppapankki	rupla	kuten edellä		sopimuksen edellyttämän tavaranvaihdon lisäksi suoritetaan tavaroiden vaihtoa Suomen ja SNT-Liiton rajaalueiden välillä	kuten edellä	18 milj. ruplaa 1.1.1973 lähtien 30 milj. ruplaa	kuten edellä	Suomalais-Neuvostol. Taloudell. Yhteistyökomissio seuraa sopim. toteutumista
sopimus Suomen Tasavallan ja SNT-Liiton välillä tavaranvaihdosta ja maksuista v. 1976-1980, allek. 12.9.1974; n:o 48/75	vuosina 1976-1980	kuten edellä	Suomen Pankki ja SNTL:n Ulkomaankauppapankki	rupla	kuten edellä		sopim. edellyttämän tavaranvaihdon lisäksi suor. tavaroiden vaihtoa Suomen ja SNT-Liiton rajaalueiden välisen kaupan puitteissa		50 milj. ruplaa nostettiin 100 milj. ruplaan 4.2.1977	kuten edellä	kuten edellä

ilmeiseksi, että maksutasapainoon ei vuosipöytäkirjan perusteella päästä, on eräinä vuosina (viimeksi vuonna 1974) laadittu tavaranvaihdosta lisäpöytäkirja.

1970-luvulla tasapainoon tähtäävään sopeutumismekanismiin on tullut uusia piirteitä siten, että clearing-tilin luottorajoja ei ole kunnioitettu siinä määrin kuin aikaisemmin, vaan saldon on annettu ajoittain nousta selvästi niiden yli. Näin on clearing-tilejä pitävien pankkien välinen clearing-luotto osittain ollut sopeutuvana eränä tavaranvaihdon rinnalla. Edellä esitetyn Brabantin tasapainomääritelmän mukaan täten aikaansaatua tavaranvaihtoa ei voi kuitenkaan kutsua tasapainoiseksi. Myös Suomessa ja SNTL:ssa 1970-luvun luottorajan ylittävät suuret saldovaihtelut clearingtilillä on yleensä tulkittu merkiksi epätasapainosta.

4.2. Suomen ja SNTL:n välisen sidotun maksusopimuksen pääpiirteet

Taulukossa 1 on kerättynä Suomen ja SNTL:n välisten tavaranvaihto- ja maksusopimusten tärkeimmät maksuja koskevat määräykset. Seuraavassa tarkastellaan näitä lähemmin ja verrataan samalla Suomen ja SNTL:n välisiä maksujärjestelyjä tavallisimpiin kahdenvälisten maksusopimusten määräyksiin.

Suomen ja SNTL:n välinen maksusopimus on vuodesta 1951 lähtien ollut osa maitten välisestä viisivuotisesta runkosopimuksesta ja täten määräaikainen. Tässä suhteessa se eroaa

muiden sosialistimaiden kanssa tehdyistä sopimuksista, jotka ovat periaatteessa jatkuvasti voimassa ja joita on muutettu tarpeen tullen. Käytännössä ero ei ole suuri, mutta maksujärjestelyjen jatkuvuuden kannalta määräaikaisuudella on merkitystä.

Tavaranvaihto- ja maksusopimusten toteutumisen seuranta on vuodesta 1971 lähtien annettu suomalais-neuvostoliittolaisen taloudellisen yhteistyökomission tehtäväksi. Komissio on vuonna 1967 tapahtuneesta perustamisestaan lähtien valmistellut myös pitkäaikaissopimuksia laatimalla taustaselvityksiä erityisessä työryhmässä. Maksujen osalta sopimusten toteutumista seuraavat ennen muuta asianomaiset pankit, joille on annettu valtuudet myös sopia keskenään sopimusten teknisestä toteuttamisesta,[1] sekä kummankin maan ulkomaankauppaviranomaiset, jotka kokoontuvat tarvittaessa käsittelemään tavaranvaihtoon ja maksuihin liittyviä kysymyksiä.

Kahdenvälisistä maksusopimuksista tavallisin on ns. sidottu maksusopimus, jonka mukaan osapuolet luopuvat vapaiden valuuttojen käytöstä keskinäisissä maksuissaan ja sopivat siitä, että viennistä ansaitut varat puolin ja toisin ovat käytettävissä ainoastaan toisen sopimuspuolen taholta tapahtuvan tuonnin maksamiseen eikä niitä periaatteessa voida siirtää jonkin kolmannen maan hyväksi. Tämän luonteisia ovat myös Suomen ja SNTL:n väliset maksusopimukset.

1. Pankkien kesken on tehty sopimus pitkäaikaissopimuksen maksuja koskevien määräysten teknisestä toteuttamisesta vuosina 1959, 1970 ja 1974. Näitä on muutettu ja täydennetty tarpeen mukaan pankkien välisellä kirjeenvaihdolla.

Sidotut maksusopimukset voidaan jakaa esim. seuraaviin ryhmiin:[1] kompensaatiosopimukset, clearing-sopimukset, hajautetut maksusopimukset sekä sekasopimukset. Näistä tuskin mikään sopimustyyppi esiintyy käytännössä "puhtaana", vaan maksusopimukset ovat tavallisesti näiden yhdistelmiä ja muunnelmia. Suomen ja SNTL:n väliset maksujärjestelyt sisältävät elementtejä kaikista edellä luetelluista sopimustyypeistä, joskin maitten väliset maksusopimukset ovat perustyypiltään clearing-sopimuksia eli saatavien ja velkojen yleistä selvittelyä koskevia sopimuksia.

4.2.1. Kompensaatiosopimukset

Ensimmäiset tavaranvaihtosopimukset Suomen ja SNTL:n välillä sotien jälkeen tehtiin kompensaatiopohjalla, jolloin jokaista vientihanketta vastaavasta tuontihankkeesta sovittiin samanaikaisesti. Periaatteessa kompensaatiopohja on säilynyt maitten välisessä kauppavaihdossa nykypäiviin asti ns. rajakaupassa, jossa yrityksen on vientiluvan saadakseen osoitettava, mitä tuontia vastaan vienti tapahtuu. Maksut tästä tavaranvaihdosta suoritetaan kuitenkin yleisen clearing-järjestelmän puitteissa.[2] Jo 1950-luvun alkuvuosina vaihdettiin Suomen ja SNTL:n välillä joukkokulutustavaroita erillisen sopimuksen perusteella. Maksut tästä kaupasta sovittiin hoidettavaksi silloin erillisen clearing-tilin kautta. Rajakauppa nykyisessä muodossaan sai alkunsa 1960-luvun alussa.

1. Vrt. Bäckman, s. 13.

2. SNTL:n puolella rajakaupan maksuliike tapahtuu Vneshtorgbankin Leningradin konttorissa olevan clearing-tilin alatilin kautta.

4.2.2. Keskitetty maksuliike

Clearing-tilien pitäminen on tavallisesti annettu sopimusmaiden valtionpankkien tai varta vasten perustettujen elinten tehtäväksi. Suomen ja SNTL:n välinen clearing-tili on Suomessa Suomen Pankin ja SNTL:ssa ulkomaankauppapankin (vuoteen 1961 saakka SNTL:n valtakunnanpankin) hoidettavana. Koska maksut on näin kummassakin sopimusmaassa keskitetty suoritettavaksi yhden päätilin kautta, puhutaan myös keskitetystä maksuliikkeestä. Sidottuun maksusopimukseen liittyvällä hajautetulla maksuliikkeellä tarkoitetaan puolestaan järjestelyä, jossa liikepankit avaavat sopimusmaassa olevassa pankissa tai keskuspankki avaa sopimusmaan liikepankeissa tilin, josta valtiot eivät puolin ja toisin kanna vastuuta. Suurimmilla suomalaisilla liikepankeilla KOP:lla ja SYP:lla oli jo ennen sotia SNTL:n Roscombankissa (nykyisessä Vneshtorgbankissa) Smk-määräiset tilit, jotka vasta vuonna 1962 suoritetun tilijärjestelyn yhteydessä muutettiin maitten välisen clearingtilin markkamääräisiksi alatileiksi. Käytännössä näiden tilien kautta kulkenut maksuliike on ollut niin vähäistä, että maitten välisen maksuliikkeen voidaan sanoa olleen jokseenkin keskitettyä. Sen sijaan maitten välisiin tilijärjestelyihin kuuluu clearingtilin alatilejä, joista päätilejä pitävät pankit myös vastaavat.

4.2.3. Vapaasti vaihdettavien valuuttojen käyttö

Maksusopimus, jonka mukaan vain osa maiden välisistä maksuista tapahtuu sidottuna valuuttana ja osa vapaasti vaihdettavina

valuuttoina, katsotaan sekasopimukseksi. Suomen ja SNTL:n välisiä maksusopimuksia vuosina 1956 - 1960 ja 1961 - 1965 voidaan täten pitää sekasopimuksen luonteisina, koska niissä SNTL sitoutui maksamaan Suomelle 40 milj. ruplan arvosta vapaasti vaihdettavia valuuttoja vuosittain. Tämän määrän katsottiin osapuilleen vastaavan Suomen vientiin sisältyvää länsivaluuttaosuutta. Myös muulloin maitten välisessä kaupassa on esiintynyt tavaroita, joista on suoritettu maksu vapaasti vaihdettavina valuuttoina,[1] mutta näiden merkitys on ollut vähäinen.

4.2.4. Vastuu clearing-tileistä ja niiden kautta kulkevat maksut

Suomen ja SNTL:n välisestä maksusopimuksesta osana maitten välistä pitkäaikaista tavaranvaihtosopimusta vastaa Suomen puolella viime kädessä valtio. Tästä johtuu, että myös clearing-tilit ovat periaatteessa valtion eivätkä Suomen Pankin tilejä. Valtiolle kuuluu näin ollen mahdollinen korko ja kurssivoitto - toisaalta valtion on myös suoritettava korkomenot sekä mahdolliset kurssitappiot. Käytännössä tällaisia tilityksiä Suomen Pankin ja valtion välillä on tehty hyvin harvoin. Kysymys tileihin liittyvästä vastuusta on periaatteessa tärkeä luottorajaan asti ja jopa sen yli ulottuvan, valtioiden välisen luototuksen kyseessä ollen. Vastuukysymys sai eräänlaisen periaatteellisen ratkaisun vuonna 1955,[2] jolloin clearing-valuutto-

1. Vapaavaluuttamaksuja käsitellään tarkemmin sivuilla 89 - 90.

2. Paavo Kastari: Näkökohtia eräistä ns. sidotussa maksuliikkeessä syntyviin clearing-luottoihin liittyvistä oikeuskysymyksistä, Lakimies 6, 1959, s. 652.

jen nettosaatava kirjaamistavan muutoksen johdosta alettiin sisällyttää setelinkatteeseen. Tätä ennen ainoastaan clearing-velat sisällytettiin setelinkatteeseen ja saatavat jäivät siten tavallaan Suomen Pankin muodollisen vastuunmäärittelyn ulkopuolelle.

Kastari[1] päätyy clearing-tilien vastuukysymystä koskevassa selvityksessään käsitykseen, että "Suomen Pankki on ainakin periaatteessa pitänyt suhteessaan valtioon johdonmukaisesti kiinni siitä käsityksestä, että pankki toimii clearing-järjestelmässä ainoastaan välittäjänä ja clearing-tilien hoitajana. Pitemmälle menevää riskiä tai rahoitusvelvollisuutta kuin Suomen Pankki itse on tahtonut ottaa ei sille clearing-liikkeessä ole voitu antaa."

Edellä mainitussa selvityksessä Kastari rajoittaa tarkastelunsa ainoastaan clearing-tilin hoitoon liittyvään, valtioiden väliseen ns. tekniseen luottoon, joka myönnetään automaattisesti sovittujen luottorajojen puitteissa. Suomen ja SNTL:n välinen maksusopimus tavaranvaihtosopimuksen osana (vuodesta 1951 lähtien) kattaa periaatteessa vain tavaranvaihdosta aiheutuvat maksut.[2] Muilta osin sopimuksessa todetaan (vuosien 1956 - 1960 sopimuksesta lähtien), että "mainituilta tileiltä voidaan Suomen Pankin ja SNTL:n ulkomaankauppapankin asiasta keskenään sovittua suorittaa maksuja muistakin kuin kauppatoimista". Esim. pääomansiirtoja koskevia suoranaisia määräyksiä maittemme välisessä maksusopimuksessa ei ole lainkaan.

1. Kastari, s. 677.
2. Vuonna 1940 tehty maksusopimus kattoi kaikki maasta toiseen siirrettävät maksut.

Näissä asioissa Suomen Pankki voi siis Suomen puolella toimia itsenäisesti. Tällöin saattaa periaatteessa herätä kysymys valtion vastuusta esim. siitä, miten yksityiset pääomaliikkeet vaikuttavat clearingtilin saldoon. Käytännössä tällaista kysymystä ei ole kuitenkaan herätetty.

4.2.5. Tilivaluutta ja kurssimäärittely

Suomen ja SNTL:n väliset clearing-tilit pidettiin 1940-luvulla Yhdysvaltain dollareina ja 1951 lähtien ruplina. Vuonna 1957 perustettiin erityinen ruplatilin sidottu markka-alatili ns. ei-kaupallisia maksuja varten.[1] Tilivaluutan valinnassa Suomen ja SNTL:n välisissä clearing-järjestelyissä on täten toteutunut lähes päinvastainen kehitys kuin yleensä maksusopimusvaluutan valinnassa. Clearing-järjestelyjen alkuaikoina oli tavallista, että tilejä pidettiin kummankin sopimuspuolen valuuttana. Valuuttakurssien voimakkaiden heilahtelujen vuoksi toisen maailmansodan jälkeen siirryttiin joko pelkästään toisen osapuolen valuuttaan tai kolmannen maan valuuttaan.

Clearing-ruplan kurssimäärittely tapahtuu Suomessa toisaalta SNTL:n valtionpankin tavallisesti kerran kuussa julkaiseman Yhdysvaltain dollarin ja ruplan välisen kurssin ja toisaalta Suomen Pankin dollarinoteerauksen perusteella. Vuoteen 1973 saakka clearing-ruplan kurssi oli kiinteä ja muuttui ainoastaan markan devalvaatioiden sekä vuonna 1961 suoritetun SNTL:n rup-

---

1. Ei-kaupallisilla maksuilla tarkoitettiin tässä yhteydessä lähinnä turistiliikenteen maksuliikettä sekä muita yksityisten henkilöiden toimesta lähetettäviä ja saapuvia maksumääräyksiä.

lan devalvoinnin[1] yhteydessä. Sen johdosta, että vaihdettavien valuuttojen noteerauksissa luovuttiin 1970-luvun alussa kiinteiden kurssien järjestelmästä, on myös clearing-ruplan kurssi vuoden 1973 puolivälistä lähtien vaihdellut päivittäin. Clearing-ruplan ja markan välisen kurssin kehitys vuosina 1951 - 1976 käy ilmi kuviosta 1.

Kuvio 1.

RUPLAN JA DOLLARIN MARKKAKURSSI vuosina 1951–1977, vuosien 1951–1962 osalta nykymarkkoina

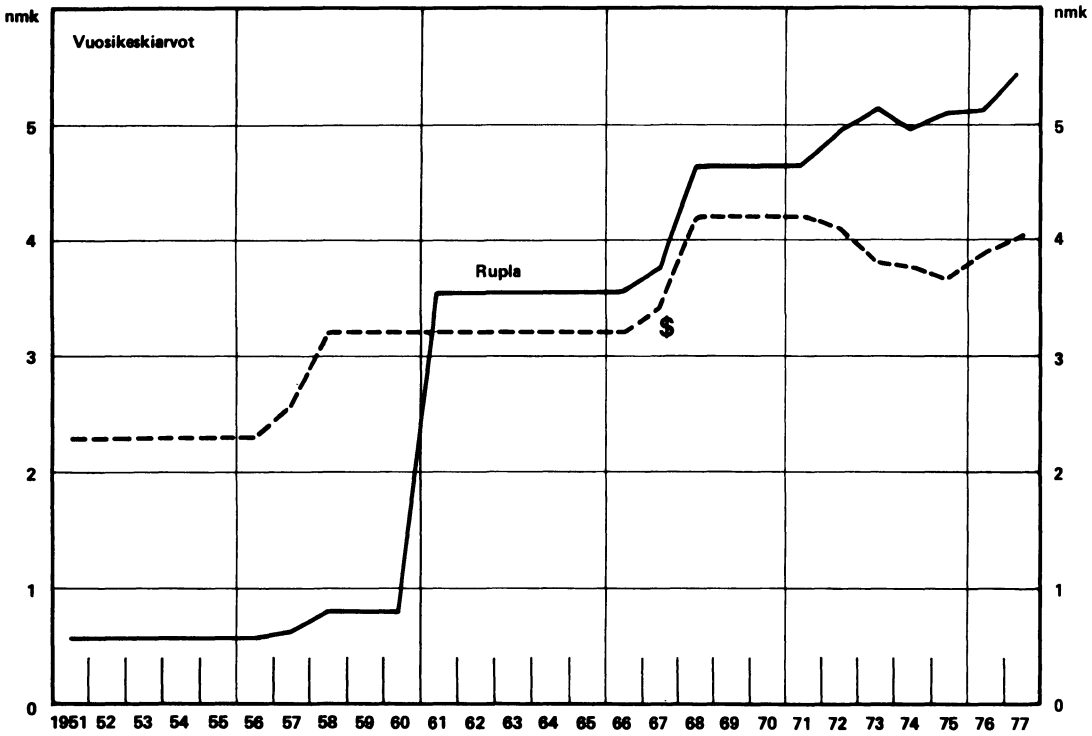

1. 1.1.1961 ruplan kulta-arvo nostettiin 0.222168 grammasta 0.987412 grammaan. Samalla kaikkien SNTL:n sisäisten hintojen, palkkojen, säästöjen jne. arvo pienennettiin kymmenesosaan aikaisemmasta, joten tuloksena oli ruplan tosiasiallinen devalvointi 55.6 prosentilla. Vrt. Franklyn D. Holzman: Foreign Trade under Central Planning, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1974, s. 258 - 260.

Suomen markan kurssimuutoksiin on maitten välisissä clearing-järjestelyissä varauduttu seuraavasti: markan ulkoisen arvon muuttuessa markka-alatilien yhteissaldo siirretään ruplamääräiselle päätilille Suomen Pankin muutosta edeltävänä päivänä noteeraamaan ruplan viralliseen kurssiin.[1] Näin ollen Suomen markan devalvoinnit eivät ole markkamääräisen alatilin saldon osalta vaikuttaneet päätilillä olevan, ruplina ilmaistun saatavan arvoon. Markan ulkoisen arvon muutoksiksi on tulkittu tällöin ainoastaan suoritetut devalvoinnit. Markan arvon liukumia ei ole otettu huomioon. Markkamääräisten maksujen vähäisyydestä johtuu, että tämän devalvaatioklausuulin merkitys on myös vähäinen.

SNTL:n ruplan kultapitoisuuden muuttuessa päätilin saldoa muutetaan viisivuotisen tavaranvaihto- ja maksusopimuksen mukaan muutoksen tapahtumispäivänä ja muutosta vastaavassa suhteessa. Maksut Suomen ja SNTL:n välillä suoritetaan runkosopimuksen mukaisesti clearingruplina. Suomalaisten yritysten ja neuvostoliittolaisten organisaatioiden välistä laskutusta tapahtuu myös muina valuuttoina. Käytännössä mm. useiden raaka-aineiden laskutus suoritetaan kansainväliseen tapaan dollareina myös Suomen ja SNTL:n välillä eikä tässä kaupassa muuten normaalin käytännön mukaan ruplina. Tällöin ruplan muuntaminen muiksi valuutoiksi tapahtuu sopimuksen mukaan maksupäivänä voimassa olevaan SNTL:n Valtionpankin noteeraamaan kurssiin.

---

1. Määräys on Suomen Pankin ja SNTL:n ulkomaankauppapankin välisessä 22.8.1975 allekirjoitetussa sopimuksessa viisivuotissopimuksen maksuja koskevien määräysten teknisestä toteuttamisesta.

4.2.6. Clearing-tilin korko

Suomen ja SNTL:n väliset clearing-tilit olivat alun perin korottomat. Vuonna 1948 sovittiin kuitenkin pankkien kesken, että luottorajan ylittävälle clearing-tilin saldolle lasketaan 2 prosentin vuotuinen korko. Tähän päädyttiin siksi, että SNTL:sta sinä vuonna tapahtuneiden viljatoimitusten ajoittumisen vuoksi väliaikainen luottorajan ylitys oli odotettavissa eikä tuolloin haluttu ryhtyä sopimuksen edellyttämiin tasoitustoimiin eli vapaavaluuttasuorituksiin. Myöhemmin korkoa laskettaessa tilisaldosta sovittiin vähennettäväksi SNTL:n suomalaisille toiminimille suorittamat ennakkomaksut, jotka kirjattiin kokonaan omalle tililleen. Vuoden 1958 alusta lähtien ennakot siirrettiin Suomen aloitteesta omalta erityistililtään varsinaiselle clearing-tilille. Koron maksusta luovuttiin vuoden 1959 alusta lähtien.

4.2.7. Alkuperäkysymys ja sidottujen valuuttojen arvostus

Clearing-sopimusten alkuaikoina katsottiin välttämättömäksi, että clearing-tilin kautta maksettavat tavarat olivat kummankin maan alkuperätuotteita. Koska tämän valvominen oli käytännössä hyvin hankalaa, luovuttiin alkuperävaatimuksesta vähitellen ja siirryttiin käytäntöön, jonka mukaan kaikki vienti clearing-sopimusmaahan oli maksettava vientimaan sopimustilille riippumatta siitä, mistä maasta se oli peräisin. Suomen ja SNTL:n välisessä maksusopimuksessa ei ole lainkaan tavaroiden alkuperää koskevia määräyksiä. Käytännössä Suomen

vientitavaroiden alkuperää tarkkaillaan kuitenkin lisenssiviraston toimesta. Perinteisesti vienti on SNTL:n kaupassa pyrkinyt nousemaan tuontia suuremmaksi ja sitä on täytynyt rajoittaa. Tällöin on haluttu rajoittaa varsinkin vapaasti vaihdettavilla valuutoilla hankittujen raaka-aineiden ja puolivalmisteiden osuus viennissä mahdollisimman pieneksi. Näin on myös pyritty vaikuttamaan edistävästi kotimaan työllisyyteen ja estämään vapaasti vaihdettavien valuuttatulojen vaihtuminen sidottuihin valuuttoihin. Samalla on kuitenkin jouduttu rajoittamaan vientitavaroiden valikoimaa sekä suljettu suureksi osaksi pois kauttakulkukaupan suomat mahdollisuudet.

Vuosina 1956 - 1965 SNTL:n vuosittain maksamien vapaasti vaihdettavien valuuttojen (40 milj. ruplan arvosta) tarkoituksena oli kattaa Suomen viennistä vapaasti vaihdettavina valuuttoina aiheutuneet menot. Näiden maksujen loppuminen vuodesta 1966 lähtien merkitsi osaltaan lisenssiviraston alkuperätarkkailun merkityksen lisääntymistä.

Kysymys tavaroiden alkuperästä liittyy läheisesti idänkaupassa käytettyjen sidottujen valuuttojen arvostukseen. Koska sidottu clearing-valuutta on käytettävissä tuontimenoihin ja muihin maksuihin ainoastaan maksusopimuksen tehneiden kahden maan välillä eikä ole ilman erityisjärjestelyjä siirrettävissä kolmansiin maihin, sen arvostus on rajoitetun käyttömahdollisuuden vuoksi alhaisempi kuin vapaasti vaihdettavien valuuttojen arvostus. Arvostukseen vaikuttaa erityisesti idänkaupassa se, että clearing-valuuttoja vastaan sosialisti-

maista saatavien tavaroiden valikoima on ollut melko suppea eikä esimerkiksi koneiden ja laitteiden huoltoa ole aina voitu järjestää tyydyttävästi. On huomattava, että myös sosialistimaissa valuuttoja arvostetaan niiden vaihdettavuuden mukaan niin, että vapaasti vaihdettavat valuutat ovat halutuimpia ja niitä vastaan myydään yleensä laadultaan korkeatasoisimmat ja kysytyimmät tuotteet, kun taas clearing-maksua vastaan ei joitakin, tosin harvoja, tuotteita myydä lainkaan. Neuvostoliiton kaupassamme clearing-valuutan arvostuskysymys on kuitenkin nähtävä sen seikan valossa, että suurin osa tuonnistamme on raakaöljyä, joka on tyypillinen "kovan valuutan" tavara.

4.2.8. Luottoraja

Clearing-järjestelmään ei alun perin kuulunut sopimuksen tehneiden valtioiden välistä luototusta, vaan maksuja suoritettiin vain silloin, kun tilillä oli varoja. Käytännön syistä sopimusmaat kuitenkin alkoivat antaa toisilleen luottoa, jolla maksut puolin ja toisin saattoivat tapahtua tilillä olevista varoista riippumatta. Luottorajojen suuruus riippui yleensä kauppavaihdon suuruudesta mutta vaihteli suuresti eri sopimusten kesken. Suomen ja SNTL:n välisten maksusopimusten kulloisetkin luottorajat käyvät ilmi taulukosta 1 (s. 54). Samoin käyvät ilmi sopimusten määräykset luottorajan ylityksen poistamisesta.

Suomen tekemissä maksusopimuksissa esiintyy kolme tapaa palauttaa saldo luottorajan puitteisiin: a) valuuttasuorituksin,

b) neuvottelutietä ja c) velkojamaan vientikiellolla.[1] Suomen ja SNTL:n välisissä maksusopimuksissa on vuodesta 1951 lähtien mainittu kaikki kolme tapaa. Näistä on käytännössä sovellettu pääasiassa neuvotteluteitse tapahtuvaa tasoitusmenettelyä. Tavallisimmin neuvottelut ovat johtaneet lisätoimituksiin vuosipöytäkirjassa sovittujen kiintiöiden yli.

Vapaasti vaihdettavina valuuttoina suoritettuja tasoituksia tehtiin muutaman kerran 1950-luvulla. Velkojamaan toimesta vientitoimitusten keskeytyksiä ei ole luottorajan ylityssyistä tapahtunut.[2] Sen sijaan neuvotteilla olevilta vientihankkeilta on joskus vientitarkkailuilmoitus jätetty hyväksymättä tilanteessa, jossa clearing-tilillä on ollut luottorajan ylittävä saatava. Edellä viitattiin lisäksi koron käyttöön 1950-luvulla eräänä tasapainoon tähtäävänä keinona.

4.2.9. Kolmikantasopimukset

Suomen ja SNTL:n välisiin maksusopimuksiin liittyivät 1950-luvulla olennaisesti kolmikantasopimukset, joissa kolmantena osapuolena oli jokin sosialistimaa, useimmiten Puola, Tšekkoslovakia tai Saksan demokraattinen tasavalta. Kolmikantasopimukset syntyivät tilanteessa, jossa Puolasta tuotavalle kivihiilelle etsittiin edullista maksutapaa[3] ja sellainen löydettiin Suomen, Puolan ja SNTL:n välisestä kolmikantajärjeste-

1. Bäckman, s. 39.

2. Sen sijaan SNTL lopetti muista syistä ostot Suomesta vuonna 1968. Vrt. Raimo Väyrynen: Conflicts in Finnish - Soviet Relations: Three Comparative Case Studies. Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A, vol. 97, s. 136.

3. Nykopp, s. 164 - 165.

lystä. Kolmikantakaupoista muodostui tämän jälkeen eräs Neuvostoliiton-kauppamme tasapainotuskeinoista. Myös maitten välillä voimassa olleissa runkosopimuksissa nämä otettiin huomioon omana kiintiönään. Kolmikantasopimusten yleissääntönä oli, että Suomi toi jostakin kolmannesta maasta tavaroita ja maksoi ne viennillä SNTL:oon, joka puolestaan maksoi toimitukset viennillä ao. maahan. Poikkeuksen muodosti Suomen, Kiinan ja SNTL:n välille vuonna 1952 tehty kolmikantasopimus, jossa Suomi vei Kiinaan ja sai maksuksi tavaroita SNTL:sta. Kolmikantasopimukset jäivät 1950-luvun puolivälin jälkeen pois käytännöstä sen vuoksi, että alkoi olla yhä vaikeampaa löytää tavaroita, joita "kolmannet" maat olisivat valmiit hyväksymään maksuksi omasta viennistään Suomeen.

4.3. Tavaratoimitusten maksuajat

Edellä olevan mukaan Suomen ja SNTL:n välisissä maksusopimuksissa on melko seikkaperäiset määräykset clearing-tilillä syntyvien, valtioiden välisten saatavien ja velkojen sallituista määristä sekä maksutavoista. Sen sijaan tavaratoimitusten maksuajoista ja -tavoista sopimuksissa ei ole määräyksiä. Suomen viennissä on sovellettu ennakko- ja käteismaksuja syistä, jotka on lyhyesti käsitelty edellä. Tuonnissa luototus sen sijaan on sallittu, koska tuontia SNTL:sta on perinteisesti pyritty edistämään, jotta voitaisiin viedä vastaavasti enemmän.

Viennin ennakkomaksukäytäntö alkoi vuonna 1949, jolloin neuvostoliittolainen ostaja suostui rahoittamaan Suomesta han-

kittavien puutalojen rakentamisen ennakkomaksuilla. Näille maksuille avattiin vähän myöhemmin oma tili, jolle pian alettiin maksaa myös muita ennakkoja. Toimituksen tapahduttua kaikki siihenastiset kyseiseen toimitukseen liittyvät ennakkomaksut siirrettiin varsinaiselle clearing-tilille. Vähitellen ennakkojen tilin saldo kasvoi niin suureksi, että sillä alkoi 1950-luvun puolivälissä olla rahapoliittista[1] merkitystä. Clearing-tilin ulkopuolella sitä eivät koskeneet tilin luottorajat. Näin ollen vastuu ennakkojen aiheuttamasta rahamarkkinoiden keventymisestä jäi avoimeksi, varsinkin kun valtiolla ei ollut mahdollisuuksia osoittaa budjettivaroista tarvittavan suuruisia määrärahoja ennakkojen tilin katteeksi. Suomen aloitteesta ennakkojen maksumenettelystä neuvoteltiin useita vuosia, kunnes vuonna 1957 päästiin sopimukseen siitä, että vuoden 1958 alusta ei uusia ennakkomaksuja suoriteta ennakkojen tilin kautta ja että 31.12.1960 ennakkotilillä ilmenevä saldo siirretään sellaisenaan varsinaiselle clearing-tilille.

Viennin ennakkomaksukäytäntöä on sovellettu sekä suurissa tehdas- että laivatoimituksissa. Maksuaikataulut ovat molemmissa tapauksissa olleet samankaltaiset.[2] Suurissa tehdastoimituksissa vain ensimmäinen maksuerä, 15 - 20 % toimituksen arvosta, joka on maksettu heti sopimuksen allekirjoituksen jälkeen, on merkinnyt pääomantuontia. Muut maksuerät on

1. Silloisen terminologian mukaan puhuttiin rahanarvopoliittisesta merkityksestä.

2. Laivoissa esim. seuraavasti: I erä (20 %) sopimuksen allekirjoituksen jälkeen, II erä (25 %) kölin laskun jälkeen, III erä (25 %) vesille laskun jälkeen, IV erä (25 %) laivan luovutuksen tapahduttua ja V erä (5 %) takuuajan jälkeen.

Kaavio 5. S U O M E N J A S N T L : N V Ä L I N E N M A K S U L I I K E

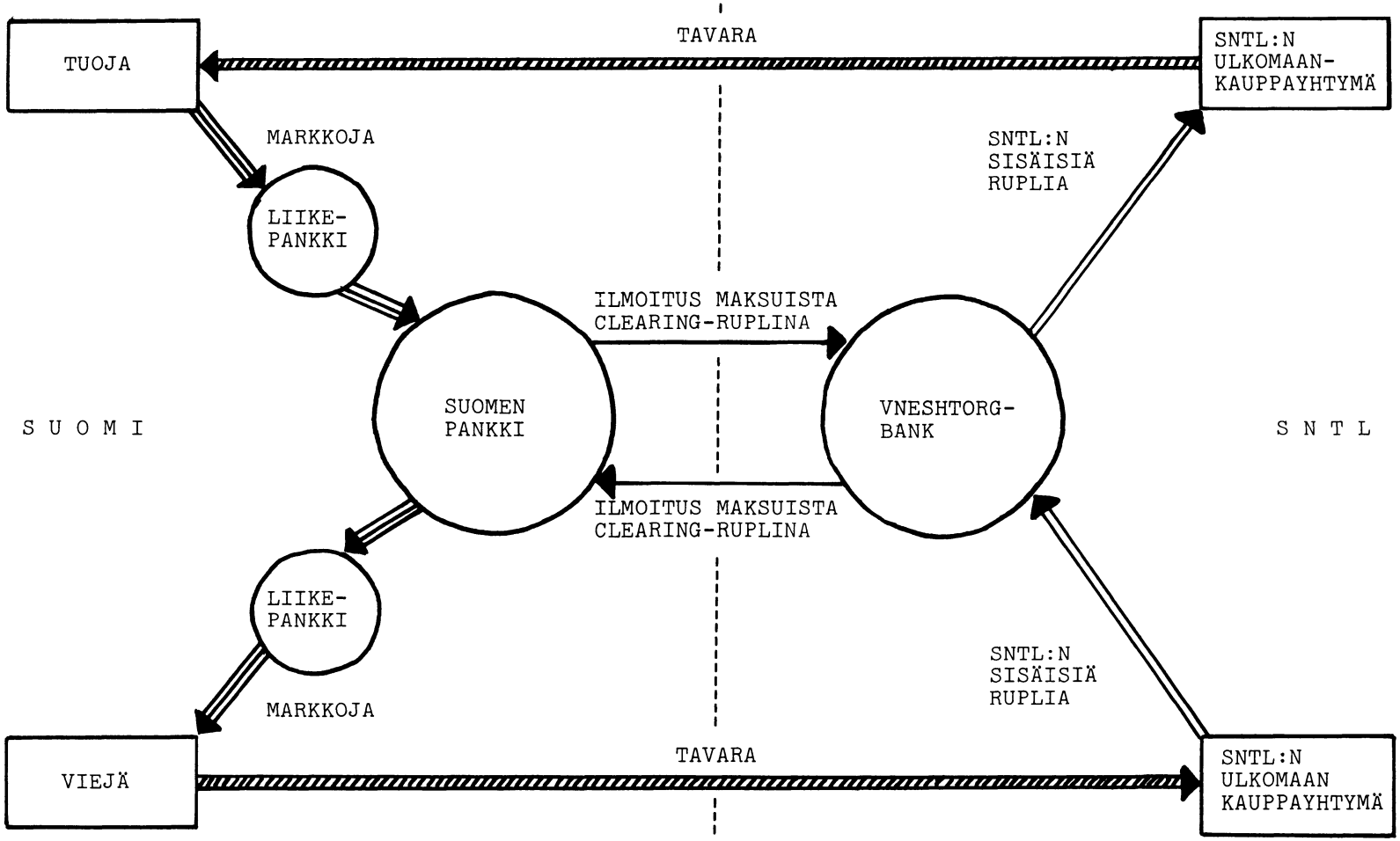

suoritettu rakentamisen edistyessä jo tapahtuneita toimituksia vastaan. Laivaviennissä sen sijaan kaikki maksut ennen laivan luovuttamista (noin 75 - 80 % toimituksen arvosta) ovat merkinneet pääomantuontia, vaikkakin maksuaikataulu on pääpiirteittäin noudattanut rakentamisen edistymistä ja täten vastannut muiden kuin ensimmäisen erän osalta periaatteessa käteismaksupohjaa. Koska SNTL:oon tapahtunut laivavienti on myös arvoltaan ollut selvästi tehdastoimituksia suurempi, suurin osa ennakkomaksuina tapahtuneesta pääomantuonnista SNTL:sta on kohdistunut laivaviennin rahoitukseen.

4.4. Maksujen kulku käytännössä

Suomen ja SNTL:n välinen maksuliike ei käytännössä juuri poikkea muusta ulkomaisesta maksuliikkeestä, joka hoidetaan pääasiassa maksuja hoitavien pankkien välisinä tilisiirtoina. Näin tapahtuu myös clearing-tilejä pitävien pankkien, Suomen Pankin ja SNTL:n ulkomaankauppapankin välillä. Suomessa Neuvostoliiton-kauppaa käyvien yritysten ja Suomen Pankissa pidettävien clearing-tilien välillä toimivat välittäjinä suomalaiset valuuttapankit, joten maksuliike ei yritystenkään kannalta poikkea muun ulkomaankaupan maksuliikkeestä. Kaaviossa 5 on kuvattu Suomen ja SNTL:n välisten maksujen kulku pääpiirteittäin. Maksujen kulkua SNTL:n puolella on käsitelty luvussa 3.

5. SUOMEN JA SNTL:N VÄLISEN KAUPAN JA MAKSULIIKKEEN KEHITYS SEKÄ MAKSUTASEEN KOOSTUMUS VUOSINA 1961 - 1977

Suomen ja SNTL:n välisen kaupan ja maksuliikkeen kehitystä tarkastellaan seuraavassa tärkeimpien maksutase-erien, kauppa-, vaihto- ja pääomataseiden puitteissa. Tarkastelu perustuu vuosien 1961 - 1967 osalta pääasiassa Suomen Pankin taloustieteellisessä tutkimuslaitoksessa tehtyihin sekä vuosien 1968 - 1977 osalta Suomen Pankin idänkaupan osastolla laadittuihin laskelmiin Suomen ja SNTL:n välisen maksutaseen kehityksestä. Tarkastelussa kiinnitetään päähuomio eri taseiden tasapainoon, johon edellisten lukujen perusteella clearing-maksujärjestelmän voi otaksua erityisesti vaikuttavan.

5.1. Kauppatase

Suomen ja SNTL:n välinen kauppatase vuosina 1961 - 1977 on ollut Suomelle alijäämäinen vuosia 1962 ja 1969 lukuun ottamatta. Alijäämän osuus tuonnista oli 1960-luvun alkupuoliskolla keskimäärin 14 % ja loppupuoliskolla keskimäärin 8 %. 1970-luvulla alijäämä on suhteellisesti kasvanut ja nousi vuosina 1971-1977 jälleen 14 prosenttiin tuonnista.

Vuosittaiset vaihtelut kauppataseessa ovat olleet huomattavia. Suurimmillaan alijäämä on ollut vuosina 1964 (41 % tuonnista), 1971 (35 % tuonnista) ja 1974 (39 % tuonnista). Parhaiten kauppatase on ollut tasapainossa vuosina 1972 ja 1977, jolloin alijäämä oli alle 2 % tuonnista. Kauppataseen kehitys näkyy tarkemmin kuvioista 2 ja 3.

Mikäli kauppataseen tasapainoa pidettäisiin Suomen ja SNTL:n välisen kaupan eräänä tavoitteena, voitaisiin taselukujen valossa todeta, että tätä tavoitetta ei ole läheskään aina saavutettu. Maitten välisen tavaranvaihdon tasapainolle kauppatase on kuitenkin vain eräänlainen likiarvo, koska cif-pohjainen tuonnin arvo sisältää osaksi maitten väliseen palvelustaseeseen kuuluvia eriä sekä osaksi kotimaisella kalustolla suoritettavien kuljetusten osalta kokonaan maitten väliseen maksutaseeseen kuulumattomia eriä. Suhteellisen lyhyistä kuljetusmatkoista johtuu, että (esim. raakaöljy ja öljytuotteet kuljetetaan suurimmaksi osaksi Ventspilsistä Itämeren yli suomalaisiin satamiin) rahtien ja vakuutusten osuus tuonnin arvosta vuosina 1971 - 1977 on ollut arviolta vain 2-4 %. Fob-pohjaisena kauppataseen alijäämä olisi tämän verran pienempi.

Ulkomaankauppatilastoon perustuvat Suomen ja SNTL:n välisen kaupan Suomen alijäämää osoittavat kauppatasetilastot ovat ainoat julkiset tilastotiedot maitten välisestä kaupasta. Vuosittaisten tavaranvaihtoneuvottelujen yhteydessä on julkisuudessa tavallisesti korostettu vaikeuksia lisätä Suomen vientiä SNTL:oon, koska vastaavaa tuonnin lisäystä ei ole

Kuvio 2.
SUOMEN JA SNTL:N VÄLINEN KAUPPATASE vuosina 1961–1977 Suomen ulkomaankauppatilaston mukaan, milj. mk

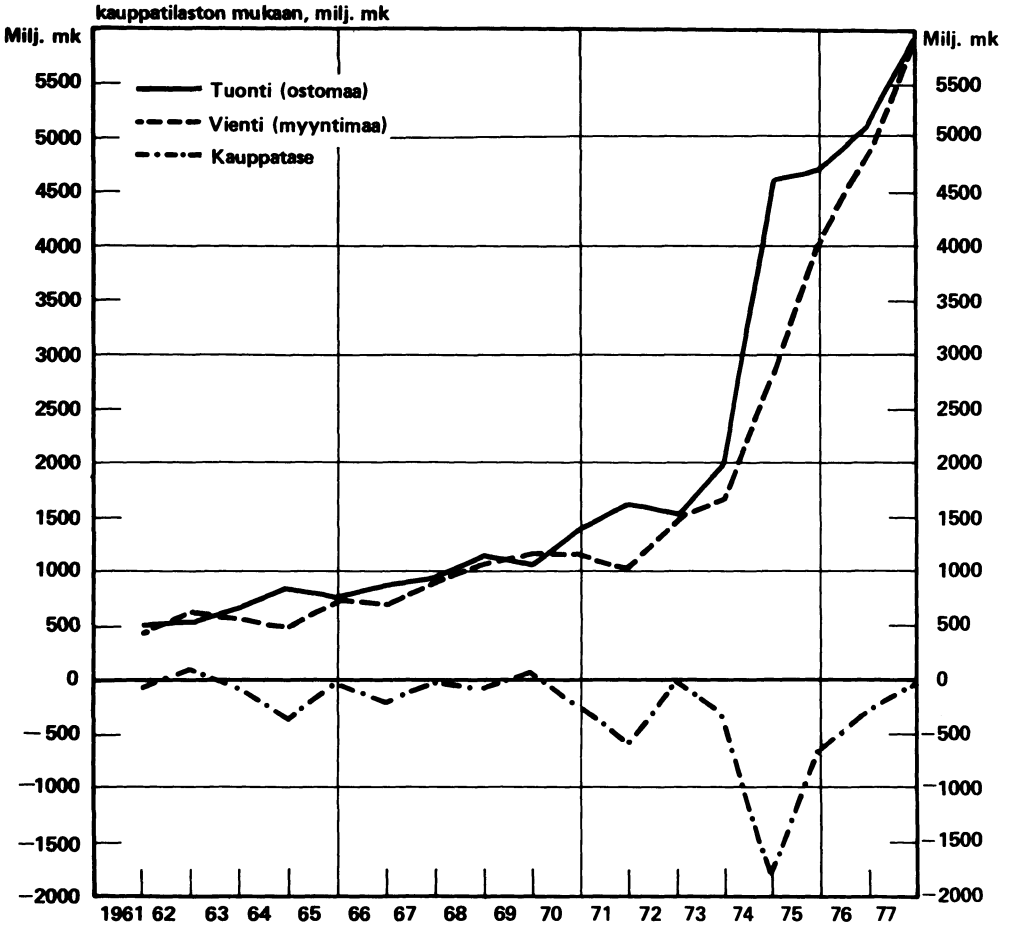

Kuvio 3.
SUOMEN JA SNTL:N VÄLINEN KAUPPATASEEN ALI(YLI)JÄÄMÄN OSUUS TUONNISTA vuosina 1961–1977, %

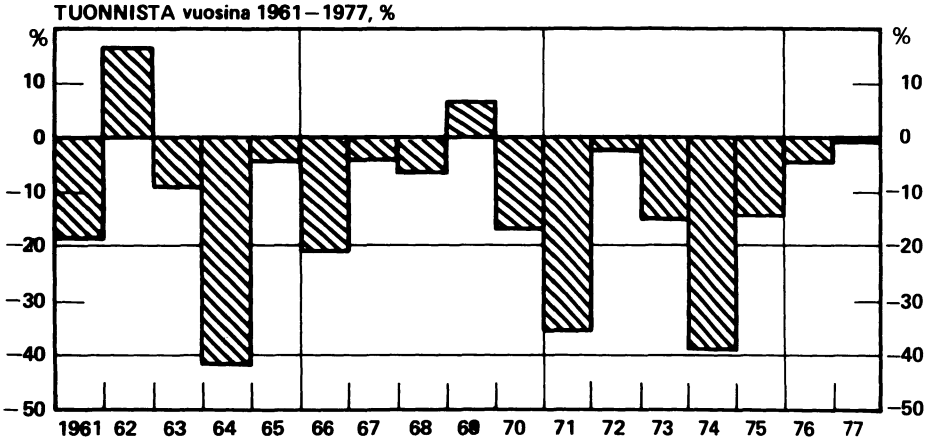

voitu toteuttaa. Vientienemmyydestä tai -paineesta puhuttaessa on jätetty sanomatta, että sillä on tarkoitettu tilannetta maitten välisellä clearing-tilillä, jolloin "vientiin" eli clearing-tilin saatavapuolelle on laskettu tavaramaksujen lisäksi palvelusten viennistä saatavat tulot sekä pääomantuonti. On mahdollista, että vielä 1960-luvulla virallisen tilaston kauppataseluvut vaikuttivat omalta osaltaan silloisen "vientipaineen" syntyyn. 1970-luvulla näin tuskin on enää tapahtunut tuonnin lisäämisen merkityksen saatua 1960-luvun loppupuoliskolta lähtien osakseen melko laajaa julkista huomiota.

5.1.1. Kaupan tavararakenne

Kuviot 4 ja 5 kuvaavat SNTL:n kaupan viennin ja tuonnin rakennetta vuosina 1961 - 1977. Kuvioista havaitaan tuonnin rakenteen kehityksen tarkasteluajanjaksona olleen tasaisempaa kuin viennin rakenteen kehitys, jossa on havaittavissa selvästi suhdanneluonteista vaihtelua. Merkittävin muutos tuonnin rakenteessa on ollut raaka- ja polttoaineiden osuuden kasvu alle 50 prosentista vuonna 1961 yli 88 prosenttiin vuonna 1977. Tähän kehitykseen on luonnollisesti vaikuttanut myös raakaöljyn hintakehitys 1970-luvulla. Koneiden ja laitteiden osuus tuonnista on pysynyt koko kauden keskimäärin 5 - 8 prosentin tasolla.

Viennissä koneiden ja laitteiden osuus on vaihdellut suuresti vuodesta toiseen, mutta kehityksen suunta on ollut 1970-luvun puoliväliin saakka selvästi aleneva. Vuosina 1961 - 1965 ko-

Kuvio 4.

SUOMEN SNTL:STA TAPAHTUNEEN TUONNIN RAKENNE vuosina 1961–1977, %

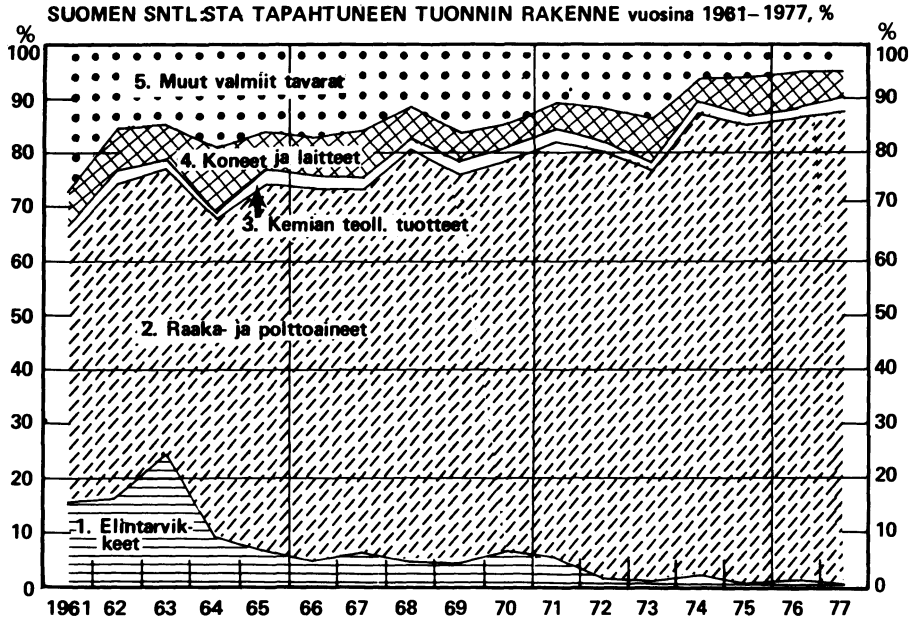

Kuvio 5.

SUOMEN SNTL:OON TAPAHTUNEEN VIENNIN RAKENNE vuosina 1961–1977, %

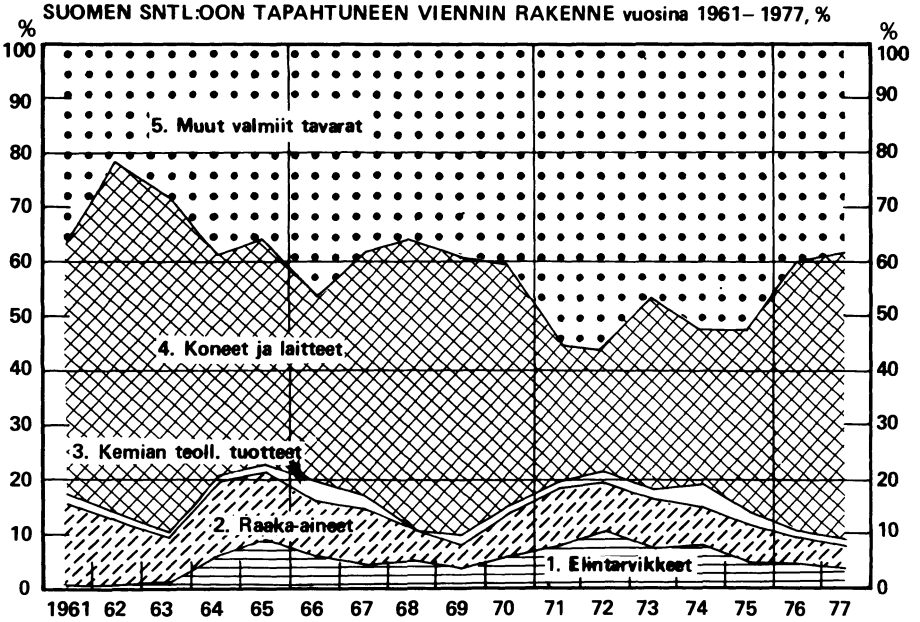

neiden ja laitteiden sekä laivojen osuus koko viennistä oli keskimäärin hieman yli 50 %, vuosina 1966 - 1970 noin 45 % ja vuosina 1971 - 1975 enää noin 30 %. Parina viimeksi kuluneena vuotena näiden osuus on kuitenkin noussut jälleen noin 50 prosenttiin koko viennistä. Muiden valmiiden tuotteiden osuus on vuosina 1961 - 1975 kasvanut noin kolmanneksesta puoleen koko viennistä mutta laskenut tästä noin 40 prosenttiin vuosina 1976 - 1977, joten koneiden ja laitteiden sekä muiden valmiiden tuotteiden yhteenlaskettu osuus viennistä on pysynyt keskimäärin 80 - 90 prosenttina koko tarkastelukauden ajan.

Vienti SNTL:oon on 1950-luvun alusta lähtien sisältänyt suhteellisesti enemmän pitkälle jalostettuja tuotteita kuin Suomen muu vienti. Näin ollen ei ole pidetty ihmeteltävänä, että SNTL:n-viennin jalostusaste ei karkeasti mitattuna ole noussut 1960- ja 1970-luvulla, kuten Suomen koko viennissä on tapahtunut. SNTL:sta tapahtuneessa tuonnissa on raakaöljyn osuuden kasvun johdosta keskimääräinen jalostusaste jopa laskenut, mihin on puolestaan kiinnitetty huomiota erityisesti SNTL:n taholta.

5.1.2. Kaupan kasvu ja vaihtelut

Suomen ja SNTL:n välinen kauppa on kasvanut suunnilleen samaa tahtia Suomen muun ulkomaankaupan kanssa. Kasvuvauhdissa on kuitenkin ollut enemmän vaihteluita kuin muussa ulkomaankaupassa, mikä näkyy suurina vaihteluina myös SNTL:n-kaupan osuudessa koko Suomen ulkomaankaupasta. 1960-luvun alussa sekä

vuosina 1970 - 1973 SNTL:n-kaupan osuus Suomen koko ulkomaankaupasta oli 12 - 13 %, vuosina 1966 - 1967 15 - 17 % ja vuosina 1974 - 1977 18 - 19 %.

Suomi on myös säilyttänyt asemansa SNTL:n suurimpien läntisten kauppakumppaneiden joukossa. Vuonna 1961 Suomi oli Englannin ja Saksan liittotasavallan jälkeen SNTL:n kolmanneksi suurin markkinatalousjärjestelmän omaava kauppakumppani. Vuonna 1977 tilanne oli jälleen lähes samanlainen. Suomen edellä olivat vain Saksan liittotasavalta, Yhdysvallat ja Japani. Tämä johtunee osaksi sellaisista ulkoisista kasvusysäyksistä kuin energian hinnannousu 1970-luvulla, mutta osittain syynä saattaa olla myös maitten väliseen clearing-maksujärjestelmään liittyvä tasapainomekanismi, jota on sovellettu enimmäkseen kauppaa kasvattavalla tavalla.

Suomen ja SNTL:n välisen kauppataseen suhteellisen suuriin vaihteluihin ovat vaikuttaneet huomattavat viennin ja tuonnin kasvuvauhdin eriaikaiset vaihtelut, jotka käyvät tarkemmin ilmi kuviosta 6. 1960-luvulla viennin arvo kasvoi keskimäärin 15 % vuodessa ja vaihteli -16 prosentista +54 prosenttiin. 1970-luvulla viennin kasvu on ollut keskimäärin 28 % vuodessa ja vaihteluväli -9 prosentista +66 prosenttiin. Tuonti kasvoi 1960-luvulla keskimäärin 13 % vuodessa ja 1970-luvulla keskimäärin 29 % vuodessa. Tuonnin kasvu oli 1960-luvulla tasaisempaa kuin viennin kasvu. 1970-luvulla, jolloin tuonti vuonna 1974 raakaöljyn jyrkän hinnannousun johdosta enemmän kuin kaksinkertaistui edellisten vuosien tuontiin verrattuna, tuonnin vaihtelut ovat olleet keskimäärin yhtä suuret kuin viennin vaihtelut.

Kuvio 6.

SUOMEN JA SNTL:N VÄLISEN KAUPAN VAIHTELUT vuosina 1961–1977, VIENNIN JA TUONNIN ARVON MUUTOS EDELLISESTÄ VUODESTA, %

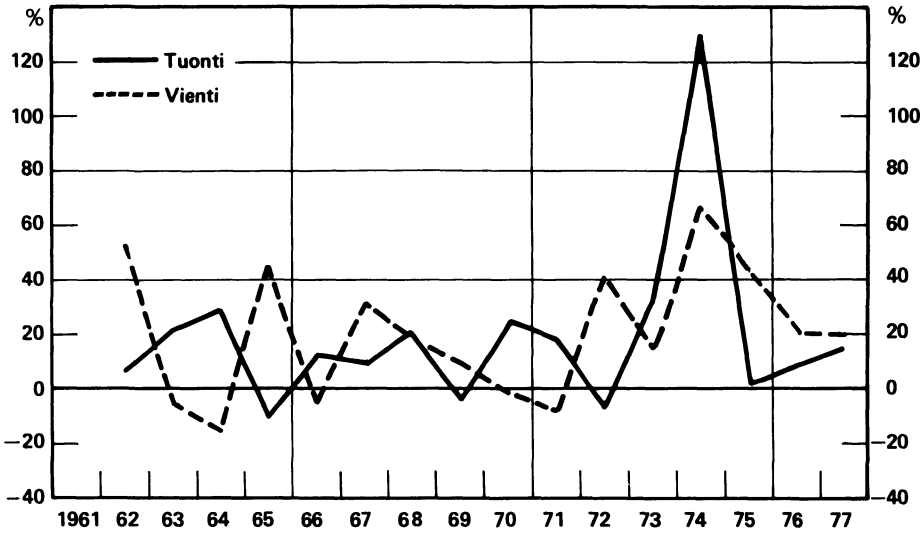

SNTL:n kaupalla on usein väitetty olevan koko ulkomaankauppaamme tasapainottavia vaikutuksia varsinkin lamakausina, jolloin kysyntä markkinatalousmaissa on suhteellisen vähäistä. Toisaalta on myös havaittu, että länsikaupan suhdanteet ja SNTL:n viennin vaihtelut ovat ajallisesti lähestyneet toisiaan siten, että SNTL:n kaupan vaihtelut ovat osaltaan lisänneet koko ulkomaankaupan suhdanneluonteisia vaihteluita.

Suomessa on viime vuosina julkaistu kaksi eri tutkimusta[1] Suomen ja SNTL:n välisen kaupan vaihteluista. Tutkimusten mukaan tässä kaupassa on todettavissa sekä suhdanneluonteisia että kausi- ja satunnaisluonteisia vaihteluita, jotka ovat jokseenkin riippumattomia muun ulkomaankaupan vaihteluista. Näin ollen niillä ei keskimäärin ole ollut sen enempää koko ulkomaankauppaa tasapainottavaa kuin sen vaihteluita voimistavaakaan vaikutusta. Suhdanneluonteisten vaihteluiden syiksi mainituissa tutkimuksissa on esitetty toisaalta Suomen ja SNTL:n välisen kaupan viisivuotinen runkosopimuskausi[2] ja toisaalta SNTL:n viisivuotinen suunnittelukausi.[3]

Viisivuotinen runkosopimuskausi on olennainen osa Suomen ja SNTL:n välistä kauppasopimusjärjestelmää, jota on kuvattu tarkemmin luvussa 4. Pitkäaikaissopimusten "runkona" olleet Suomen suuret laiva- ja konetoimitukset ovat ajoittuneet pääasiassa kauden loppuvuosiin, jonne tällöin on muodostunut SNTL:n-viennin "suhdannehuippu". (Viennin maksut ovat sen sijaan jakautuneet ennakkomaksukäytännön johdosta toimituksia tasaisemmin koko kauden ajaksi.) SNTL:n taloudessa on myös havaittu nopeimman kasvun vuosien ajoittuneen perinteisesti suunnittelukauden keskivaiheille tai loppuvuosiin.[4]

---

1. Roy Dahlstedt: Cycles in the Finnish Trade with the Soviet Union, A Licenciate Thesis in Economics at the Helsinki School of Economics, October 1975. Pekka Hemmilä - Juha Koponen: Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan vaihtelut, Työväen taloudellinen tutkimuslaitos, Tutkimuksia 2, 1975.

2. Hemmilä - Koponen, s. 57.

3. Dahlstedt, s. 46.

4. Ks. esim. Raymond Hutchings: Soviet Economic Development, Oxford Basil Blackwell, 1971, s. 271.

Näin ollen runkosopimuskauden ja siihen liittyvän sopimusjärjestelmän takana vaikuttaa Suomen vientiin viime kädessä SNTL:n talouden suunnittelukausi, joka ajallisesti on käynyt yksiin runkosopimuskauden kanssa.

Bilateraalisessa kauppavaihdossa tällainen vaihtelujen selitys ei kuitenkaan yksinään tunnu riittävältä. Bilateraalituonnin vaihtelut johtunevat etupäässä kotimaisessa kysynnässä tapahtuvista muutoksista mutta myös viennin vaihteluista. Vastaavasti tuonti myös vaikuttaa viennin vaihteluihin. Edellä kuvatun sopimusjärjestelmän pohjalta voidaan edelleen otaksua, että tuonnin kehitys vaikuttaa erityisesti sellaiseen vientiin, joka ei tapahdu pitkäaikaisten toimitussopimusten pohjalla vaan jonka kiintiöistä todella neuvotellaan vuosittaisissa tavaranvaihtoneuvotteluissa. Tällaista vientiä on erityisesti kulutustavaravienti.

Edellisten lisäksi myös clearing-maksujärjestelmän ja siihen liittyvän kaupan tasapainomekanismin voidaan otaksua aiheuttavan kauppavaihtoon sekä suhdanneluonteisia vaihteluita runkosopimuskausien puitteissa että erityisesti kausi- ja satunnaisluonteisia vaihteluita, koska maksujen tasapainon saavuttamiseksi clearing-tilillä on etupäässä turvauduttu lisätuonnin tai -viennin avulla tapahtuvaan sopeutukseen.

5.2. Vaihtotase

Suomen ja SNTL:n välinen vaihtotase on vuosina 1961 - 1977 ollut Suomelle enimmäkseen alijäämäinen. Vaihtotaseen alijäämä

on kuitenkin ollut selvästi kauppataseen alijäämää pienempi, mikä johtuu Suomelle ylijäämäisistä palvelusten ja tuotannontekijäkorvausten taseista. 1960-luvulla kumuloitunut vaihtotaseen alijäämä oli 2.5 % vaihtotaseen menoista. 1970-luvulla huomattavasti kasvanut kauppataseen alijäämä on lisännyt myös vaihtotaseen alijäämää siten, että se nousi vuosina 1971 - 1977 keskimäärin 9 prosenttiin ajanjakson vaihtotaseen menoista.

Suomen ja SNTL:n väliset palvelusten ja tuotannontekijäkorvausten taseet ovat koko kauden 1961 - 1977 olleet Suomelle ylijäämäisiä. Palvelutulojen sekä tuotannontekijäkorvausten yhteenlaskettu osuus vaihtotaseen tuloista on kuitenkin tasaisesti laskenut. 1960-luvun alkuvuosina näiden osuus oli keskimäärin 15 %, loppuvuosina 10 % ja 1970-luvulla 7 % vaihtotaseen tuloista. Palvelusmenojen ja tuotannontekijäkorvausten osuus vaihtotaseen menoista on sekin laskenut 1960-luvun 3-4 prosentista noin 2 prosenttiin 1970-luvulla.

Palvelutaseen sekä tulopuolen että menopuolen merkittävimmät erät koostuvat rahti- ja vakuutusmaksuista.[1] Muiden palvelustulojen ja -menojen arviointiin liittyy melkoisesti epävarmuutta, mikä johtuu käytettävissä olevien tilastojen puutteellisuudesta. Näin on erityisesti turismiin liittyvien maksujen osalta. Matkailusta Suomen ja SNTL:n välillä aiheutuu Suomelle menoja myös vaihdettavina valuuttoina (mm. Suomen markkoina). Myös kuljetus- ja vakuutusmaksuista Suomen ja

1. Tällöin SNTL:oon maksetut tuontirahdit on otettu huomioon rahtimenojen vähennyksenä, koska ne tuonnin cif-arvostuksen vuoksi sisältyvät kauppataseeseen. Clearing-tilin kautta maksettavien palvelusten tase on säännöllisesti ollut Suomelle negatiivinen.

SNTL:n välillä osa maksetaan vaihdettavina valuuttoina. Näin ollen maitten välisen palvelutaseen ylijäämä todellisuudessa on ollut jonkin verran palvelustaselaskelman osoittamaa pienempi.

1960-luvun alkuvuosina ja 1970-luvulla ovat SNTL:n alueella tapahtuneesta rakennustyöstä maksetut palkat kasvattaneet tuotannontekijäkorvausten taseen tulopuolta huomattavasti.[1] Korkomenoilla on taseen menopuolella vain vähäinen merkitys. Tuotannontekijäkorvausten osuus vaihtotaseen tuloista oli vuosina 1972 - 1977 keskimäärin 2.7 %. Tuotannontekijäkorvausten osalta on kuitenkin todettava, että esimerkiksi SNTL:oon tapahtuneen rakennusprojektiviennin sisältämä työn osuus ei ole tarkasti laskettavissa, joten tältä osin projektiviennin jako kauppataseen ja tuotannontekijäkorvausten taseen kesken jää hieman häilyväksi.

Mikäli Suomen ja SNTL:n välistä tavaroiden ja palvelusten vaihtoa mitattaisiin yleiseen tapaan vaihtotaseen avulla, voitaisiin todeta, että 1960-luvulla päästiin melko lähelle tasapainoa. 1970-luvulla tämä ei sen sijaan ole täysin onnistunut. Suomen ja SNTL:n välisen vaihtotaseen kehitys käy ilmi kuviosta 7.

---

1. Vuosina 1961 - 1964 rakennettiin Tuloma-joen vesivoimalaitos sekä vuosina 1972 - 1976 Pääjärven metsätyökeskuksen I- ja II-vaiheet, suoritettiin Svetogorskin paperi- ja selluloosakombinaatin laajennus ja modernisointi sekä Kostamus-projektin maarakennusurakka.

Kuvio 7.

SUOMEN JA SNTL:N VÄLINEN VAIHTOTASE vuosina 1961–1977, % vaihtotaseen menoista

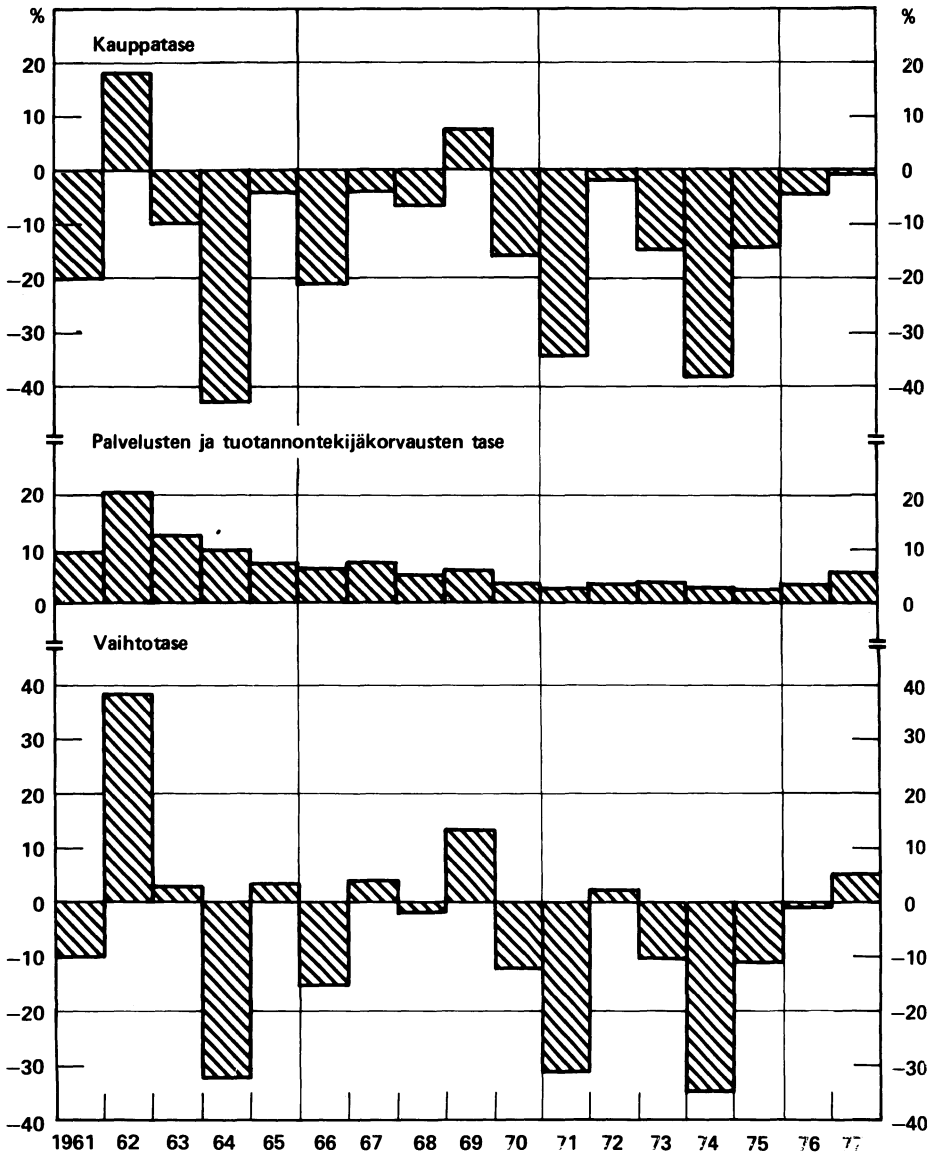

Suomen ja SNTL:n välisen vaihtotaseen alijäämän syitä pohdittaessa on pidettävä mielessä toisaalta maitten välinen perinteiseen tavarakauppaan liittyvä sopimusjärjestelmä ja toisaalta clearing-tilisaldon ratkaiseva merkitys tasapainon kriteerinä. Näin ollen maitten välinen vaihtotase on käytännössä ollut hyvin vähän tasapainon mittana, joskin vaihtotaseeseen sisältyvät näkymättömätkin erät on kauppaneuvotteluissa huomioitu tilisaldoarvioita laadittaessa. Voidaankin väittää, että Suomen ja SNTL:n välisen vaihtotaseen kehityksessä ei ole pyrittykään tasapainoon, vaan vaihtotase on ollut seurausta kauppaneuvotteluissa sovitun tavaranvaihdon laajuudesta ja toisaalta clearing-tiliin kohdistettavasta maksujen tasapainovaatimuksesta. Näin ollen maksutilanne clearing-tilillä ei ole sallinut vaihtotaseen tasapainottamista ennakko- ja käteispohjaisen viennin lisäämisellä.

Länsikaupassa tuontia on yleensä pyritty rajoittamaan vaihtotaseen vajauksen pienentämiseksi. SNTL:n kaupassa sen sijaan tuontia on suomalaisten viranomaisten toimesta pyritty edistämään maksutasapainon saavuttamiseksi clearing-tilillä riippumatta siitä, mikä on ollut vaihtotasetilanne. Myös suomalaiset yritykset ovat omia vientimahdollisuuksiaan lisätäkseen pyrkineet lisäämään hankintojaan SNTL:sta. Nämä toimet ovat osaltaan aiheuttaneet vaihtotaseen vajeen kasvua. Tämä ei ole kuitenkaan johtanut tuonnin rakenteen monipuolistumiseen, mikä on ollut mm. viranomaisten toimien eräänä tavoitteena.

Myös Suomen ja SNTL:n välisen kaupan rakenteella voidaan todeta olleen vaikutuksia maitten välisen vaihtotaseen alijäämän syntyyn erityisesti 1970-luvulla. Suomen tuontiin heijastuvat sen yksipuolisen raaka-öljyvaltaisen rakenteen vuoksi kansainvälisen hintatason muutokset välittömästi. Pääasiassa valmiista tavaroista koostuvan viennin hintataso sen sijaan muuttuu hitaammin, joten lyhyellä aikavälillä vaihtotaseen alijäämää syntyy myös tästä syystä.

Tämän ohella Suomen ja SNTL:n välisen vaihtotaseen alijäämäisyyteen voivat vaikuttaa periaatteessa samanlaiset syyt kuin vaihdettavina valuuttoina syntyvään vaihtotaseen alijäämäänkin. Näistä syistä esimerkiksi Suomen markan kurssitaso vaikuttaa viennin hintakilpailukykyyn SNTL:n kaupassa samalla tavalla kuin länsikaupassa.

Edellä olevan perusteella voidaan todeta, että sidottuina clearing-ruplina ilmaistulle vaihtotaseen vajaukselle ei ole olemassa vain yhtä selitystä, kuten ei ole vaihdettavina valuuttoinakaan olevalle vaihtotaseen vajaukselle. Suomen ja SNTL:n välillä syntyneelle Suomelle alijäämäiselle vaihtotaseelle on kuitenkin löydettävissä erityissyitä, jotka eivät vaikuta vaihdettavilla valuutoilla käytävään tavaroiden ja palvelusten kauppaan. Nämä syyt ovat clearing-maksujärjestelmää koskeva maksutasapainovaatimus ja siitä seuranneet rajoitukset tasapainottavan käteis- ja ennakkomaksupohjaisen viennin kehitykselle sekä erilaiset tuontia edistävät toimenpiteet.

5.3. Pääomatase

Suomen ja SNTL:n välisen vaihtotaseen alijäämä on rahoitettu sekä lyhytaikaisen että pitkäaikaisen pääoman tuonnilla SNTL:sta Suomeen. Pääomantuonnista tapahtui 1960-luvulla keskimäärin puolet pitkäaikaisina tavaraluottoina ja puolet lyhytaikaisina kauppaluottoina sekä käytännössä keskipitkinä vientiennakoina. 1970-luvulla noin 80 % pääomantuonnista SNTL:sta Suomeen on tapahtunut vientiennakoina sekä lyhytaikaisina pääomaliikkeinä. Suomen ja SNTL:n välisen pääomataseen kehitys käy ilmi kuviosta 8.

Pitkäaikaisen pääoman vientiä Suomesta SNTL:oon ei ole tarkasteluajanjaksona lainkaan tapahtunut. Suomen pitkäaikainen bruttovelka SNTL:lle oli 31.12.1977 noin 1 mrd. markkaa eli noin 18 % vuoden 1977 Suomen ja SNTL:n välisen vaihtotaseen menoista. Suomen koko pitkäaikaisesta ulkomaisesta bruttovelasta velka SNTL:lle vuoden 1977 lopussa oli vain 3.3 %.

Tarkasteluajanjaksona 1961 - 1977 pääomantuonti SNTL:sta Suomeen on ylittänyt vaihtotaseen kumulatiivisen vajeen ja johtanut yleistaseen ylijäämään, joka 1960-luvulla oli keskimäärin 3 % ja 1970-luvulla 2.1 % vaihtotaseen menoista. Yleistaseen ylijäämä on myös merkinnyt vastaavaa valuuttavarannon kasvua lähinnä clearing-tilisaldon osalta mutta 1960-luvun alussa marginaalisesti myös vaihdettavan valuuttavarannon osalta SNTL:n tuolloin suorittamien vapaavaluuttamaksujen johdosta (lähemmin kohdassa 5.4).

Kuvio 8.

SUOMEN JA SNTL:N VÄLINEN PÄÄOMATASE vuosina 1961–1977, % vaihtotaseen menoista

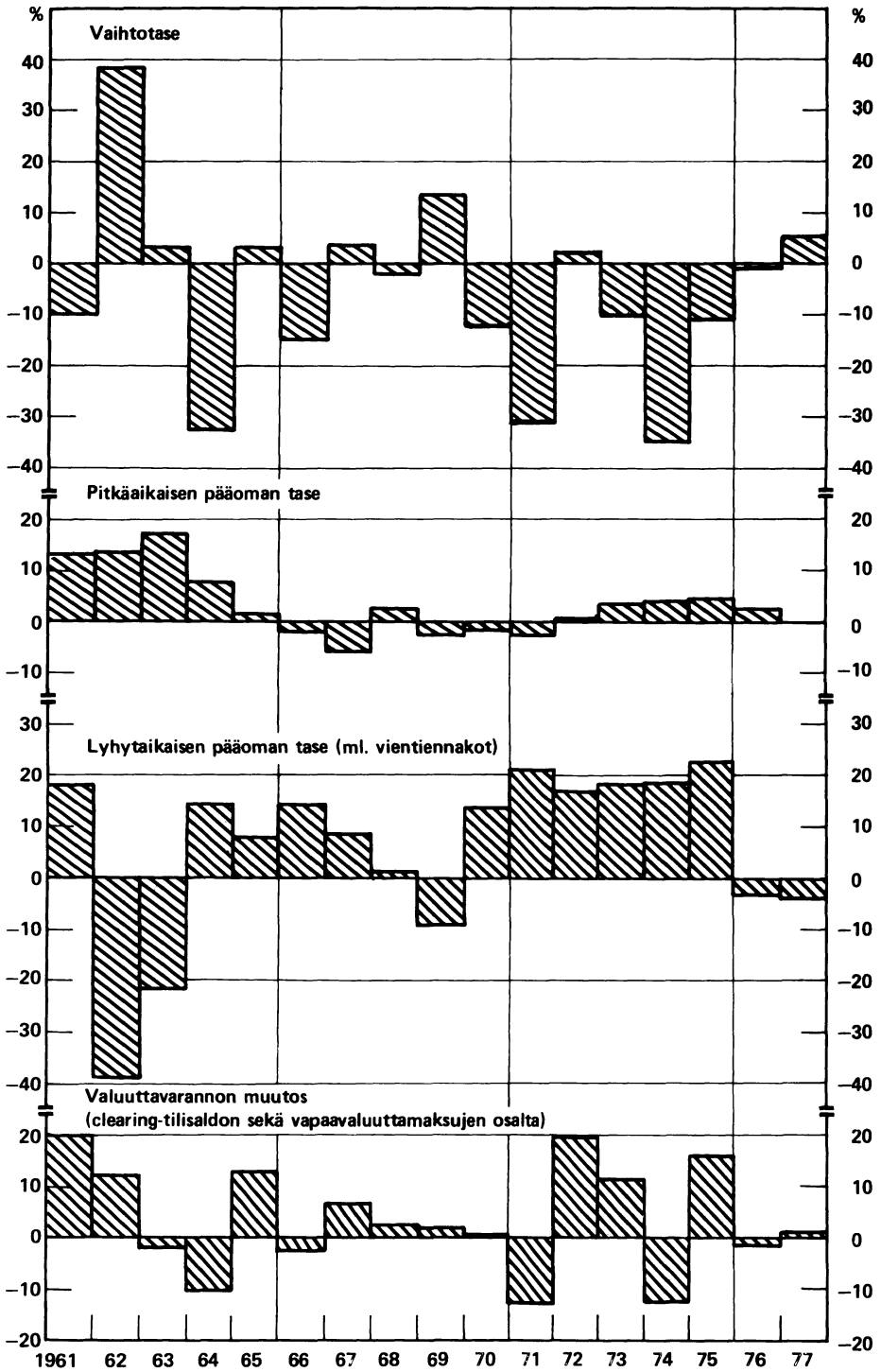

Pääomantuonti SNTL:sta Suomeen näyttää tapahtuneen lähes riippumatta siitä, mikä on ollut kulloinkin vaihtotasetilanne maitten välillä, koska se on ajoittain johtanut varsin huomattavaan clearing-tilisaatavan kasvuun. Pääomantuontia ei näin ollen ole käytetty maitten välisen vaihtotaseen vaihteluiden tasapainottajana. Clearing-tilin maksutasapainoon pyrittäessä maitten välisiä pääomaliikkeitä ei ole pyritty säätelemään juuri muuten kuin sulkemalla vientiluotoitus järjestelmän ulkopuolelle.

5.4. Vapaavaluuttamaksut ja viennin länsivaluuttaosuus

Vuosina 1961 - 1965 SNTL maksoi Suomelle maitten välisen runkosopimuksen mukaisesti vapaasti vaihdettavia valuuttoja 9 milj. ruplan (40 milj. vanhan ruplan[1]) eli 32 milj. markan arvosta vuosittain. Tällä summalla oli tarkoitus korvata Suomen SNTL:n vientiin sisältynyt vaihdettavina valuuttoina maksettu raaka-aineiden ja/tai komponenttien osuus. Näiden vapaavaluuttamaksujen osuus maitten välisen vaihtotaseen menoista oli tuolloin keskimäärin 5 %. Vuoden 1965 jälkeen SNTL ei enää ole maksanut vapaavaluuttamaksuja, vaikka Suomen viennin sisältämä länsiosuus ei todennäköisesti ole sen jälkeen vähentynyt. Lisenssivirastossa vuonna 1975 tehdyn selvityksen[2] mukaan keskimääräinen länsiosuus Suomen SNTL:n viennistä vuonna 1974 oli 9 %.

1. Vrt. s. 59 ja 65.

2. Selvitys ns. länsiosuudesta viennissä SNTL:oon vuonna 1974, Lisenssiviraston vientiosastolla laadittu moniste 31.10.1975.

Kuvio 9.

SUOMEN JA SNTL:N VÄLISET VAPAAVALUUTTAMAKSUT JA CLEARING-TILIN SALDO
vuosina 1961–1977, % vaihtotaseen menoista

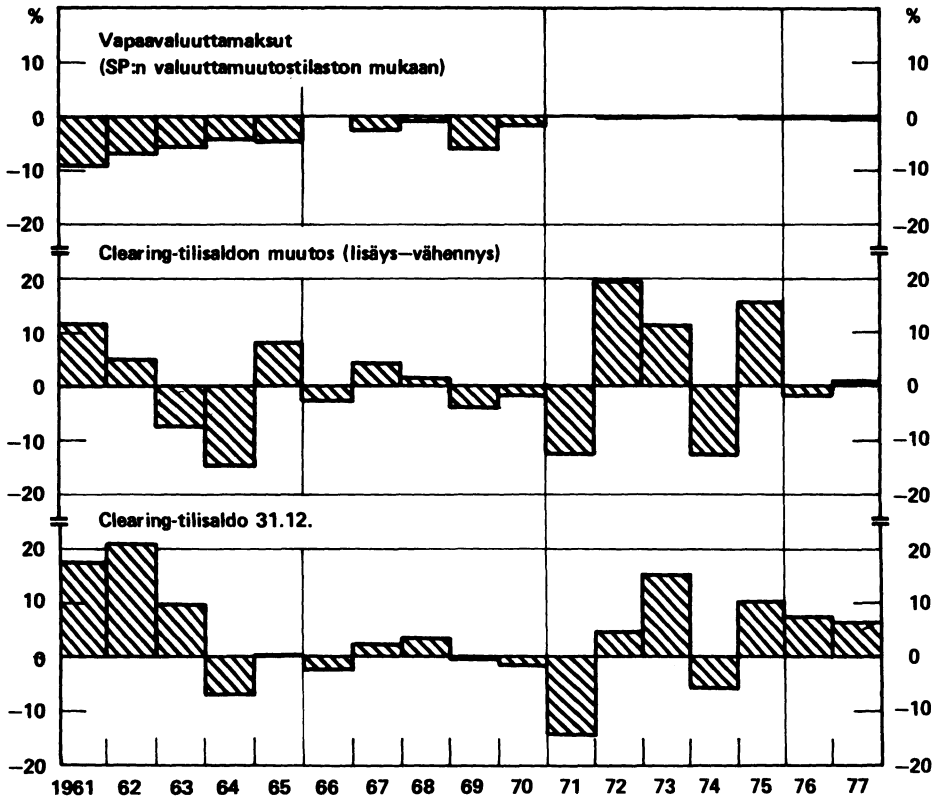

1960-luvun alun vapaavaluuttamaksuilla oli myös clearing-tiliä tasapainottava merkitys, koska niiden avulla saatiin 1950- ja 1960-luvun vaihteessa huomattavaksi kasvanut Suomen tilisaatava pienemmäksi. Tilisaatavan kasvuun vaikutti tuolloin erityisesti ennakkojen tilin lopettaminen, jonka johdosta vientiennakot aikaisemmasta käytännöstä poiketen maksettiin suoraan clearing-päätilille.

Kuviossa 9 on kuvattu vapaavaluuttamaksujen osuus vaihtotaseen menoista vuosina 1961 - 1976. 1960-luvun loppupuolella kuviossa esiintyvät vapaavaluuttamaksut ovat pääasiassa neuvostoliittolaisten tavaroiden jälleenviennistä saatuja suorituksia vaihdettavina valuuttoina. Näiden osuus maitten välisen, vuosien 1966 - 1970 vaihtotaseen menoista oli keskimäärin 2 %. 1970-luvulla jälleenvientiä ei ole juuri lainkaan tapahtunut.

Edellä mainittujen vapaavaluuttamaksujen ohella Suomen ja SNTL:n välillä tapahtuu säännöllisesti, joskin vähäisessä määrin, tavaroiden ja palvelusten vaihtoa, josta maksut eri syistä suoritetaan vaihdettavina valuuttoina. Esimerkiksi vuonna 1974 tällaisista maksuista aiheutui Suomelle noin 45 milj. markan (noin 1 % vuoden 1974 Suomen ja SNTL:n välisen vaihtotaseen menoista) nettomenot vaihdettavina valuuttoina. Maksutaselaskelmissa tällaiset erät ovat osaltaan kasvattaneet lyhytaikaisiin pääomaliikkeisiin laskettua residuaali- ja virhe-erää.

5.5. Clearing-tilisaldo ja luottorajat

Kuviosta 9 käy ilmi Suomen ja SNTL:n välisen, vuoden viimeisen päivän clearing-tilisaldon osuus saman vuoden vaihtotaseen menoista. Suurimmillaan vuoden viimeisen päivän saldon osoittama Suomen saatava SNTL:lta oli 1960-luvun alkuvuosina. Parhaiten clearing-tili oli kuvion mukaan tasapainossa 1960-luvun loppupuoliskolla.

Mikäli tarkastellaan saman ajanjakson kunkin kuukauden viimeisen päivän clearing-tilisaldon kehitystä kuvion 10 avulla, havaitaan vuoden viimeisen päivän saldon antavan melko "vääristyneen" kuvan clearing-tilin tasapainosta varsinkin 1960-luvulla. Tuolloin saattoi vuoden kuluessa clearing-tilillä olla varsin huomattava saatava, joka vuoden päättyessä tilapäisesti tasoittui. 1970-luvulla kuukauden viimeisen päivän tilisaldokehityksessä ei ole havaittavissa vastaavanlaista säännönmukaisuutta. Tällöin siinä ovat sen sijaan silmiinpistäviä erittäin suuret saldovaihtelut kuukaudesta toiseen.

Kuviosta 10 havaitaan lisäksi, että maitten välisten luottorajojen ylityksiä on tapahtunut sekä 1960-luvulla että erityisesti 1970-luvulla. Luottorajojen korotukset vuoden 1973 alusta lukien ovat näin merkinneet vain virallista vahvistusta jo aikaisemmin toteutuneelle tilisaldokehitykselle. Kuitenkin on todettava, että Suomen ja SNTL:n välisen clearing-tilin luottorajat ovat olleet suhteellisen ahtaat, kun otetaan huomioon maitten välisen kauppavaihdon laajuus. Suomen

Kuvio 10.

SUOMEN JA SNTL:N VÄLISEN CLEARING-TILIN KUUKAUDEN VIIMEISEN PÄIVÄN SALDO vuosina 1961–1977

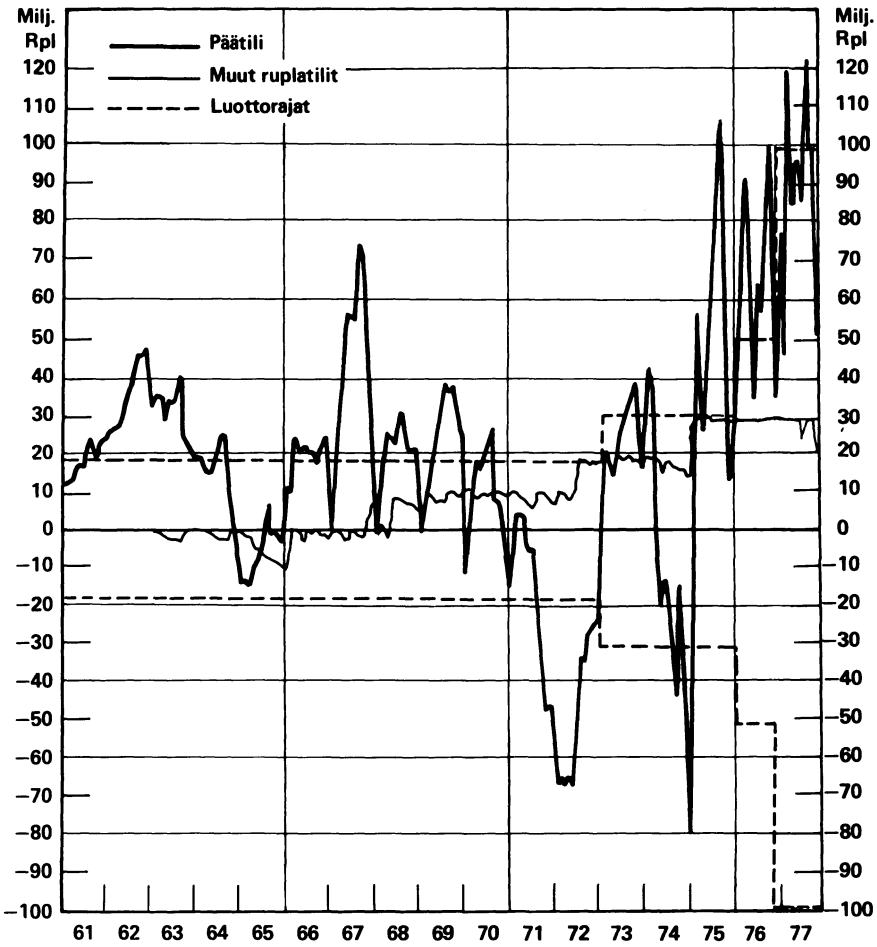

ja SNTL:n välisen luottorajan osoittaman luototusvaran osuus maitten välisestä kauppavaihdosta on ollut keskimäärin 3 % vuosina 1960 - 1976, kun esimerkiksi Suomen ja muiden sosialistimaiden välillä vastaava osuus kauppavaihdosta on vaihdellut 3 prosentista 8 prosenttiin. Zwass'in[1] mukaan bilateraalisissa maksusopimuksissa luottovara maitten välisestä kauppavaihdosta on ollut keskimäärin 10 %.

Clearing-maksujärjestelmä tarjoaa näin ollen muusta ulkomaisesta maksuliikkeestä poiketen mahdollisuuden maitten välisen vaihtotaseen alijäämän rahoitukseen clearing-velkaa kasvattamalla luottorajoihin saakka (ja jopa niiden yli). Tätä mahdollisuutta Suomi on tarkasteluajanjaksona käyttänyt hyväkseen vuosina 1964, 1971 - 1972 ja 1974. Muina vuosina SNTL on ollut clearing-rahoitusta saavana osapuolena siitä huolimatta, että SNTL:lla on enimmäkseen ollut vaihtotaseen ylijäämä Suomeen nähden.

---

1. Adam Zwass: Monetary Co-operation between East and West, International Arts and Sciences Press, Inc., White Plains, New York, 1975, s. 190.

6. CLEARING-TILISAATAVAN JA KOTIMAAN RAHAMARKKINOIDEN VÄLISET YHTEYDET

6.1. Clearing-tilisaatavan ja sidotun valuuttavarannon luonne

Suomen ja SNTL:n välisen clearing-tilin saldo osoittaa clearing-tilejä pitävien pankkien välisen tililuoton suuruuden kunakin hetkenä, ts. kuinka paljon saatavaa (velkaa) Suomen Pankilla kulloinkin on SNTL:n ulkomaankauppapankilta. Tilisaldon osoittama saatava (velka) lasketaan puolestaan sidottuun valuuttavarantoon, joka poikkeaa jossain määrin vaihdettavasta valuuttavarannosta.

Pääasiallinen ero sidotun ja vaihdettavan valuuttavarannon välillä on siinä, että sidotulla saatavalla ei ole maan ulkoisen maksuvalmiuden kannalta samaa merkitystä kuin vaihdettavalla varannolla, koska saatava on sidottu kahden maan väliseen maksuliikkeeseen eikä ole ilman erityisjärjestelyjä siirrettävissä muualla käytettäväksi. Täten Suomen clearing-saatava SNTL:lta kuvaa maksuvalmiutta vain suhteessa SNTL:oon.

Sidotun saatavan merkitys koko maan maksuvalmiudelle riippuu puolestaan siitä, millaisia tavaroita ja palveluksia sidotul-

la saatavalla voidaan asianomaisesta clearing-maasta hankkia, sekä siitä, miten joustavasti saatavan käyttö tällaiseen tarkoitukseen voi tapahtua.

Näin ollen sidotun saatavan merkitykselle maan ulkoisen maksuvalmiuden kannalta ei ole mahdollista antaa kovin täsmällistä sisältöä. Bilateraalisen kauppa- ja clearing-maksujärjestelmän puitteissa suurehko clearing-valuuttasaatava on tulkittu tavallisesti osoitukseksi epätasapainosta maiden välisissä kauppa- ja maksusuhteissa. Tällöin clearing-saatava kuvaa pikemminkin ostovelvollisuutta kuin maksuvalmiutta, ellei ole kysymyksessä selvästi kausiluonteinen saatavan kasvu, joka johtuu esimerkiksi tuonti- ja vientimaksujen erilaisesta ajoittumisesta sopimusvuoden kuluessa.

Olennainen ero sidotun ja vaihdettavan valuuttavarannon välille muodostuu myös siitä, että niiden koolle asetetaan erilaiset tavoitteet. Vaihdettavalle valuuttavarannolle voidaan periaatteessa tietyin kriteerein määritellä maksuvalmiuden kannalta optimitaso, joka on nollaa suurempi. Sidotun valuuttavarannon tavoitetaso clearing-maksujärjestelmän puitteissa sen sijaan on nollataso, koska järjestelmän lähtökohtana on maksujen tasapaino, josta periaatteessa voidaan poiketa vain tilapäisesti ja etukäteen määriteltyihin luottorajoihin saakka. On lisäksi huomattava, että sidottu valuuttavaranto voi olla negatiivinen, kun taas vaihdettava varanto ei voi olla negatiivinen.

Erona valuuttavarannon vaihdettavan ja sidotun osan välillä on lisäksi se, että vaihdettava varanto voidaan sijoittaa korkoa tuottavasti, kun sen sijaan sidottu clearing-saatava (-velka), myös Suomen ja SNTL:n välillä, on normaalisti koroton. Toisaalta clearing-saatavalla (-velalla) voidaan erityisesti Suomen ja SNTL:n välillä osoittaa olevan tiettyjä kustannuksia (vrt. jäljempänä kohta 6.3.). Näin ollen myös sidotulle valuuttavarannolle voidaan käytännössä määritellä optimitaso, joka saattaa poiketa clearing-maksujärjestelmän tavoitteena olevasta nollatasosta.

Hallinnolliselta kannalta Suomen viranomaisten mahdollisuudet vaikuttaa Suomen ja SNTL:n välisen clearing-tilisaldon kehitykseen ovat toisenlaiset kuin mahdollisuudet vaikuttaa vaihdettavan valuuttavarannon kehitykseen. Mikäli clearing-saatava kasvaa esimerkiksi luottorajoihin tai kauppavaihdon laajuuteen nähden liian suureksi, viranomaiset voivat periaatteessa evätä vientitarkkailuilmoituksen hyväksymisen kiintiöt ylittävältä vienniltä. Tavallisesti tällöin on ryhdytty myös tuontia edistäviin toimiin. Päinvastaisessa tilanteessa viranomaisten mahdollisuudet vaikuttaa välittömästi rajoittuvat tuonnin rakenteen ja osittaisen lisenssivapauden johdosta yleisiin maksutaseen tasapainoon tähtääviin toimenpiteisiin. Pitemmällä aikavälillä on kuitenkin käytettävissä länsikaupasta poikkeava kauppaneuvottelumekanismi esimerkiksi viennin lisäämiseksi. Normaalisti clearing-tilisaldoa tai sidottua valuuttavarantoa ei myöskään ole pyritty pitämään tietyllä tasolla pääomantuonnin avulla, kuten vaihdettavan valuutta-

varannon osalta on voitu tehdä. Sidottuun valuuttavarantoon eivät ole myöskään päässeet vaikuttamaan spekulatiiviset valuutta- ja pääomaliikkeet.

6.2. Clearing-tilisaldon yhteydet kotimaisiin rahamarkkinoihin

Sidottuun valuuttavarantoon kuuluvan clearing-tilisaldon saatava- tai velkanimitys on usein johtanut käsitykseen, jonka mukaan Suomen ja SNTL:n väliseen kauppaan clearing-maksujärjestelmän johdosta liittyy muusta ulkomaankaupasta poikkeavia rahoitusjärjestelyjä ja rahamarkkinavaikutuksia. Jos tarkastellaan pelkästään sidottuun valuuttavarantoon laskettavan tilisaatavan kanavoitumista Suomen Pankin kautta kotimaisille rahamarkkinoille, näin ei kuitenkaan ole.

Suomen Pankin SNTL:lle clearing-saatavana automaattisesti myöntämä luotto käytetään jo syntyessään joko tavaroiden ja palvelusten hankintaan Suomesta tai luottoihin suomalaisille yrityksille. Näin ollen clearing-saatavan lisäyksellä on periaatteessa samankaltainen keventävä vaikutus kotimaisiin rahamarkkinoihin kuin vastaavansuuruisella vaihdettavan valuuttavarannon lisäyksellä vientitulojen tai pääomantuonnin kasvun johdosta valuuttamenojen pysyessä muuttumattomina.

Myöskään niissä kanavissa, joiden kautta sidotun ja vaihdettavan valuuttavarannon muutokset vaikuttavat kotimaisiin ra-

hamarkkinoihin, ei ole olennaisia eroja, koska liikepankit[1] hoitavat käytännössä myös suurimman osan clearing-kaupan maksuliikkeestä.

Liikepankkien asema SNTL:n kaupan rahoituksessa on ollut kuitenkin selvästi vähäisempi kuin länsikaupan rahoituksessa, koska liikepankeilla ei ole maksuliikkeen keskityksen takia ollut itsenäisiä clearingruplatilejä.[2] Liikepankkien roolia SNTL:n kaupan rahoituksen hoidossa on rajoittanut lisäksi se, että ne eivät ole voineet harjoittaa samankaltaista pääomantuontia SNTL:sta kuin ne ovat erityisesti viime vuosina harjoittaneet läntisiltä pääomamarkkinoilta. Liikepankkien euromarkkinoilta hankkimat luotot eivät ole suuressa mitassa kanavoituneet pankkien asiakasyritysten SNTL:n kaupan rahoitukseen, sillä vientiluototus on puuttunut SNTL:n viennistä eivätkä yritykset tästä syystä ole tarvinneet liikepankkien rahoitusapua.

6.3. Clearing-saatavan tai -velan merkitys ja kustannukset muuhun maitten väliseen luototukseen verrattuna

Clearing-tilisaldon saatava/velkaluonteen valossa Suomen ja SNTL:n välisen muun luototuksen merkitys on jossain määrin hämärtynyt. Suomen clearing-saatavan osalta SNTL:sta tapahtu-

1. Clearing-saatavan ja kotimaisten rahoitusmarkkinoiden välisiä yhteyksiä käsiteltäessä pankkisektorista käytetään tässä tarkastelussa termiä liikepankit, vaikka SNTL:n maksuliikkeen kannalta oikeampi termi olisi valuuttapankit (liikepankit + Postipankki).

2. Liikepankeilla on markkamääräisten, ei-kaupallisia maksuja, lähinnä matkashekkejä, varten tarkoitettujen alatilien lisäksi ruplamääräisiä alatilejä.

nutta pääomantuontia on vastannut SNTL:lle clearing-järjestelmän puitteissa automaattisesti myönnetty koroton clearing-luotto. SNTL:lta saadut luotot voidaan tältä osin katsoa käytetyksi tosiasiassa SNTL:lle myönnetyn korottoman clearing-luoton rahoitukseen.

Clearing-luoton korottomuus aiheuttaa puolestaan sen, että koko "nettopääomantuonnin" (lyhytaikaisen ja pitkäaikaisen pääoman tuonti - clearing-saatava) kustannukset muodostuvat toisenlaisiksi kuin sellaisessa tilanteessa, jossa tilisaatavalle löydetään tuloa tuottava käyttö. Mikäli esimerkiksi vaihtotaseen vajauksen rahoittamiseen käytettäisiin normaalin pääomantuonnin lisäksi vielä korotonta clearing-luottoa, muodostuisivat pääomantuonnin keskimääräiset kustannukset alhaisemmiksi kuin yksinomaan korollista luottoa käytettäessä. Suomen kannalta clearing-tilin kautta tapahtuvan pääomantuonnin kustannukset ovat yksittäisten lainaehtojen pohjalta määriteltävissä vain sellaisessa tilanteessa, jossa clearing-tilin tulot ja menot olisivat koko luottoajan tasapainossa. Koska clearing-tilin saldo käytännössä vaihtelee suuresti, tilin kautta tapahtuvan pääomantuonnin kokonaiskustannuksia on vaikea etukäteen arvioida.

Clearing-tilisaatavan kustannuksia arvioitaessa on myös otettava huomioon saatavaan liittyvä kurssiriski. Koska rupla on 1960-luvun alusta lähtien vahvistunut markkaan nähden, tämä on merkinnyt pääomantuojille kurssitappioita. Samalla on koroton clearing-saatava SNTL:lta markkoina ilmaistuna kasvanut.

Edellä olevan tarkastelun valossa on ymmärrettävää, että clearing-järjestelmän yhteydessä Suomessa on usein tuotu esille pääomaliikkeiden ja luototuksen "sopimattomuus" järjestelmään. Vastaavanlainen tilanne voi kuitenkin syntyä myös länsikaupassa, mikäli ulkomailta saatujen luottojen korkotaso ylittää huomattavasti vaihdettavalle valuuttavarannolle saatavan tuoton tai ulkomaille myönnettävien lainojen korkotason.

6.4. Clearing-tilisaldon kehityksen ennakointi

Edellä olevan valossa Suomen ja SNTL:n välisen clearing-maksuliikkeen kanavoituminen kotimaan rahamarkkinoille ei olennaisesti poikkea muun ulkomaankaupan ja ulkomaisen maksuliikkeen tavoista vaikuttaa kotimaan rahamarkkinoihin. SNTL:n kauppa ja länsikauppa eroavat kuitenkin toisistaan kaupan rahoitusmarkkinavaikutusten ennakoinnissa käytännössä. Aivan viime vuosiin asti on maassamme ollut varsin laajalti vallalla käsitys, jonka mukaan clearing-kauppa "tasapainottaa itse itsensä". Samassa hengessä on oletettu, että clearingin välityksellä tapahtuvalla maksuliikkeellä ei ole mitään nettovaikutusta kotimaisiin rahamarkkinoihin, koska clearing-järjestelmässä maksut määritelmällisesti ovat tasapainossa. 1970-luvulla Suomen ja SNTL:n välisen clearing-tilin saldo on vaihdellut kotimaan rahamrkkinoiden kannalta huomattavasta Suomen velasta varsin huomattavaan saatavaan parikin kertaa vajaan vuoden kuluessa. Näin suuret vaihtelut ovat selvästi vaikeuttaneet rahapolitiikan suunnittelua.

Rahapolitiikan kannalta on lisäksi merkittävää, että clearing-tilin luottorajoja ei erityisesti 1970-luvulla ole kunnioitettu, vaan tilisaldon on puolin ja toisin annettu nousta niiden yli. Tältä pohjalta on kuitenkin vaikea arvioida luottorajan merkitystä tulevissa tilanteissa, joissa neuvottelutiehen perustuva kaupan ja maksujen tasoitusmekanismi ei mahdollisesti toimikaan riittävän nopeasti uusien ennalta arvaamattomien kysynnän, tarjonnan tai hinnanmuutosten aiheuttaman epätasapainon poistamiseksi. Vuoden 1977 alussa viimeksi tapahtunut luottorajan korotus 50 miljoonasta ruplasta 100 miljoonaan ruplaan (noin 560 miljoonaan markkaan) merkitsee luottorajan nousua 5 prosentin tasolle maitten välisen kauppavaihdon arvosta. Tähänastisen tilisaldon kehityksen perusteella voitaisiin otaksua, että SNTL on halukas jatkuvastikin käyttämään hyväkseen korotonta clearing-luottoa, mutta tarkempien ennusteiden laatimiseen ei ole riittäviä perusteita. On syytä kuitenkin olettaa, että asiaan vaikuttaa maitten välillä tapahtuva muu luototus ja että erityisesti korottomien vientiennakoiden maksu on vaikuttanut SNTL:n halukkuuteen käyttää clearing-luottoa.

7. YHTEENVETO

Clearing-maksujärjestelyt (SEV-kauppaa lukuun ottamatta) ovat SNTL:n ulkomaankaupassa selvästi vähentyneet 1960-luvun lopulta lähtien. Jäljellä olevista clearing-maista Suomi on SNTL:n suurin läntinen kauppakumppani.

Clearing-maksujärjestelmän ylläpitämiseen Suomen ja SNTL:n välillä ovat vaikuttaneet erityisesti rahoitukselliset syyt, lähinnä viennin ennakkomaksujärjestelmä, jonka jatkumista Suomessa ei ole haluttu vaarantaa. Rahoitusjärjestelyjen ohella huoli vientiteollisuuden kilpailukyvystä on Suomessa lisännyt halukkuutta pitää yllä clearing-maksujärjestelmää. Se on myös tarjonnut konkreettisen keinon pyrittäessä kauppavaihdon tasapainoon 5-vuotisten runkosopimusten puitteissa.

5-vuotisten tavaranvaihto- ja maksusopimusten säännöksiin perustuvaa clearing-maksujärjestelmää on sovellettu käytäntöön joustavasti. Mm. luottorajojen ylityksiä on sallittu puolin ja toisin. Myös maksuliikkeen tasapainomekanismi on perustunut tavaratoimitusten lisäämiseen ja on näin ollen osaltaan kasvattanut kauppaa.

Maksuliikkeen tasapainomekanismi Suomen ja SNTL:n välillä on kuitenkin selvästi vaikuttanut maitten välisen kauppataseen vaihteluihin sekä tasapainoon. Kaupan rahoitusjärjestelyistä johtuu, että pääomaliikkeet clearingjärjestelmän puitteissa ovat tapahtuneet pääasiassa SNTL:sta Suomeen. Toisaalta maksutasapainovaatimus clearing-tilillä on johtanut tasapainotukseen lisätuonnin avulla, mistä ovat puolestaan olleet seurauksena suuret vaihtelut maitten välisessä kauppataseessa. Maitten välisen vaihtotaseen tasapainoa ei näin ollen ole varsinkaan 1970-luvulla voitu saavuttaa pääomantuonnin sekä lisätavaratoimituksiin perustuvan tasapainotusmekanismin johdosta.

Kaupan rahoitusjärjestelyillä, erityisesti vientiennakoilla, on suuruutensa ja ajoitukseltaan heikon ennustettavuutensa vuoksi ollut yllättäviä vaikutuksia kotimaan rahamarkkinoilla. Muuten sidotussa clearing-saatavassa tapahtuvat muutokset vaikuttavat kotimaan rahamarkkinoihin jokseenkin samalla lailla ja samoja teitä kuin vaihdettavassa valuuttavarannossa tapahtuvat muutokset.

Periaatteessa Suomen ja SNTL:n välisen kaupan rahoitusjärjestelyt eivät liity maitten väliseen clearing-maksujärjestelmään. Maitten välisiä maksu- ja luottosuhteita kehitettäessä vuoteen 1990 ulottuvan pitkän ajanjakson ohjelman mukaisesti kaupan rahoitusjärjestelyjä ja maksujärjestelmää ei kuitenkaan voida käytännössä pitää toisistaan riippumattomina.

LÄHDELUETTELO

van Brabant, J.M.P.: Bilateralism and Structural Bilateralism in Intra-CMEA Trade. Rotterdam University Press, 1973.

Bäckman, Ole: Sidotusta maksuliikkeestä Suomen ulkomaankaupassa. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Sarja B:14. Helsinki, 1954.

Clement, Hermann: Die Organisationsstruktur der sowjetischen Aussenwirtschaft. Verlag Weltarchiv GmbH. Hamburg, 1973.

Dahlstedt, Roy: Cycles in the Finnish Trade with the Soviet Union. A Licenciate Thesis in Economics at the Helsinki School of Economics, 1975.

Denežnoe Obraščenie i kredit SSSR. Moskva, "Finansy", 1976.

Eduskunnan Pankkivaliokunnan mietintö Suomen Pankin hallintoa ja tilaa vuonna 1953 koskevan tarkastuksen johdosta.

Eastern Europe Report (Business Eastern Europe). Business International, March 5, Oct. 15, 1976.

East West Markets. Chase World Information Corporation, Sept. 20, Nov. 29, 1976.

Frej, L.I.: Meždunarodnye rasčety i finansirovanie vnešnej torgovli socialističeskih stran. "Meždunarodnye otnošenija", Moskva, 1965.

Feonova - Postolenko - Nikitin: Neuvostoliiton ulkomaankaupan organisaatio ja tekniikka. Vientikoulutussäätiön julkaisuja n:o 15. Pori, 1977.

Garvy, George: Finance and Banking in the USSR, teoksesta The Soviet Economy, A Book of Readings, ed. by Morris Bornstein and Daniel Fusfeld, 4th Edition. Richard D. Irwin, Inc. Homewood, Ill., 1974.

Gruzinov, V.P.: Upravlenie vnešnej torgovlej. "Meždunarodnye otnošenija", Moskva, 1976.

Hemmilä, Pekka - Koponen, Juha: Suomen ja Neuvostoliiton välisen kaupan vaihtelut, Työväen Taloudellinen Tutkimuslaitos, Tutkimuksia 2, 1975.

Holzman, Franklyn D.: Foreign Trade under Central Planning, Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, 1974.

Hutchings, Raymond: Soviet Economics Development, Oxford Basil Blackwell, 1971.

International Monetary Fund, 27th Annual Report, Exchange Restrictions.

Kastari, Paavo: Näkökohtia eräistä ns. sidotussa maksuliikkeessä syntyviin clearing-luottoihin liittyvistä oikeuskysymyksistä. Lakimies 6, 1959.

Kivilahti, Terhi: Suomen kaupasta ja maksujärjestelmästä muiden itäryhmän maiden kuin SNTL:n kanssa. Suomen Pankki, Sarja A:44. Helsinki, 1977.

Krasavin, I.V. - Rogulin, D.A. - Hlynov, N.S.: Učet i operacionnaja tehnika v Gosbanke. Moskva, "Finansy", 1976.

Neuvostoliiton talousuudistuksesta. Kauppapoliittisia Tiedotuksia, 1-2/1972.

Nykopp, Johan: Paasikiven mukana Moskovassa. Kirjayhtymä. Helsinki, 1977.

Piskulov, Juri: Neuvostoliitto ja Pohjola. Kirjayhtymä. Helsinki, 1976.

Procedure for performance of settlements in transferable roubles between the member countries and nonmember countries of the IBEC. International Bank for Economic Cooperation. Moscow, 1976.

Ribi, Rolf C.: Das Comecon. Veroffentlichungen des Schweizeriches Instituts für Aussenwirtschafts- und Marktforschung an der Hochschule St. Gallen, 1970.

Selvitys ns. länsiosuudesta viennissä SNTL:oon v. 1974. Lisenssiviraston vientiosaston laatima moniste 31.10.1975.

Stimulirovanie eksportnogo proizvodstva. Ekonomičeskaja Gazeta 12/1975.

Suomen ja SNTL:n väliset sopimukset tavaranvaihdosta ja maksuista vuosina 1940 - 1976 sekä niihin liittyvät pankkisopimukset.

Ulkomaankaupan termit. Vientikoulutussäätiö, Helsinki 1975.

de Vries, Margaret G.: The Retreat of Bilateralism, teoksesta The International Monetary Fund 1945 - 1965, Twenty Years of International Monetary Cooperation, Volume II, Analysis by Margaret G. de Vries and J. Keith Horsefield.

Väyrynen, Raimo: Conflicts in Finnish - Soviet Relations: Three Comparative Case Studies. Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A, vol. 97.

Zwass, Adam: Monetary Cooperation between East and West. International Arts and Sciences Press, Inc. White Plains, New York, 1975.

1. Bilateral Payments Agreements and the Clearing System

Following the liberalisation of Western trade, clearing accounts have been used in Finland only in payments between Finland and the Socialist countries, and hence the clearing system is regarded here as a particular feature of Eastern trade. In fact, the clearing system has been applied on a larger scale and for a longer period in Finland s Eastern trade than has been the case with the major countries competing with Finland on the markets of Socialist countries.

The introduction of the clearing system into payments between Finland and the U.S.S.R. was influenced by the same factors as was the introduction of bilateral payments agreements in general. The first payments agreement between the two countries was concluded in 1940 - at a time when international payments were effected mainly under bilateral payments agreements. In the post-war years of 1945 and 1946, agreements on the exchange of goods between Finland and the U.S.S.R. were made on a compensation basis. In the Agreement on the Exchange of Goods and Payments signed in 1946, the generally applied clearing system was introduced into payments. The year 1950 saw the conclusion of the first Long-Term Agreement on the Exchange of Goods, which also was the first of its kind to have been concluded between a planned economy and a market economy. Provisions concerning the payment system were included in the first framework agreement, and in the five-year long-term agreements, the payment arrangements have been kept, in principle, almost unchanged.

Payments between Finland and the U.S.S.R. were conducted according to generally accepted practice until the conclusion of the first long-term agreement. The fact that the clearing system has been maintained between the two countries until the 1970s, has been affected, to an increasing extent, by special reasons, of which the arrangements of the financing of trade have been most important to Finland.

2. The Payment Systems Applied in Foreign Trade and the Organizations in Charge of Trade and Payments in the U.S.S.R.

At present, the U.S.S.R.'s foreign trade payments are being effected under three distinctly separate payment systems. The majority of the U.S.S.R.'s foreign trade (50.8 per cent in 1976) is carried on with other CMEA countries and paid primarily by means of a multilateral accounting system using transferable roubles, through the Bank of International Economic Co-operation, established in 1963.

Western trade, or the trade with industrialized market economies, which accounted for 32.9 per cent of the U.S.S.R.'s total foreign trade in 1976, is paid, as a rule, in freely-convertible currencies. Trade and payments with Finland form the major exception to this rule, with the third alternative, the clearing system, being applied to these. In 1976 the trade with Finland accounted for 3.5 per cent of the U.S.S.R.'s total foreign trade and for 10.6 per cent of that with industrialized market economies.

The Ministry of Foreign Trade and the committee GKES, which is responsible for the Government´s foreign economic relations, are the organizations in the U.S.S.R. directing and controlling all foreign trade. Package deliveries from the U.S.S.R., so-called project exports, fall under the authority of the GKES, while the Ministry of Foreign Trade is in charge of other foreign trade. The Ministry of Finance and the State Bank of the U.S.S.R. (Gosbank) are also responsible for matters concerning payments and financing of foreign trade. Practical measures related to exports and imports are mainly conducted by foreign trade firms, which are subordinate to the Ministry of Foreign Trade and the GKES. The Bank of Foreign Trade (Vneshtorgbank) is also responsible for the payments and financing of foreign trade.

The U.S.S.R.´s plans for foreign trade are based on long-term agreements concluded with foreign countries, including the Agreement on the Exchange of Goods and Payments concluded with Finland for 1976-1980. This agreement was signed already in 1974, so it was possible to take it into account when the U.S.S.R.´s foreign trade plan for 1976-1980 was being prepared.

The Scandinavian Department acting under the authority of the Western Trade Administration of the Ministry of Foreign Trade is mainly in charge of trade between Finland and the U.S.S.R. However, payment affairs related to trade are dealt with in the Western Trade Department of the Central Office of Foreign Exchange. Finnish firms have been amongst the few from industrialized market economies which have, in practice, also been in co-operation with foreign trade firms subordinated to the GKES.

The payments which are forecast to arise in trade between Finland and the U.S.S.R. make up part of the foreign exchange plan. This is based, in turn, on Protocols on the Exchange of Goods concluded between the two countries annually. The balance on the clearing account between Finland and the U.S.S.R. being part of the foreign exchange plan, it is necessary also to take it into account in the Soviet state budget. If the account shows a receivable for the U.S.S.R., exports from the U.S.S.R. will then have to be financed with budgetary funds. In practice, the payments between Finland and the U.S.S.R. are effected through the Bank of Foreign Trade.

From the U.S.S.R.'s point of view, the financing arrangements for the clearing trade between Finland and the U.S.S.R. can be divided into two separate categories: the granting of inter-state credits in the form of accounts receivable or accounts payable within the clearing system itself, and the granting of inter-corporate delivery credits.

It seems obvious that the U.S.S.R.'s attitude towards inter-state credits varies according to whether the clearing account shows a U.S.S.R. liability or receivable. Accordingly, a U.S.S.R. clearing account liability to Finland is disapproved, because it is considered unnatural that a state with a population of 250 million should be in debt to a small state like Finland.

In recent years, the U.S.S.R. has needed the suppliers' credits and financing credits received mainly from Western countries in order to import investment goods to the extent desired. The

arrangements for financing imports of investment goods from Finland differ from the financing of imports of capital goods from other Western countries, in that suppliers´ credits are not used for Finland´s exports to the U.S.S.R.

It seems unlikely that any great changes will take place in the payment systems of U.S.S.R. foreign trade in the near future. The current transferable rouble system, supplemented with freely-convertible currencies, will probably be maintained in trade between the CMEA countries in the coming years. The transferable rouble has been suggested as one alternative payment currency to be used in payment flows between Finland and the CMEA countries (incl. the U.S.S.R.). However, the Soviet foreign trade authorities do not regard the transferable rouble as a suitable alternative to the present payment system between the two countries. Particularly in situations of imbalance, which have been frequent in the payments between Finland and the U.S.S.R., the transfer of receivables denominated in transferable roubles has so far proved difficult.

It is forecast that the growth in the U.S.S.R.´s Western trade payable in freely-convertible currencies will decelerate in the coming years. The rate of growth of the clearing trade is also expected to slow down, because the U.S.S.R. cannot reduce its Western trade deficit unless it expands its exports to the Western countries. Accordingly, it will be increasingly difficult for Finland to find suitable articles to be imported from the U.S.S.R. and also to expand her exports thereto, within the framework of balanced exchange of goods. Hence it will become increasingly necessary to develop export financing schemes.

3. Main Features of the Clearing System Applied in Trade between Finland and the U.S.S.R.

Since 1951 the five-year framework agreements between Finland and the U.S.S.R. have included a fixed-term payments agreement. Such an agreement is a restricted payments agreement, under which export earnings accruing in one country can be used only to cover the payment for imports from the other country.

In Finland the clearing account between the two countries is kept by the Bank of Finland and in the U.S.S.R. by the Bank of Foreign Trade. In both countries, payments are being effected through one central account. In principle, the Finnish government is responsible for Finland's clearing account.

In practice, payment flows between Finland and the U.S.S.R. do not differ much from other international payment flows. Finnish authorized banks act as agents for firms engaged in Soviet trade in Finland and the Bank of Finland which keeps the clearing account.

The first agreements on the exchange of goods between Finland and the U.S.S.R. were concluded on a compensatory basis after World War II. In principle, the compensatory basis has been maintained in trade between the two countries until the present day in the so-called frontier trade, in which a firm, in order to obtain an export permit, shall indicate, against what sort of imports the exports will be effected. However, payments for frontier trade are made under the general clearing system.

Payments in freely-convertible currencies have been used, to a limited extent, between Finland and the U.S.S.R. In 1956-1965 the U.S.S.R. agreed to pay to Finland the equivalent of 40 million roubles annually in freely-convertible currencies. This amount was considered to cover the proportion of imported Western inputs included in Finnish exports. At present, payments between the two countries are made in freely-convertible currencies only in exceptional cases.

In the 1940s the clearing accounts between Finland and the U.S.S.R. were kept in U.S. dollars, but since 1951 they have been kept in roubles. The quotation of the exchange rate for the clearing rouble in Finland is based on the exchange rate between the U.S. dollar and the rouble announced by the State Bank of the U.S.S.R. and the quotation of the dollar rate made by the Bank of Finland. The clearing accounts between the two countries do not bear any interest.

The payments agreements between Finland and the U.S.S.R. do not contain any stipulations on the origin of goods. In practice, however, the Export and Import Permits Office controls the origin of Finnish export goods. As Finnish exports to the U.S.S.R. have traditionally tended to exceed imports, it has been necessary to curb exports. For this reason, attempts have been made to reduce exports with a high proportion of imported raw materials and semi-finished inputs purchased with freely-convertible currencies.

Moreover, the payments agreements between Finland and the U.S.S.R. do not contain any stipulations concerning the periods and modes of payment of goods deliveries. For Finnish exports, advance and cash payments have been applied. At present, advance payments are mainly used in bulky ship and machinery deliveries. Credit financing has also been used for imports. Since 1951 the payments agreements between Finland and the U.S.S.R. have provided for three ways of reversing a balance outstanding within credit limits: payments in foreign exchange; negotiations; and prohibition of exports from the creditor country. Of these ways, a balancing mechanism based on negotiations has most frequently been employed. These negotiations have normally led to supplementary deliveries in excess of the quotas agreed upon in annual protocols.

In the 1950s the balance in trade between Finland and the U.S.S.R. was also affected by several trilateral agreements, but these have not been used since the mid-1950s.

From the beginning of the 1960s, the balancing mechanism for trade between the two countries can be outlined as follows: the quotas in the five-year framework agreements are primarily based on long-term export contracts of the heavy metal industry, mainly ship-building some of which are being prepared well before the conclusion of the five-year framework agreement and the final approval of the Five-Year Plan of the U.S.S.R. In addition, an estimate is made of Finland's potential imports, after which an agreement is made on other export quotas. In annual negotiations on the exchange of goods, the quotas are specified according to

the situation prevailing in each year. If balance has not been attained in the previous year's exchange of goods so that one party has a receivable on the clearing account, it will be taken into account in the negotiations on the next year's exchange of goods. Under long-term agreements there is thus, in practice, not only a balance in the exchange of goods during the five-year period but also an attempt to reach an annual balance.

The long-term contracts for machinery and ships are also the basis for the annual protocols. Normally, when the trade agreement for a particular year is being negotiated, delivery contracts have already been concluded for that year. Negotiations between individual enterprises on delivery contracts for other exports are often started after the annual trade negotiations so they are also affected by imports and the previous year's payment situation.

In annual negotiations on the exchange of goods, inter-governmental delegations agree on the volume and value quotas of the deliveries, which are estimated on the basis of world market prices, the final prices being left to be concluded between the buyer and the seller. When examining the balance in bilateral trade and payments between Finland and the U.S.S.R., account should also be taken of capital flows, such as import credits, export prepayments and capital transfers, passing through the clearing account.

Whenever it has become obvious that a balance of payments cannot be reached on the basis of the annual protocol, as in 1974, an

additional protocol has sometimes been prepared. In the 1970s the balancing mechanism has assumed new features, so that the credit limits on the clearing account are not being observed to their previous extent and the balance outstanding has been temporarily allowed to exceed the limits quite significantly. Hence the clearing credit granted between the banks keeping the clearing accounts has been acting, to some extent, as an adjustment item, in addition to facilitating the exchange of goods.

4. Developments in Trade and Payments between Finland and the U.S.S.R. and the Composition of the Balance of Payments in 1961 - 1977

During 1961 - 1977, Finland has mostly run a deficit on its trade account with the U.S.S.R., the years 1962 and 1969 being exceptions. During the first half of the 1960s, the deficit amounted, on average, to 14 per cent of Finnish imports from the U.S.S.R. and during the second half of the decade, on average, to 8 per cent. In the 1970s, the deficit has grown, amounting, on average, to 14 per cent of imports during 1971 - 1977.

There have been substantial annual fluctuations in the trade account: the deficit was at its largest in 1964, 1971, and 1974 amounting to 41.1, 35 and 39 per cent of imports respectively. The trade account has been best balanced in 1972 and 1977, when the deficit amounted to less than 2 per cent of imports.

With regard to the annual negotiations on the exchange of goods, it has often been emphasized in public that it is difficult to

expand Finnish exports to the U.S.S.R., because it is not possible to increase imports to a corresponding extent. When discussing the export surplus or export pressures, it has seldom been specified that this refers to the situation on the clearing account. "Exports", or the credit-side of the clearing account, includes both capital imports and invisibles, in addition to visible trade.

The most substantial change in the commodity structure of Finland's trade with the U.S.S.R. has taken place in imports: the share of raw materials and fuel in imports has increased from less than 50 per cent in 1961 to more than 88 per cent in 1977. This development has naturally also been affected by the rises in the price of crude oil in the 1970s. The share of machinery and equipment in imports has amounted to about 5 to 8 per cent throughout the period under review.

In exports, the share of machinery and equipment has varied greatly from year to year, but the trend has been clearly downward. In 1961 - 1965 machinery, equipment and ships accounted, on average, for slightly more than 50 per cent of total exports, in 1966 - 1970 for about 45 per cent and in 1971 - 1975 for only about 30 per cent. However, in the last few years their share has again increased to about 50 per cent of total exports. The share of other finished products increased from about a third to half of total exports, but declined to about 40 per cent in 1976 - 1977. Together, machinery, equipment and other finished products have accounted, on average, for 80 to 90 per cent of total exports throughout the period under review.

Finland's trade with the U.S.S.R. has expanded at about the same rate as Finland's other foreign trade, although the rate of growth has shown greater variation. This has also been reflected in large variations in the share of the U.S.S.R.'s trade in Finland's total foreign trade, particularly in the 1970s. In 1970 - 1973 this trade accounted for 12 to 13 per cent of Finland's total foreign trade and for 18 to 19 per cent in 1974 - 1976.

Finland has maintained its position as one of the U.S.S.R.'s major trading partners. This may be partly attributable to such external influences as the rise in the price of energy in the 1970s but also partly to the balancing mechanism within the clearing system which has encouraged the expansion of trade.

In addition, it can be assumed that the balancing mechanism has induced both cyclical variations in trade - within the framework of the periods of long-term trade agreements - and particularly seasonal and temporary variations, because restoration of the balance of payments on the clearing account has been mainly attained by increasing imports or exports.

During 1961 - 1975, the current account between Finland and the U.S.S.R. has mainly shown a deficit for Finland. However, the current account deficit has been reduced somewhat by surpluses on the invisible trade account and the investment income and transfer payments account which have partly offset the visible trade account deficit. The cumulative current account deficit for the 1960s amounted to 2.5 per cent of current account expenditure. The sharp increase in the visible trade account

deficit in the 1970s has also increased the current account deficit, so that in 1971 - 1976 it amounted, on average, to 14 per cent of current account expenditure during that period.

The invisible trade account and the investment income and transfer payments account have shown surpluses for Finland throughout the period 1961 - 1977. However, the total share of earnings from these accounts in current account earnings has declined steadily. While these earnings accounted, on average, for 15 per cent of current account earnings in the early 1960s, their share had fallen to 10 per cent in the late 1960s and to 7 per cent in the 1970s. The total share of expenditure on these accounts in total current account expenditure has also declined from 3 to 4 per cent in the 1960s to about 2 per cent in the 1970s.

When examining the reasons for the existence of a current account deficit between Finland and the U.S.S.R., it should be noted that a balance on the current account between Finland and the U.S.S.R. has not been set as a goal; developments in the current account have rather been a result of the volume of trade agreed in trade negotiations and the balance of payments requirement incident on the clearing account.

The deficit on the current account between Finland and the U.S.S.R. has been financed by the inflow of both short-term and long-term capital from the U.S.S.R. In the 1970s, about 80 per cent of the inflow of capital has taken place in the form of export prepayments and short-term capital flows and the remaining 20 per cent in long-term trade credits.

Finland has not exported any long-term capital to the U.S.S.R. during the period under review. On December 31, 1977, Finland's long-term gross debt to the U.S.S.R. amounted to about 910 million marks. At the end of 1976, Finland's debt to the U.S.S.R. accounted for 3.8 per cent of Finland's total long-term foreign debt.

The inflow of capital from the U.S.S.R. has not always been simply a response to the current account situation prevailing between the two countries, and at times it has caused a sharp increase in Finland's receivable on the clearing account. Nor have capital imports been used to level off fluctuations in the current account between the two countries.

The clearing account between Finland and the U.S.S.R. has mostly shown a receivable for Finland. Finland's receivable from the U.S.S.R., shown by the year-end balance due, was at its largest, relative to the corresponding current account expenditure, in the early 1960s. The clearing account was best balanced during the latter half of the 1960s. Very sharp monthly fluctuations characterized the development of the balance on the clearing account in the 1970s.

Credit limits have been exceeded both in the 1960s and particularly in the 1970s. However, the credit limits on the clearing account between Finland and the U.S.S.R. have been fairly narrow, relative to the volume of trade between the two countries. The credit facility set by the credit limit has amounted, on average, to 3 per cent of the value of trade between the two countries in 1960 - 1976.

5. The Linkage between the Clearing Account Balance and the Domestic Financial Market

The balance outstanding on the clearing account between Finland and the U.S.S.R. indicates the balance due between the banks keeping the clearing accounts. The receivable/liability shown by the balance outstanding is taken into account when estimating the tied foreign exchange reserves, which have some different features from the convertible foreign exchange reserves.

The main difference between the tied and the convertible foreign exchange reserves is that a tied receivable does not play the same role as a convertible receivable from the point of view of the country's external liquidity, because the receivable is tied to the payment flows between the two countries and cannot be transferred, without special arrangements, to be used elsewhere. Thus Finland's clearing account balance with the U.S.S.R. illustrates the country's liquidity only relative to the U.S.S.R.

Another essential difference between the two forms of foreign exchange reserves is that the tied and the convertible foreign exchange reserve targets are different. In principle, it is possible to define an optimum level for the convertible foreign exchange reserves, exceeding zero, on the basis of certain criteria, including liquidity. However, under the clearing system the target level for the tied foreign exchange reserves is zero, because the system is based on a balance of payments, from which deviations are allowed, in principle, only temporarily

and within previously defined credit limits. It should also be noted that the tied foreign exchange reserves can be negative, while the convertible reserves can never be negative.

The tied and the convertible foreign exchange reserves differ further in that a convertible receivable may bear interest, whereas a tied receivable/liability is interest-free.

On the whole, the impact of the clearing account payments between Finland and the U.S.S.R. on the domestic financial market is almost the same as that of other foreign trade and foreign payment flows.

SUOMEN PANKIN JULKAISUJA

Sarja A (ISSN 0355-6034)

(1 - 35. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, "Taloudellisia Selvityksiä", artikkelikokoelmia vuosilta 1942 - 1972, suomeksi ja ruotsiksi, ISSN 0081-9514)

36. Tuomas Sukselainen: Finnish Export Performance in 1961 - 1972. A Constant-Market-Shares Approach. 1974. 74 s. (ISBN 951-686-018-4)

37. Sirkka Hämäläinen: Palkansaajatalouksien säästämisestä. Suomen Pankin säästämistiedustelu vuodelta 1969. 1974. 53 s. (ISBN 951-686-020-6)

38. Heikki Koskenkylä - Ilmo Pyyhtiä: Energiavaltaisuus investointikriteerinä. 1974. 52 s. (ISBN 951-686-021-4)

39. Heikki Koskenkylä - Ilmo Pyyhtiä: Pääomakerroin, työn tuottavuus ja työpaikan hinta Suomen teollisuudessa vuosina 1960 - 1973. 1975. 71 s. (ISBN 951-686-025-7)

40. Alpo Willman: Suhdanneherkkyys, omavaraisuus ja ympäristövaikutusten kriteeri investointikriteereinä. (Lisälukuna J.P. Cunningham: Energy-intensity as an Investment Criterion.) 1975. 89 s. (ISBN 951-686-026-5)

41. Reino Airikkala - Tuomas Sukselainen (toim.): Suomen maksutaseen kehityslinjat vuosina 1950 - 1974. 1976. 120 s. (ISBN 951-686-027-3)

42. Heikki Koskenkylä - Ilmo Pyyhtiä: Kokonaistaloudellisten ja liiketaloudellisten investointikriteerien merkitys kasvu- ja rakennepolitiikassa. 1976. 67 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-034-6)

43. Tapio Peura: Suomen ulkomaankaupan hinnat vuosina 1950 - 1974. 1977. 87 s. (ISBN 951-686-037-0)

44. Terhi Kivilahti: Suomen kaupasta ja maksujärjestelmästä muiden itäryhmän maiden kuin SNTL:n kanssa. 1977. 126 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-038-9)

45. Simo Lahtinen: Tuotanto, työ ja energia Suomen teollisuudessa vuosina 1900 - 1975. 1977. 78 s. (ISBN 951-686-040-0)

46. Koroista ja korkopolitiikasta Suomessa (Ralf Pauli: Suomen korkojärjestelmän pääpiirteet ja korkopolitiikka vuosina 1960 - 1975; Olavi Rantala: Korkotaso ja korkorakenne Suomessa vuosina 1960 - 1975; Jorma Hietalahti: Teollisuuden korkomenot ja velkojen korkotaso vuosina 1960 - 1973). 1978. 77 s. (ISBN 951-686-041-9)

47. Jarmo Pesola - Timo Tyrväinen: Palveluelinkeinojen investoinnit vuosina 1953 - 1975. 1978. 107 s. (ISBN 951-686-047-8)

48. Heikki Koskenkylä - Kari Pekonen: Työttömyys ja tuotannon rakenne Suomen kansantaloudessa. 1979. 122 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-051-6)

49. Inkeri Hirvensalo: Suomen ja SNTL:n välinen clearingmaksujärjestelmä. 1979. 125 s. (Englanninkielinen tiivistelmä.) (ISBN 951-686-053-2)

ISBN 951-686-053-2
ISSN 0355-6034